

विवार

वर्ष १२ अंक १

जन्युआरी - मार्च, २००७

अनुक्रम

संपादकीय	1
विकासलक्षी मुद्दाओ	
■ विकास माटे संचारः व्यवहार अने प्रश्नो	3
आपणा माटे	
■ आईसीडीएस अंगे सर्वोच्च अदालतनो हुकम	16
■ लघु धिराण अने संयुक्त वीमा विशेना अभ्यासक्रमो	18
आपणी वात	
■ आंतरराष्ट्रीय महिला दिननी विजयणी	19
सांप्रत प्रवाह	24
संदर्भ साहित्य	27
अमारा विशे	34

संपादक टीम

दीपा सोनपाल
डेमन्तकुमार शाह
बिनीय आचार्य

वार्षिक लवाजमः ३.२५/- डाकट के
मनी ओर्डर 'उन्नति' विकास शिक्षण
संगठनना नामे भोकलवा.

इकत अंगत वितरण माटे

संपादकीय

माहिती, शिक्षण अने संचारः परिवर्तनणी व्यूहरचना

विकासना क्षेत्रमां काम करनारा तमाम कर्मशीलो परिवर्तन लाववा माटे असरकारक संचारनुं महत्व स्वीकारे छे. परंतु मोटा भागनां क्षेत्रमां परिवर्तननी गति बहुत ज धीमी रहि छे. समय, शक्ति अने नाणांनुं मोटा प्रमाणांमां रोकाण थवा छांय पण आम बन्युं छे. तेने अत्यारे आपणे माहिती, शिक्षण अने संचार (आई.ई.सी.) तरीके ओणपीअे छीअे. जो आने अलग रीते जोईअे तो आपणे अेवो सवाल पूछी शकीअे के माहिती के शिक्षण जो संचार नथी तो शुं छे? अने जो माहिती अने शिक्षण संचार छे तो संचारनी आपणे शा माटे जरूर छे? अने जो संचार अे कोईक जुदी ज बाबत छे तो पछी अे तफावत शुं छे के जेथी अे त्रणोयनी संयुक्त रीते जरूरियात गिती थाय छे? आ प्रश्नो आपणे अे बाबत विशे कंईक प्याल आपे छे के शा माटे आ तमाम वर्षो दरम्यान आ त्रणोयनी बाबतमां आटली अधी गूयवण गिती थई छे अने बहुत ज ओछुं परिवर्तन थयुं छे.

आ त्रणोय बाबतोमां जे गूयवाडो प्रवर्ते छे ते अेम दर्शावे छे के विकास अथवा सामाजिक संचारनुं आटलुं अधुं काम सङ्ग थतुं देणातुं केम नथी. अथवा तो ते काम केटली जडपथी अने जेटली असरकारक रीते थवुं जोईअे तेवुं केम थयुं नथी. विकासना क्षेत्रमां काम करनारा आपणे सौ संचार विशेना प्यालो छे तेमने बहुत ओछा समज्जअे छीअे तेथी संचारनी प्रक्रियानुं संचालन करवानुं मुश्केल बनी जाय छे. मानव अधिकारोना क्षेत्रमां आ बाबत कदाय वधारे देपीती बनती छे.

आ पासुं ताजेतरमां अत्यंत आवश्यक बनी गयुं छे कारण के कर्मशीलो विकासना प्रयत्नो थकी जे परिवर्तन लाववा मांगे छे ते परिवर्तनमां तेओ आ ईअे छे. दा.त. राष्ट्रीय टेक्नोलोजि मिशनना लक्षांको सिद्ध करवाना संदर्भमां ज्यारे २० वर्ष अगाउ संचार व्यवस्थानो उपयोग करवामां आवतो छतो त्यारे आपणे योप्या पाणीनी व्यवस्था अने सङ्घर्षनी व्यवस्थामां समता गिती थाय ते माटेनो प्रयत्न करता छता. परंतु आ बाबतोमां मानव अधिकारोना प्याल गिती थयो नछेतो के जेवो आजे गिती थयो छे. टेक्नोलोजि मिशनमां आजे आ प्याल अेक यालक बण छे. अे ज रीते ज्यारे अेय.आई.वी. अने अेईड्सने विशे जागृति देलाववा माटे अने तेना उपर नियंत्रण लाववा माटे प्रयासो करवामां आव्या त्यारे माहिती, शिक्षण अने संचारना प्रयासो राष्ट्रीय अेईड्स कंट्रोल ओर्गेनाईजेशन द्वारा करवामां आव्या. आजे जेओ असरग्रस्त छे तेमना अधिकारोने मान आपवानुं अने तेमना उपरना कलंक अने भेदभावना प्रश्नो उकेलवानुं विशेष ध्यानमां राखवामां आवे छे.

आवा तमाम प्रयासो अने विकास अंगेना अन्य विविध प्रयासो आपणे जे कंई विचारीअे छीअे अने करीअे छीअे ते बढलवा माटे थई रह्यां छे. परंतु वलाणो अने वर्तनमां केवी रीते अरेअर परिवर्तनो आवे छे तेने विशे आजे पण बहुत ओछी समज प्रवर्ते छे. आपणे सतत अेम मानी रह्या छीअे के

લોકો માટે શું સારું છે તે આપણે તેમને કહેવાનું છે. એક વાર તેમને માહિતી આપણા શિક્ષણના પ્રયાસો થકી મળશે પછી તેઓ બદલાશે. પણ શું તેઓ ખરેખર બદલાય છે? કે પછી આપણે બદલાઈએ છીએ? આપણે કેટલાં વર્ષોથી એમ કહી રહ્યા છીએ કે તમાકુનું સેવન મનુષ્યને મારી નાંખી શકે છે? શૌચાલય ગયા પછી હાથ ધોવા જોઈએ એવું આપણે કેટલાં વર્ષોથી કહી રહ્યા છીએ? અને તેમ છતાંય તમાકુની પેદાશોનું વેચાણ વધી રહ્યું છે, દર વર્ષે લાખો બાળકો હાથ ન ધોવાથી થતા રોગને પરિણામે મૃત્યુ પામે છે અને એ રીતે જીવન જીવવાનો પાયાનો અધિકાર તેઓ ગુમાવે છે.

આઈ.ઈ.સી.ના મોડેલની એક મોટી સમસ્યા એ છે કે તેમાં એમ માનવામાં આવે છે કે વ્યક્તિ જો શિક્ષિત બને અને માહિતીપ્રદ બને તો તેનાથી સામાજિક પરિવર્તન આવે છે તેથી મોટા ભાગની બિન-સરકારી સંસ્થાઓ અને સત્તાવાળાઓ માહિતી, શિક્ષણ અને સંચાર વિશે તથા તેની સામગ્રી વિશે એક સાથે બોલતા હોય છે. ઘણાને એમ લાગે છે કે એવી સામગ્રીની વહેંચણીની જરૂર છે કે જે માહિતી આપે અને શિક્ષણ આપે અને પછી સંચાર તો આપમેળે થઈ રહેશે. ભારતમાં ફિલ્મ બૂક્સ, વિડિયો અને ભીંત પત્રોની કોઈ કમી નથી પણ ખરેખરા પરિવર્તનની ખામી છે. શા માટે? માહિતી કે શિક્ષણનું મહત્ત્વ કોઈ નકારી શકે નહી તેમ છતાંય સ્ત્રીભૂણ હત્યા જેવાં માનવ અધિકારોના એક મહત્ત્વના પ્રશ્નમાં એ સ્પષ્ટ છે કે જેને માહિતી છે અને જે શિક્ષિત છે તે જ સ્ત્રીભૂણની હત્યા કરવા માટે સૌ પ્રથમ આગળ આવે છે. તેથી આપણે સંચારના અર્થ વિશે ફરીથી વિચારવાની જરૂર છે.

વ્યૂહાત્મક સંચાર એ હકીકતના સ્વીકાર સાથે શરૂ થાય છે કે સંચાર એ પરિવર્તનની સામાજિક અને રાજકીય પ્રક્રિયા છે. તે સામગ્રી ઉત્પન્ન કરવાની બાબત નથી, પછી ભલેને તે આવશ્યક હોય. માધ્યમની પસંદગી અનેક તબક્કાઓ પછી આવતી હોય છે અને મોટે ભાગે આ તબક્કાઓની અવગણના થતી હોય છે.

પીવાના ચોખ્ખા પાણીની જ વાત લઈએ. કોઈ પણ સમુદાયમાં આ ક્ષેત્રમાં સમસ્યા ઉકેલવાની હોય તો જળ સંસાધનોની પ્રાપ્તિના પ્રશ્નો વિશેની સમજથી શરૂઆત થવી જોઈએ. શું પીવાના પાણીનો સલામત સ્ત્રોત છે ખરો? જો ના, તો શા માટે નથી? જો છે તો તેના ઉપર અંકુશ કોનો છે, કોણ તે મેળવે છે? બધાને સમાન રીતે પાણી મળે તે કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકાય? આવી સમાનતા સિદ્ધ કરવા આડે કયા સામાજિક અને રાજકીય અવરોધો નડે છે? શું એ સ્ત્રોત ટકાઉ છે ખરો? કયાં પર્યાવરણીય પરિબળો એમાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે? પાણીનો સ્ત્રોત સલામત છે એવું આપણે કેવી રીતે જાણીશું? સમુદાયનું આરોગ્યનું ચિત્ર શું છે? પાણીજન્ય રોગોનો ખતરો કેટલો ભયાનક છે? પાણી મેળવવાની, સંઘરવાની અને ઉપયોગમાં લેવાની સામાજિક અને પારિવારિક રીતો કઈ કઈ છે? શું એમાં સ્ત્રી-પુરુષ ભેદભાવ મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે ખરો? પાણી મેળવવા માટે શું સ્ત્રીઓ અને છોકરીઓએ ખૂબ દૂર જવું પડે છે ખરું અથવા શું પાણીના નળે લાંબી લાઈનમાં રાહ જોવી પડે છે ખરી?

આવા પ્રશ્નો અને બીજા અનેક પ્રશ્નો આપણને કેવા પ્રકારના પરિવર્તનની જરૂર છે તેનો ખ્યાલ આપે છે. આ પરિવર્તન પાણીના સમતાપૂર્ણ વિતરણ અને સલામત વિતરણ માટે જરૂરી છે. જો પાણીનાં સ્ત્રોતોનું રક્ષણ કરવાનું જરૂરી હોય તો કયા પરિવર્તનની અને કોના પરિવર્તનની જરૂર છે એ પણ મહત્ત્વનું બને છે. મનુષ્યના વર્તન અને કુદરત બંને દ્વારા આ તમામ પરિબળો ચિરંતન બનવાં જોઈએ. સ્પષ્ટ માહિતી અને શિક્ષણ જ પૂરતાં નથી. જો કે, તે અનિવાર્ય અવશ્ય છે. માહિતીની જરૂર છે અને શીખવાની જરૂર છે એવું માને તે માટે કોઈકને સમજાવવાની જરૂર તો છે જ પરંતુ ગમે તેટલી મીટિંગો કરીએ, વિડિયો બતાવીએ કે ભીંતપત્રો ચોંટાડીએ તો પણ પરિવર્તન આવશે નહીં. આપણે સમસ્યાનું તલસ્પર્શી વિશ્લેષણ કરવું પડશે, પરિવર્તન કરનારાઓને ઓળખવા પડશે, પરિવર્તન આડેના અવરોધોને જાણવા પડશે, પરિવર્તનની તકોને જાણવી પડશે અને પછી સંવાદ શરૂ કરવો પડશે. એક માર્ગી માહિતી અને શિક્ષણ કશું કરી શકશે નહીં. સાંભળવાની પ્રક્રિયા અને સંવાદની પ્રક્રિયા તમામ હિતધારકોને માહિતી આપે છે અને શિક્ષણ આપે છે પછી જ સંચાર વિશેની કુશળતા આપણને પરિવર્તન માટે જરૂરી એવાં માધ્યમોની પસંદગી કરવામાં તે ઉપયોગી થાય છે. વિનિમય માટેનો સંદેશો તૈયાર કરી શકાય અને બજેટ તથા સમયપત્રક અનુસાર જુદાં જુદાં માધ્યમોમાંથી અનુકૂળ માધ્યમની પસંદગી કરી શકાય.

આ પ્રકારનું વ્યૂહાત્મક ચિંતન એક લાંબો રસ્તો છે. કોઈક એમ કહેશે કે “ચાલો આપણે એક સરસ ભીંતપત્ર બનાવીએ.” કોઈક વળી એમ

વિકાસ માટે સંચાર: વ્યવહાર અને પ્રશ્નો

વિકાસલક્ષી સંગઠનો અને વિકાસના ક્ષેત્રના કર્મશીલો માટે સૌથી મહત્વનો પ્રશ્ન અનેક વાર ગરીબો, વંચિતો, દલિતો, આદિવાસીઓ, મહિલાઓ અને બાળકો જેવા વર્ગો સાથે સંવાદ સાધવાનો રહ્યો છે. સંચારની આધુનિક વ્યવસ્થાઓનો ઉપયોગ કરવાની સાથે સાથે પરંપરાગત સંચાર વ્યવસ્થાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો અને બંને વચ્ચેનું સંકલન કેવી રીતે સાધવું તથા વિકાસના નિર્ધારિત લક્ષ્યો પાર પાડવા માટે સંચાર માધ્યમોનો ઉપયોગ કરવામાં કઈ બાબતોની કાળજી રાખવી જોઈએ તેને વિશે વિવિધ કર્મશીલોએ આપેલાં મંતવ્યો અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે.

સુશ્રી મમતા જેટલી

વિવિધા - મહિલા આલેખન એવમ્ સંદર્ભ કેન્દ્ર, જયપુર

વાર્તા કહેવી એ આપણા દેશની અત્યંત પુરાણી અને પ્રભાવક પરંપરા રહી છે. આપણી ઇતિહાસ અને ધર્મગ્રંથોમાં વાર્તાઓ દ્વારા સંદેશ

આપવા અને લેવાના અનેક ઉદાહરણો મળે છે. દરેક પુરાણ કોઈક ને કોઈક પ્રશ્નથી શરૂ થાય છે અને તે પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે એક વાર્તા હોય છે. રામાયણની કહાણી પણ અનેક શ્રોતોમાંથી આવી. પંચતંત્રની વાર્તાઓ સાંભળનારા એક શિક્ષક વિષ્ણુ શર્મા હતા અને તેમણે પોતાના શિષ્યોને એ વાર્તાઓ સંભળાવી. આપણી સાંસ્કૃતિક પરંપરા શ્રુતિની રહી છે. તેથી વાર્તાઓ સંભળાવીને શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું અને આ વાર્તાઓને જ્ઞાનના ભંડાર સ્વરૂપે સાંભળીને તથા યાદ રાખીને પેઢી-દર-પેઢી જ્ઞાન પ્રસારાતું રહ્યું. આજે પણ વાર્તા કહેવી એ સંચારની એક અત્યંત પ્રભાવક અને અસરકારક વિદ્યા છે. જુદી જુદી વ્યક્તિઓ અને સમુદો દ્વારા આ વિદ્યાનો ઉપયોગ ખાસ હેતુ સાથે કરવામાં આવતો હતો. મા, દાદી અને નાની પોતાનાં બાળકોને શિક્ષણ અને મનોરંજન માટે વાર્તાઓ સંભળાવતી હતી જ્યારે લોક કલાકારો મનોરંજન અને ખાસ પ્રકારના સંદેશાઓ આપવા માટે વાર્તાઓ સંભળાવતા હતા. એ જ રીતે ધર્મગુરુઓ ધાર્મિક શિક્ષણ માટે વાર્તાઓ સંભળાવે છે. પંડિતો અને પૂજારીઓ સત્યનારાયણની

કહેશે કે “આપણને એક વિડિયોની જરૂર છે”. પણ શા માટે ભીંતપત્રો કે વિડિયોની જરૂર છે. આપણે આ જે કંઈ નિર્ણય લીધો તેને વાજબી ઠરાવી શકે તેવું પરિસ્થિતિ અને વાચક કે શ્રોતા કે દર્શક વિશેનું જ્ઞાન આપણી પાસે કેટલું છે? સૌથી વધારે અસરકારક માધ્યમ તો વાતચીત છે પણ આપણે એના કૌશલ્યો વિશે કેટલું જાણીએ છીએ? અથવા આપણે સમુદાય-આધારિત એવી સંચારની પરંપરાઓ અને કૌશલ્યો વિશે કેટલું જાણીએ છીએ? સમુદાયની અંદર પ્રભાવક લોકો અને પરિવર્તન કરનારા લોકો કોણ છે? તેમણે શું પરિવર્તન લાવવાની જરૂર છે અને બીજાઓમાં પરિવર્તન લાવવા માટે તેઓ શી મદદ કરી શકે તેમ છે? તેમણે માધ્યમની પસંદગી કરવી જોઈએ કે પછી આપણે કરવી જોઈએ?

જ્યારે આપણે માહિતી, શિક્ષણ અને સંચારને ચિંતન અને આયોજનની વ્યૂહાત્મક પ્રક્રિયા તરીકે સમજીશું ત્યારે જ સંચારમાં આપણે જે કંઈ રોકાણ કરીશું તે ઊગી નીકળશે. નહિ તો, અત્યાર સુધી બન્યું છે તેમ તે નકામું જશે. બહુ લાંબા સમય પહેલા વ્યૂહાત્મક સંચારનું મહત્ત્વ બજાર સમજી ગયું હતું. કોઈ પણ સાબુ કે હળવા પીણાની સફળતા પાછળ માધ્યમના વિકલ્પ વિશે કરવામાં આવેલું કાળજીપૂર્વકનું ચિંતન અને સંશોધન છે તથા તેના ઉપર આધારિત એવી વ્યૂહરચના છે. જો આ ન કરવામાં આવે તો નિષ્ફળ જવાય અને હરિફાઈમાંથી બહાર ફેંકાઈ જવાય. તેમ છતાં સામાજિક સંચાર એવી રીતે કરવામાં આવે છે કે નિષ્ફળતા વિશે કોઈ ચિંતા કરવાની જરૂર જ નથી. નાગરિકોના અધિકારો અને સુખાકારી ઉપર વિકાસના ક્ષેત્રમાં સંચારની અસર પડે છે પણ તેને શિસ્તબદ્ધ ચિંતન અને કામગીરી સાથે કશો સંબંધ નથી એમ હજુ પણ સમજવામાં આવે છે. સંશોધનમાં રોકાણ કરવાનું સૌ પ્રથમ વિચારવાને બદલે મોટે ભાગે છેક છેલ્લે વિચારવામાં આવતું હોય છે. આપણે ખરેખર તો ખૂબ ગંભીરપણે આત્મખોજ કરવાની જરૂર છે, અનુભવમાંથી શીખવાની જરૂર છે. એ ઉપરાંત, સંચારનો સંચાલનના એક એવા સાધન તરીકે ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે કે જેને શીખવી શકાય, જેનું પરીક્ષણ કરી શકાય અને જેને માપી શકાય. સામાજિક પરિવર્તન માટે વ્યૂહાત્મક સંચાર કરવામાં આવ્યો હોય એવા અનેક દાખલાઓ છે. તેમના ઉપર ધ્યાન આપવાની વિશેષ જરૂર છે.

- શ્રી અશોક ચેટરજી, ભૂતપૂર્વ નિયામક, નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ડિઝાઇન, અમદાવાદ

કથા કહે છે અથવા રામાયણની કથા કહે છે. દરેક તહેવાર સાથે પણ કોઈકને કોઈક વાર્તા જોડાયેલી હોય છે અને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ એ વાર્તાઓ પૂજા સમયે કહેતી હોય છે. આ વાર્તાઓ મોટે ભાગે સ્ત્રીઓની સ્થિતિ યથાવત રાખવા માટે અને પરંપરાગત ભૂમિકાઓ ચાલુ રાખવા માટે કહેવામાં આવતી હતી.

લોક કલાકારો અનેક ધાર્મિક વાર્તાઓ સંભળાવતા રહ્યા છે. જેમ કે છત્તીસગઢમાં ‘પંડવાની’ ગાવામાં આવે છે તેમાં મહાભારતની વાર્તાઓ પ્રાદેશિક ભાષામાં નાટક સ્વરૂપે રજૂ કરવામાં આવે છે. રાજસ્થાનમાં લોકકથા રજૂ કરવાની રીત છે. તેમાં વાર્તા કહેનારા વ્યક્તિ લાંબા કપડા ઉપર વાર્તાનાં ચિત્રો દોરીને રજૂ કરે છે. મા, દાદી અને નાની હજુ પણ બાળકોને વાર્તાઓ કહે છે પરંતુ ટીવી અને વિડિયોના આક્રમણને પરિણામે આ પરંપરા ધીમે ધીમે ખતમ થઈ રહી છે એવું લાગે છે. ટીવી શ્રેણીઓની અને અન્ય કાર્યક્રમોની બાળકો ઉપર ઘેરી અસર પડી રહી છે. આમ છતાં પણ પરંપરાગત માધ્યોની આવશ્યકતા ખતમ થઈ નથી અને તેમાં વાર્તા કહેવાની રીતના અસરકારક ઉપયોગ તથા રચનાત્મક ઉપયોગનું મહત્વ હજુ પણ અકબંધ છે. અહીં વાર્તા કહેવાની વિવિધ રીતોના પ્રયોગો વિશે કેટલીક વાત કરવામાં આવી છે:

૧. વાસ્તવિક જીવનની કહાણીઓથી સામૂહિક સમજ વિકસાવવી
મોટે ભાગે પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમોનો આરંભ સૌ સહભાગીઓ પોતાના જીવનની વાર્તા કહે તેનાથી થાય છે. આ વાર્તાઓ ક્યારેક ક્યારેક બબ્બેની જોડીમાં કહેવામાં આવે છે. ક્યારેક જૂથ નાનું હોય છે તો ક્યારે મોટું. જ્યારે વાર્તા કહેવામાં આવે છે ત્યારે સહભાગીઓ પોતે જ તેમાંથી કોઈક તારણ કાઢે છે. આવો જ એક પ્રયોગ ઉદયપુરના સાથિન પ્રશિક્ષણમાં થયો હતો. ઘણા સહભાગીઓએ એમ બતાવ્યું કે તેઓ વિધવા અથવા ત્યકતા છે અને તેઓ પોતાના પિયરમાં રહે છે. જ્યારે પ્રશિક્ષકોએ એમ કહ્યું કે તેમણે લગ્ન કર્યું જ નથી ત્યારે એક સહભાગીએ એમ કહ્યું કે “દીદી, તમે તો નસીબદાર છો. તમે લગ્ન નહીં કરવાનો નિર્ણય કર્યો તેથી તમારે તમારા મા-બાપનું ઘર કદી છોડવું જ ના પાડવું. અમારું તો લગ્ન થયું અને છતાં ફરીથી પિયર આવીને રહેવું પડ્યું. તેથી અમે તો પિયરમાં અમારું માન-સન્માન ખોઈ બેઠા છીએ.” પ્રશિક્ષણના પહેલા જ દિવસે આ બાબતનો અહેસાસ થવો એ એક મોટી સિદ્ધિ હતી.

આ પ્રકારની વાર્તાઓમાંથી ઉપસતા વિષયો દ્વારા તે પછીનાં સત્રોમાં ચર્ચાના વિષયો નક્કી કરી શકાય છે. જેમ કે, સ્ત્રીઓના જીવન ઉપર શરાબનો પ્રભાવ, શરાબના નશા સાથે જોડાયેલી સમસ્યાઓ, વિધવાપણું, સગાઈ, બહુપત્ની પ્રથા, દ્રૌપદી પ્રથા વગેરે જેવી લગ્ન સાથે જોડાયેલી સમસ્યાઓ વગેરે. પ્રશિક્ષણના સમગ્ર

ગાળા દરમ્યાન વ્યક્તિગત ઉદાહરણોનું વિવરણ આપવામાં આવતું હોય છે. આરંભમાં જ્યારે સહભાગી મહિલાઓને પૂછવામાં આવે છે કે તેમની સમસ્યાઓનું કારણ શું છે ત્યારે તેઓ એમ કહે છે કે એ તો ભગવાનની ભરજી છે અથવા તો કિસ્મત છે. જ્યારે પ્રશિક્ષણ પૂરું થાય છે ત્યારે પ્રશિક્ષણ દરમ્યાન થયેલી ચર્ચાઓને આધારે તેઓ એમ કહે છે કે આ તો માનવસર્જિત સ્થિતિ છે અને તેમાં પરિવર્તન લાવી શકાય છે.

૨. સફળ મહિલાઓની વાર્તાઓ

મહિલાઓની સ્થિતિ બદલાઈ શકે છે તે વાતને પ્રસ્થાપિત કરવા માટે સંઘર્ષશીલ અને સફળ મહિલાઓની કહાણીઓ અને જીવનચરિત્રનો ઉપયોગ પ્રશિક્ષણમાં કરવામાં આવતો રહે છે. અનેકવાર આ વાર્તાઓ લિખિત સ્વરૂપે કેસ સ્ટડીના રૂપે આપવામાં આવે છે અને વાર્તાના અંતમાં કેટલાંક સવાલો ઉઠાવવામાં આવે છે. સહભાગીઓ આ સંદર્ભ સામગ્રી નાનાં નાનાં જૂથોમાં વાંચે છે અથવા કોઈક સફળ મહિલાને પોતાની કહાણી પોતે જ રજૂ કરવા માટે નિમંત્રણ આપવામાં આવે છે. ક્યારેક આવી સફળ કહાણીને નાટક સ્વરૂપે પણ રજૂ કરવામાં આવે છે.

૩. મહિલાઓના પ્રશ્નો ઉપર ગંભીર ચર્ચા

ઘણી વાર સહભાગી મહિલા દ્વારા પ્રશિક્ષણ દરમ્યાન જે ગીતો ગાવામાં આવે છે તેમનો ધાર્મિક સંદર્ભ હોય છે. જ્યારે કોઈ સહભાગી મહિલાને એ ગીતમાં છૂપાયેલી વાર્તા વિશે પૂછવામાં આવે છે ત્યારે એ વાર્તાના વિષય વિશે ગંભીર ચર્ચા શરૂ થઈ જાય છે. આવા જ એક પ્રશિક્ષણ દરમ્યાન એક સહભાગી મહિલાએ ગૌતમ ઋષિની પત્ની અહલ્યાની વાર્તા ઉપરનું એક ગીત ગાયું હતું. જ્યારે જ્યારે આ ગીત ગાવામાં આવ્યું ત્યારે ત્યારે એ સવાલ ઉઠાવવામાં આવ્યો કે ભૂલ કોની હતી? ઈન્દ્રની કે અહલ્યાની?

૪. ગંભીર સિદ્ધાંતો અને વિષયોને સમજાવવા

ઘણી વાર સહભાગી મહિલાઓ પોતે જ કોઈ વાતને સમજાવવા માટે વાર્તાનો સહારો લે છે. આવા જ એક પ્રશિક્ષણ દરમ્યાન એવી ચર્ચા ચાલી કે કોઈ વ્યક્તિ પોતાની માનસિક સ્થિતિ અનુસાર અથવા તો તેના સીમિત સંદર્ભમાં જ કોઈ વાતને સમજે છે. પોતાની વાતને સમજાવવા માટે ત્યારે એક મહિલાએ હનુમાનની વાર્તા સંભળાવી કે જ્યારે સીતાની શોધ કરીને તેમનાં ખબર-અંતર પૂછીને હનુમાનજી પરત આવ્યા ત્યારે તેમણે રામને એમ પૂછ્યું કે હું જે રસ્તે ગયો હતો એ રસ્તે જ પાછો આવ્યો તેમ છતાં મને એમ કેમ લાગે છે કે રસ્તો બદલાઈ ગયો છે. ત્યારે રામે એવો જવાબ આપ્યો કે રસ્તો તો એ જ હતો પરંતુ તમારી માનસિક પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ હતી. તમે જ્યારે

લંકા જઈ રહ્યા હતા ત્યારે તમે અત્યંત ક્રોધ ધરાવતા હતા અને તેથી જે ફૂલો ઉપર તમારી નજર પડી હતી તે પણ તમને લાલ જ દેખાતાં હતાં. પરંતુ જ્યારે તમે પરત આવી રહ્યા હતા ત્યારે તમે ખૂબ ખુશ હતા તેથી તમે ફૂલોને એમના મૂળ રંગો સાથે જોયાં.

૫. મહિલાઓના અધિકારો માટે જાગૃતિ

ઘણી વાર પ્રશિક્ષક જટિલ પરિસ્થિતિના ઉકેલ માટે વાર્તાનો ઉપયોગ કરે છે. આ વાર્તાઓના માધ્યમથી મહિલાઓને તેમના અધિકારોની વાત સમજાવવામાં આવતી હોય છે. એક પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમ દરમ્યાન એવી ચર્ચા ચાલી રહી હતી કે બાળકની ઓળખ શા માટે હંમેશાં પિતાના નામથી જ થાય છે? સમાજમાં મોટા ભાગના લોકો એવું કેમ વિચારે છે કે બાળક ઉપર માનો કોઈ હક હોતો નથી. બાળક ઉપર માનો હક હોય છે કે નહિ તે સમજાવવા માટે પ્રશિક્ષકો દ્વારા એક વાર્તા સંભળાવવામાં આવી.

એક બાળકની માને તેના પતિએ છોડી દીધી. તે વખતે એ બાળક બહુ નાનું હતું. નાનાં મોટાં કામો કરીને ખૂબ મહેનત કરીને માએ પોતાના બાળકનું પાલન-પોષણ કર્યું. થોડાં વર્ષો પછી બાળક સરસ યુવાન બની ગયો. તે સમયે પિતા પરત આવ્યા અને પોતાના દીકરાને પોતાની સાથે લઈ જવાની વાત કરવા લાગ્યા. માએ ખૂબ ઈન્કાર કર્યો પણ તેનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. પછી માએ પોતાની જ્ઞાતિની પંચાયત સમક્ષ ધા નાંખી અને ન્યાય માંગ્યો. સ્ત્રીએ અનેક દલીલો કરી પણ જ્ઞાતિની પંચાયતે એવો ચુકાદો આપ્યો કે બેટા ઉપર બાપનો જ અધિકાર છે. તે પછી સ્ત્રીએ પંચોને એમ કહ્યું કે તેઓ તેને એક સવાલનો જવાબ પહેલાં આપે અને પછી તેમને જે નિર્ણય લેવો હોય તે લે. માએ કહ્યું કે મારી પાસે દૂધ છે અને હું તેમાંથી દહીં બનાવવા માગું છું. પણ મારી પાસે મેળવણ નથી. તેથી હું પડોશીને ઘેર જાઉં છું અને મેળવણ માગું છું. એ મેળવણથી મેં દહીં જમાવી દીધું. હવે પડોશી એમ કહે છે કે એ દહીં એનું છે. હવે તમે જ કહો કે એ દહીં મારું છે મારાં પડોશીનું? પંચો પાસે આ સવાલનો કોઈ જવાબ નહોતો. પરંતુ છેવટે તેમણે એવો ચુકાદો આપ્યો કે દીકરા પર માનો અધિકાર છે.

૬. સહભાગી મહિલાઓની માનસિક સ્થિતિ સમજવા માટે

મોટા સમૂહમાં એક એક વાક્ય જોડીને વાર્તા બનાવવાથી સહભાગીઓની માનસિક સ્થિતિની જાણકારી પ્રાપ્ત થાય છે. એક પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમ દરમ્યાન સામૂહિક રીતે વાર્તા બનાવવાની આવી જ એક પ્રક્રિયા દરમ્યાન એક સહભાગી મહિલા હંમેશાં કહાણીના પાત્રને મારી નાંખતી હતી. બીજી સહભાગી મહિલાઓ એ જ પાત્રને ઘોર નિરાશામાં પણ જીવનની રચના ફરીથી કરવા દેતી હતી. પછીથી વિશ્લેષણ કરતી વખતે ખબર પડી કે પેલી મહિલા કહાણીના પાત્રને એટલા માટે મારી

નાંખતી હતી કે તે જીવનના અત્યંત દુઃખદ પ્રસંગોને પરિણામે નિરાશાવાદી બની ગઈ હતી. કોઈ પણ પ્રકારનું પરિવર્તન તેનામાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરતું નહોતું.

૭. ધાર્મિક સદ્ભાવ માટે

આ માટે બે વાર્તાઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. એક વાર્તા હતી ચાંદની અને મદિના. આ વાર્તામાં ચાંદની અને મદિના બંને ખૂબ પાકી બહેનપણીઓ છે અને જાણે કે જોડિયા બહેનો હોય તેવી તે દેખાય છે. એક દિવસ સ્કૂલે જતી વખતે રસ્તા પર અકસ્માતમાં બંને બહેનપણીઓનું મોત થયું. બંનેના સ્વજનો તેમનાં શબ લેવાં આવ્યાં પણ તેઓ એ નક્કી કરી શક્યા નહિ કે કોણ મદિના છે અને કોણ ચાંદની છે. તેથી મોટી ગંભીર સમસ્યા એ ઊભી થઈ કે કોના અગ્નિ સંસ્કાર કરવા અને કોને દફનાવવી. સહભાગીઓ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર શોધવા માટે કલાકો સુધી માથાકૂટ કરતા રહ્યા. કોઈકની પાસે એક ઉકેલ હતો તો બીજા પાસે બીજો. ધીમે ધીમે ધીરજ ખૂટવા માંડી. તેઓ પ્રશિક્ષકોને ઉત્તર પૂછવા માંડી. જ્યારે પ્રશિક્ષકોએ એમ કહ્યું કે તેમની પાસે પણ કોઈ જવાબ નથી ત્યારે તેમને એમ લાગ્યું કે આવો સવાલ ઉઠાવવો જ વ્યર્થ છે. બંને છોકરીઓ સખીઓ હતી અને બંનેનું સાથે મોત થયું હતું. બંનેએ ધાર્મિક ભેદભાવ ભૂલીને એકબીજાનો સાથ આપ્યો હતો. જ્યારે તેમની ઓળખ મોતે મિટાવી દીધી હોય ત્યારે કોના અગ્નિ સંસ્કાર કરાય અને કોને દફનાવવામાં આવે એ આપણે માટે મહત્વનું છે જ નહિ.

બીજી એક વાર્તા ઈસ્મત યૂગતાઈ નામનાં લેખિકાની આત્મકથા ‘કાગઝી હૈ પૈરહન’માંથી લેવામાં આવી. તેમાં તેમના બાળપણના કેટલાક પ્રસંગો હતાં. વાર્તા કંઈક આવી હતી: છોકરી પોતાના એક હિન્દુ મિત્રને ઘેર જાય છે અને જન્માષ્ટમીને દિવસે પારણામાંથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ ચોરી લે છે. તેને લીધે તેને ખૂબ જ મારવામાં આવે છે. આ ઘટના પછી એ પરિવાર સાથેનો તેનો સંપર્ક તૂટી જાય છે. થોડાંક વર્ષો પછી તે પાછી આવે છે ત્યારે તેની દોસ્તની શાદી હોય છે. સખી તેને બહુ જ પ્રેમથી બોલાવે છે. બંધ બારણે તે ઈસ્મતનો એંઠો લાડુ પોતે પણ ખાય છે અને ખૂબ પ્રેમપૂર્વક એક બાલગોપાલની મૂર્તિ તેને ભેટ આપે છે. પોતાની આત્મકથામાં ઈસ્મત લખે છે કે તેને બાલગોપાલમાં ખૂબ ઊંડી આસ્થા છે. પોતાની દુઃખની ક્ષણોમાં તે એ મૂર્તિને હાથમાં લે છે અને તરત જ તેનામાં તાકાતનો સંચાર થાય છે.

૮. વિકલ્પહીનતા દર્શાવવા માટે

ઘણી વાર મહિલાઓ વિકલ્પહીનતાની એવી સ્થિતિમાં જીવતી હોય છે કે તેમને એ ખબર જ પડતી નથી કે શું કરવું. આવી પરિસ્થિતિ દર્શાવવા માટે કેટલી વાર્તાઓ તેમને સંભળાવવામાં આવે છે અને પછી

તેમને વિશે ચર્ચા કરવામાં આવે છે. એક વાર્તામાં એક રાજા છે. એ રાજા એક ગુનેગારને પણ તેની સજાઓમાં પસંદગીઓ કરવાનો વિકલ્પ આપે છે. દા.ત. સો કોરડા ખાવા અથવા સો જૂતાં ખાવાં. બિચારો ગુનેગાર એ નક્કી નથી કરી શકતો કે એ બેમાંથી કયો વિકલ્પ સારો. એટલે એ કોરડા પણ ખાય છે અને જૂતાં પણ ખાય છે. આ વાર્તાથી વિકલ્પહીનતાની મહિલાઓની સ્થિતિ સ્પષ્ટ થાય છે અને તેના વિશે સાર્થક ચર્ચા થાય છે. ઘરેલૂ હિંસાનો સવાલ હોય કે પછી આઝાદીના અધિકારનો, પતિની સાથે રહો અથવા ઘરેલૂ હિંસાને સહન કરો કે પછી પતિને છોડી દો અને બેઘર બની જાઓ અને ત્યક્તા ઔરત કહેવડાવો.

૯. બદલાયેલી મહિલાના આત્મદર્શન માટે બનાવેલી વાર્તા

સક્રિય મહિલા કાર્યકર્તા પોતાની બદલાયેલી તસવીર દર્શાવવા માટે ખુદ વાર્તાઓ લખે છે. એક વાર્તા છે ‘રોટી બનાયે જાટ’. આ વાર્તા પુરુષોને પણ ખૂબ જ પસંદ પડે છે. આ વાર્તામાં એક પુરુષ એવું બોલે છે કે સ્ત્રીઓ ઘરમાં કશું કામ કરતી નથી. ઘરનું કામ તે કંઈ કામ છે? બસ, એ તો ઘરમાં બેઠી મોજ-મસ્તી કરે છે. એ પુરુષની પત્ની પોતાના પતિના આ વિધાનનો વિરોધ કરે છે અને તે એને ઘરનું કામ કરવા અને પોતાને ખેતરે જવા દેવા પડકાર ફેંકે છે. બીજે દિવસે પત્ની ખેતરે જાય છે અને પતિ ઘરનું કામ કરે છે. પતિ ઘરનું બધું કામ બગાડી નાંખે છે. ગાયનું બધું દૂધ વાછરડું પી જાય છે, રસોઈ બળી જાય છે અને ખેતરે પહોંચવાની ઉતાવળમાં એ ધોતિયું પહેરવાનું પણ ભૂલી જાય છે. છેવટે તેને પોતાની ભૂલ સમજાય છે અને પોતાની પત્નીને ઘરનું કામ સંભળી લેવા માટે સમજાવી લે છે.

બીજી એક વાર્તા એક સાધુની છે. એ સાધુ કેટલીક મહિલાઓને જોયા કરતો હોય છે અને મહિલાઓ સામે ચેનચાળા કરતો હોય છે. એક સાહસિક મહિલા એ સાધુને સુધારવાનું બીડું ઝડપે છે. તે સાધુને એમ કહીને પોતાને ઘેર બોલાવે છે કે તે સમયે તેનો પતિ ઘરમાં નહિ હોય. સાધુ એ મહિલાની વાત તરત જ સ્વીકારી લે છે. નક્કી કરેલા દિવસે નક્કી કરેલા સમયે જ્યારે સાધુ પેલી મહિલાના ઘરે પહોંચે છે ત્યારે મહિલાએ અગાઉથી જ ઘરની બહાર પોતાના પતિનાં જૂતાં મૂકી દીધાં હોય છે. તે સાધુને કહે છે કે તેનો પતિ ઘરમાં છે અને થોડા સમય પછી જતો રહેશે. ત્યાં સુધી તમે અહીં બેસો અને મારી ઓઢણી ઓઢી લો અને આ ઘંટીમાં અનાજ દળો. પછી એ અંદર જતી રહે છે. સાધુ તો ઘંટીમાં અનાજ દળતો દળતો થાકી જાય છે. એ ખૂબ થાકી જાય છે પણ નથી પેલી સ્ત્રી બહાર આવતી કે નથી તેનો પતિ બહાર આવતો. સાધુ છેવટે ચૂપચાપ ભાગી જાય છે. થોડા દિવસો પછી એ સાધુ ફરી દેખાય છે. એ સ્ત્રી ફરીથી સાધુને પેલાને ઘેર બોલાવે છે ત્યારે સાધુ બિજાઈને કહે છે કે શું દળેલો લોટ ખલાસ થઈ ગયો. એ દિવસથી

સાધુને શરમ આવવા માંડી અને તેણે મહિલાઓ પ્રત્યેનો દુર્વ્યવહાર બંધ કરી દીધો.

મહિલાઓ દ્વારા બનાવવામાં આવેલી આવી વાર્તાઓ પુરુષોને પણ ખૂબ જ પસંદ પડે છે. જયપુર જિલ્લાના ફાગી તાલુકાના થલા ગામમાં મહિલાઓ સાથે સાક્ષરતા શિક્ષણના પ્રયોગો દરમ્યાન અનેક પુરુષો રોજ સાંજે આવી જ વાર્તાઓ સાંભળવા માટે આવતા હતા. ‘મહારાં ઘર રો આદમી દારૂ પી ઘર આયે’ જેવાં ગીતોમાં મહિલાઓના દુઃખની વાતો સાંભળીને ઘણા પુરુષો પણ રોઈ પડતાં હતાં.

આ તમામ ઉદાહરણોથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે પુરુષો દ્વારા પણ વાર્તાઓ કહેવાની અને સાંભળવાની પદ્ધતિ આજે પણ સંચારનું એક સશક્ત માધ્યમ છે. ઘણા નિષ્ણાંતો તેમ જ પ્રશિક્ષકો આજે પણ ખૂબ સફળતાપૂર્વક અને રચનાત્મક રીતે વાર્તાઓનો ઉપયોગ કરે છે. આ વાર્તાઓથી મનોરંજન તો થાય છે જ પણ સાથે સાથે જાગૃતિ, માનસિક પરિવર્તન, સંવેદનશીલતા અને છેવટે સામાજિક પરિવર્તન લાવવા માટેનું તે એક શક્તિશાળી માધ્યમ બને છે.

સુશ્રી લક્ષ્મી મૂર્તિ

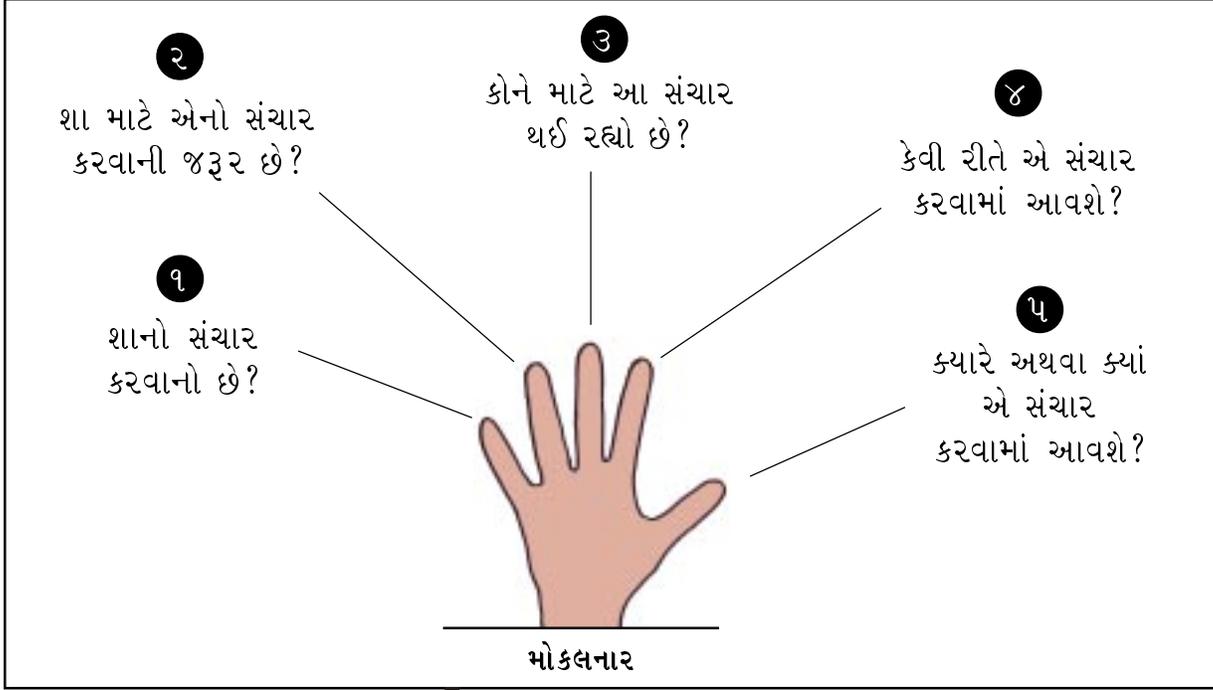
વિકલ્પ ડિઝાઈન, ઉદયપુર, રાજસ્થાન

વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો માટે વિશિષ્ટ માધ્યમ

ડિઝાઈન અને સંચારને પરંપરાગત રીતે વિકાસલક્ષી કાર્યક્રમના એક વિસ્તરણ તરીકે જોવામાં આવે છે. જ્યારે સંચારની પદ્ધતિઓ અને બાબતો વિકસાવવામાં આવે છે ત્યારે સંચાર કરનારાઓ ઘણી વાર શ્રોતાઓ, દર્શકો કે વાચકોની જરૂરિયાતોને અવગણે છે અને બધું બધાને લાગુ પડે એમ માનીને સંચારની યોજના તૈયાર કરે છે. જો કે, સંદેશ મોકલનારા અને સંદેશો લેનારા વચ્ચે કોઈ જોડાણ હોતું નથી તેનું કારણ એ છે કે સંદેશો મોકલનારા મોટે ભાગે શિક્ષિત વ્યવસાયીઓ હોય છે અને સંદેશો ઝીલનારા મોટે ભાગે નિરક્ષર ગ્રામવાસીઓ હોય છે. લોકોને ભૂલીને જ્યારે સામગ્રી તૈયાર કરવામાં આવે છે ત્યારે તે યોગ્ય સંચારમાં પરિણમતી નથી અને ખોટો સંચાર ઊભો થાય છે. લોકો કેવી રીતે ચિત્રો સમજશે અને કેવી રીતે તેમનું અર્થઘટન કરશે તેને વિશે ધારણાઓ કરી લેવામાં આવતી હોય છે. સંચારની વ્યૂહરનાઓ ઉપર સહભાગી પદ્ધતિઓમાં ભાર મૂકવાની શરૂઆત થઈ છે.

વિચ્છેદ ક્યાં છે ?

અહીં સંચાર માટેનો પાંચ મુદ્દાનો અભિગમ આપવામાં આવ્યો છે. આ અભિગમ સંદેશો મોકલનારી કોઈ પણ વ્યક્તિએ અપનાવવો જોઈએ.

તેનો ઉપયોગ

૨ ઉદાહરણ-૧
છોકરાઓ સારું શિક્ષણ અને સારો ખોરાક મેળવે છે. છોકરીઓની અવગણના થાય છે અને તેથી તે તેમના આરોગ્ય ઉપર અસર કરે છે અને એકંદર સુખાકારી ઉપર પણ અસર કરે છે.

ઉદાહરણ-૨
કોઈ સીધીસાદી આદત તમારા આરોગ્યને સારું કરી શકે છે.

૧ ઉદાહરણ-૧
છોકરીઓ અને છોકરાઓ સમાન છે, તેમની વચ્ચે કોઈ ભેદભાવ હોવો જોઈએ નહિ.

ઉદાહરણ-૨
ઘડા ઉપર ઢાંકણ મૂકવામાં આવે તો તે તમારા આરોગ્ય ઉપર અસર કરી શકે છે.

૩ જે ગ્રામવાસીઓ નિરક્ષર અને ગરીબ છે તેમના સુધી સંદેશો પહોંચવો જ જોઈએ.

૪ સંદેશો ભીંતપત્રો લખાયેલો છે. દરેક જણ તે જોશે.

૫ સામુદાયિક કેન્દ્ર ખાતે એ ભીંતપત્ર ચોંટાડવામાં આવશે.

મોકલનાર

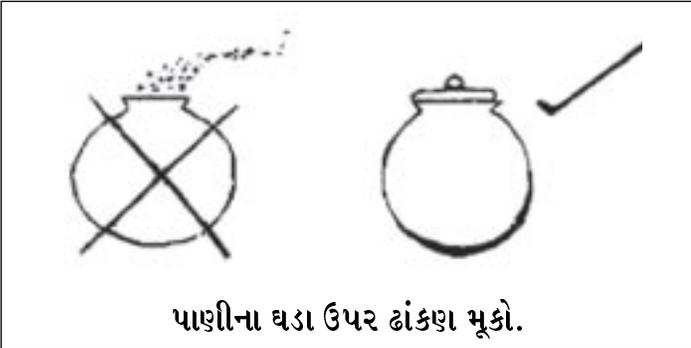
પછી કોઈ કલાકાર કે ડિઝાઈનરને ભીંતપત્રો બનાવવા માટે બોલાવવામાં આવે છે. બે જુદા જુદા મુદ્દાઓ વિશે સંદેશો આપનારાં બે ભીંતપત્રો બનાવવામાં આવે છે. એક ગુણવત્તા માટે અને બીજું આરોગ્ય માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે.

ભીંતપત્ર-૧

આ ભીંતપત્ર સામુદાયિક કેન્દ્ર ખાતે મૂકવામાં આવ્યું હતું.

ભીંતપત્ર-૨

આ ભીંતપત્ર સામુદાયિક કેન્દ્ર ખાતે મૂકવામાં આવ્યું હતું.

ભીંતપત્ર-૧નો સંદેશો

છોકરાઓ અને છોકરીઓ સમાન છે. અહીં જે તર્કનો ઉપયોગ કલાકાર દ્વારા કરવામાં આવ્યો છે તે છે ત્રાજવું. તેમાં ત્રાજવાનાં બંને પલ્લાં સરખાં મૂકવામાં આવ્યાં છે. તે સમાનતા અથવા ન્યાય બતાવે છે.

વાચકોને શું લાગ્યું?

જ્યારે કેટલાક નિરક્ષર ગ્રામવાસીઓએ આ જોયું ત્યારે તેમણે જુદી જુદી રીતે તેનું અર્થઘટન કર્યું: એક છોકરો અને છોકરી કરિયાણાની દુકાને કશુંક ખરીદવા જઈ રહ્યાં છે, છોકરો છોકરીને પકડી રહ્યો છે, આજકાલ છોકરીઓ છોકરાઓ કરતાં હંમેશાં આગળ રહેવા માંગે છે. ભીંતપત્રની નીચે જે સૂત્ર લખવામાં આવ્યું હતું તે તો ભૂલાઈ જ ગયું.

ભીંતપત્ર-૨નો સંદેશો

“ધૂળ અને માખીઓ અંદર જાય નહિ માટે પાણીના ઘડાને ઢાંકણ વડે ઢાંકી રાખો અને આરોગ્ય માટે ઊભું થતું જોખમ ટાળો.”

વાચકોને શું લાગ્યું?

એક ઘડો ઢાંક્યા વગરનો છે અને લાકડાના કાંઠલા ઉપર ગોઠવવામાં આવેલો છે, જ્યારે બીજો ઘડો ઢાંકેલો છે. બીજા ઘડાની બાજુમાં ખરાની જે નિશાની કરવામાં આવી છે તેને પાણી કાઢવા માટેનો ડોચો સમજવામાં આવ્યો. આરોગ્ય જાળવવા માટે શું કરવું જોઈએ તે વાત તો ભૂલાઈ જ ગઈ.

ચિત્રોનો ઉપયોગ અને સાક્ષરતાનું સ્તર: પ્રથમ વિચ્છેદ

જ્યારે ચિત્રનું અર્થઘટન જુદી રીતે કરવામાં આવે છે ત્યારે સંચાર નિષ્ફળ જાય છે. ચિત્રની ભાષામાં જે મોટા તફાવતો રહેલા છે તેની સંચારના આ માધ્યમ દ્વારા અવગણના જ કરવામાં આવી. એવી એક ધારણા પ્રવર્તે છે કે પ્રતીકો સાર્વત્રિક છે. દુનિયાભરની તમામ સંસ્કૃતિઓના તમામ લોકો એક ચિત્રને એક જ રીતે સમજે છે એવી ધારણા કરી લેવામાં આવે છે. પરંતુ પ્રતીકો અને ચિત્રો સાર્વત્રિક નથી. જે લોકો શાળેય શિક્ષણ મેળવી શક્યા નથી તેઓ ખરાની કે ખોટાની નિશાની, ચિત્રવાર્તામાં મૂકવામાં આવેલા શબ્દો, ત્રાજવાં વગેરેને યથાતથ સ્વીકારી લેવામાં આવે છે અને તેમનો પ્રતીકાત્મક અર્થ રહેતો જ નથી. જુદા જુદા લોકો જુદા જુદા ખ્યાલોથી જુદી જુદી બાબતોને સમજે છે. ચિત્ર જોવાથી જે ખ્યાલ વ્યક્તિને આવે છે તે તો તે ચિત્રને વાંચવાથી આવે છે અને પછી તે વ્યક્તિ એ ચિત્રનું અર્થઘટન કરે છે અને સમજે છે. તેમાં તેના વ્યક્તિગત અનુભવો તથા સાંસ્કૃતિક પર્યાવરણ કામે લાગે છે. કોઈ એક જૂથની આ ચિત્રભાષા સમયાંતરે જુદા જુદા સંદર્ભો સાથે વિકસી હોય છે.

શહેરી ડિઝાઈનરોએ જ્યારે તેઓ નિરક્ષર અને ગ્રામીણ જૂથો સાથે કામ કરતા હોય ત્યારે સંચારમાં તેમની ભૂમિકાને ફરી વાર તપાસવાની જરૂર છે. તેમણે લોકોની પોતાની ચિત્રાત્મક અભિવ્યક્તિને પ્રોત્સાહન મળે તે માટે ઉદ્દીપક તરીકે કામ કરવાનું છે અને સુલભકાર તરીકેની ભૂમિકા ભજવવાની છે. આમ કરવામાં આવે તો જ છેવટે એવી ચિત્રાત્મક ભાષા અને એવું ચિત્ર ઊભું થાય કે જે લોકોની જરૂરિયાતો પ્રત્યે પ્રતિભાવાત્મક હોય.

આ એક એવું ચિત્ર છે કે જે એક નિરક્ષર મહિલાએ દોર્યું છે. આ મહિલા તેમના ગામની સરપંચ પણ છે. તે આ ચિત્ર દ્વારા એમ કહેવા માંગે છે કે “હું લખી કે વાંચી શકતી નથી માટે મારી દીકરી મને

દસ્તાવેજ વાંચી ન સંભળાવે ત્યાં સુધી હું કોઈ પણ કાગળ ઉપર સહી કરતી નથી.”

“જોયા વગર કોઈ દસ્તાવેજમાં સહી ન કરો” જેવો સંદેશો આપવા માટે તદ્દન જુદા જ સાંસ્કૃતિક વાતાવરણમાંથી આવનારી કલાકાર વ્યક્તિ કોઈ ચિત્ર દોરે તો તે ચિત્ર આનાથી કેટલું બધું જુદું પડતું હોય!

સમુદાય સાથેની ચર્ચા દરમિયાન જે સ્ત્રીઓ મોટે ભાગે ચૂપ રહેતી હોય છે તેઓ ચિત્રો દ્વારા પોતાની વાત રજૂ કરી શકતી હોય છે. મહિલાઓના અનુભવો અને સમુદાયમાં તેમની ભૂમિકાઓનું પુનર્મૂલ્યાંકન કરવા માટેની અને તેમની નવેસરથી વ્યાખ્યા બાંધવા માટેની વ્યાપક પ્રક્રિયાના ભાગરૂપે સંચારનાં નવાં ક્ષેત્રો ખૂલવાં જોઈએ. જે કાર્યશાળાઓમાં મહિલાઓને ચિત્રો દ્વારા પોતાની વાત રજૂ કરવા માટે પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે ત્યાં અત્યાર સુધી જે મુદ્દાઓ ધૂપા રહ્યા હોય તે બધા બહાર આવે છે. જેમ કે ઘરેલૂ હિંસા, કામનો ભારે બોજ, સ્ત્રી-પુરુષ અસમાનતા, સામાજિક બાદબાકી વગેરે. આ પ્રશ્નો વિશેનાં ચિત્રો દોરાય ત્યારથી જ ચર્ચાની શરૂઆત થઈ શકે છે અને નવી બાબતો સાંપડી શકે છે.

માધ્યમની પસંદગી: બીજો વિચ્છેદ

એક ભીંતપત્ર માટે ઉપરોક્ત બે મુદ્દાઓ યોગ્ય નહોતા. સંદેશાઓ વધારે પડતા વ્યક્તિગત સ્વરૂપના હતા. જો આ સંદેશાઓનો ઉપયોગ જુદી રીતે કરવામાં આવ્યો હોત તો તે વધારે કારગત નિવડી શક્યો હોત. જેમ કે, નાની જૂથ ચર્ચામાં ફ્લેશ કાર્ડનો ઉપયોગ થઈ શક્યો હોત અથવા રોલ-પ્લે ભજવી શકાયો હોત.

માધ્યમમાં રજૂઆત: ત્રીજો વિચ્છેદ

બંને ભીંતપત્રો સામુદાયિક કેન્દ્રો ઉપર મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. સામુદાયિક કેન્દ્રમાં અનેક સંગઠનો અનેક ભીંતપત્રો મૂકતાં હોય છે. એટલે આ ભીંતપત્રો એ ભીંડમાં ખોવાઈ ગયાં. બહુ જ થોડા લોકોએ એ જોયાં, વાંચ્યાં અને તેમ છતાં તેઓ તેમને સમજી શક્યા નહિ.

વિચ્છેદ કેવી રીતે ઊભો ન થાય?

૧. જ્યારે માધ્યમ વિશેનું આયોજન કરવામાં આવે છે ત્યારે લોકોને સંપૂર્ણપણે સમજવા જોઈએ.

- કોઈ પણ સંદેશો કે ચિત્રનું અર્થઘટન કરવામાં સંસ્કૃતિ અને પશ્ચાદ્ભૂ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.
- ચિત્રો ઉપરથી જે ખ્યાલ આવે છે તે સંસ્કૃતિએ સંસ્કૃતિએ જુદો જુદો હોય છે અને એનો સમાવેશ સંચારની કોઈ પણ ડિઝાઈનમાં કરવો જોઈએ.
- સમુદાયનું સાક્ષરતાનું સ્તર શું છે તે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. જે સામગ્રી તૈયાર કરવામાં આવે છે તેમાં જે તે વિસ્તારની ભાષા હોવી જોઈએ.
- સ્ત્રીઓ અને પુરુષો બંનેને સંબોધીને વાત કહેવાયેલી હોવી જોઈએ.
- સમુદાયે જે ચિત્રો દોર્યાં હોય તે ચિત્રો બનાવવા માટે અગત્યનું સાધન બની શકે છે.

૨. સંચાર માટેની સામગ્રીનું સામુદાયિક પરીક્ષણ થવું જોઈએ.

ક્ષેત્રીય પરીક્ષણ થાય તો ખોટું અર્થઘટન ન થાય. કોઈક માધ્યમ દ્વારા શરૂઆત કરવામાં આવે તે પહેલાં એ માધ્યમ જેનો ઈરાદો રાખવામાં આવ્યો છે તેવો સંદેશો પહોંચાડે છે કે કેમ તેની બરાબર ચકાસણી થવી જોઈએ. ઉપરાંત, લોકો પણ એ સૂચવી શકે કે કયું માધ્યમ તેમને વધારે અનુકૂળ છે. આમ થાય તો ખોટું માધ્યમ પકડાઈ જાય તે પહેલાં જ ભૂલોમાં સુધારો થઈ જાય છે. ભૂતકાળમાં અનેક સામગ્રી પરીક્ષણ વિના જ તૈયાર કરવામાં આવી અને તેમાં ઘણાં નાણાં ખર્ચાયાં. તે વખતે આવું પરીક્ષણ જરૂરી લાગ્યું જ નહોતું. માધ્યમ માટે સંશોધન કરવા ઉપર સમય અને નાણાં ખર્ચાવાં જોઈએ.

૩. માધ્યમો મહિલાઓ પ્રત્યે સંવેદનશીલ હોવાં જોઈએ.

અજાણતાં જ માધ્યમો સ્ત્રી-પુરુષોની નિર્ધારિત ભૂમિકાઓને પ્રોત્સાહન આપતાં હોય છે. જ્યારે કોઈ બસ હંકારવામાં આવતી હોય ત્યારે પુરુષ જ ચાલક હોય છે. વિમાનના પાયલોટ તરીકે સ્ત્રીઓને નહિ પણ પુરુષોને જ બતાવવામાં આવે છે. જ્યારે સામગ્રી તૈયાર કરવામાં આવતી હોય ત્યારે સ્ત્રી-પુરુષ સંતુલન જળવાઈ રહે તેવા પ્રકારનાં ચિત્રો દોરાય તેની કાળજી રાખવી જોઈએ.

૪. કાળજીપૂર્વક માધ્યમની પસંદગી થવી જોઈએ.

કયું માધ્યમ કામ આપશે અને કયું માધ્યમ સંદેશા માટે અનુકૂળ છે તે તપાસવાની જરૂર હોય છે. આ અંગેનો નિર્ણય અનેક પરિબલો ઉપર આધાર રાખે છે. જેમ કે, લોકોની પસંદગી, પ્રાપ્ય નાણાં અને સ્ત્રી-પુરુષ ભેદભાવ. દા.ત. જે ઘરોમાં રેડિયો હોય છે ત્યાં મોટે ભાગે તે પુરુષોના હાથમાં હોય છે અને તેથી તે સ્ત્રીઓને ભાગ્યે જ સાંભળવા મળે છે.

૫. માધ્યમમાં રજૂઆતનો સમય.

ક્યારે માધ્યમમાં રજૂઆત કરવી જોઈએ? ગ્રામ વિસ્તારોમાં જ્યારે લગ્નગાળો હોય ત્યારે કોઈ ધ્યાન આપતું નથી કારણ કે તે વખતે બધા લોકો એમાં વ્યસ્ત હોય છે. પાકની લાણીના સમયે પણ લોકો ઘણા વ્યસ્ત હોય છે. એટલે જે સમયે રજૂઆત કરવામાં આવે છે તે સમય ઘણો જ મહત્વનો બની જતો હોય છે.

કેસ સ્ટડી

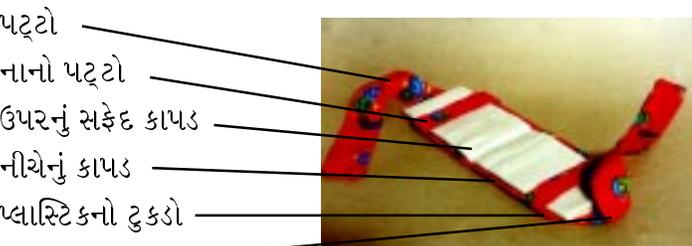
કિશોરીઓ અને મહિલાઓએ માસિક રક્તસ્રાવના ગાળા દરમ્યાન કઈ કઈ બાબતોની દેખરેખ રાખવાની જરૂર છે તેને અંગેના સંચારની યોજના નીચે મુજબ છે:

૧. શાનો સંચાર કરવાનો છે?

માસિક રક્તસ્રાવનો સમય એવો સમય છે કે જ્યારે તમારે તમારા શરીર વિશે વિશેષ કાળજી રાખવી જોઈએ. આ સમયગાળા દરમ્યાન તમારે રોજ સ્નાન કરવું જોઈએ અને તમારી જાતને ખૂબ જ સ્વચ્છ રાખવી જોઈએ. તમારે આછા રંગનાં કપડાં પહેરવાં જોઈએ અને દિવસમાં કમ સે કમ ત્રણ વાર તે બદલવાં જોઈએ.

૨. શા માટે આ અંગે સંચારની જરૂર છે?

કેટલીક કિશોરીઓ અને મહિલાઓ પોતાને વિશે ખૂબ જ બેદરકાર હોય છે. તેઓ સામાન્ય રીતે કોઈ પણ રંગનાં અને જૂનાં કપડાંનો ઉપયોગ કરતા હોય છે. ઘણી વાર તે બરોબર ધોવાયેલાં હોતાં નથી. આને પરિણામે ચેપ લાગવાની સર્વસામાન્ય સમસ્યા ઊભી થતી હોય છે. ઘણી વાર રક્તસ્રાવ ગુલાબી, કથ્થઈ કે લીલા રંગનો થતો હોય

સીવીને તૈયાર કરવામાં આવેલો સેનિટરી નેપકિન

છોકરીઓ સેનિટરી નેપકિન સીવી રહી છે.

છે અને તે ચેપ દર્શાવે છે. ઘેરા રંગના કપડાંનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો આ ચેપ દેખાતો નથી. તેથી ખૂબ લાંબા સમય સુધી સમસ્યા પકડાતી નથી અને તેને પરિણામે સારવારમાં વિલંબ થાય છે. જો રક્તસ્રાવ અસાધારણ પ્રકારનો હોય અને જલ્દી ખબર પડી જાય તો મહિલાઓ સારવાર માટે જઈ શકે છે. બીજો અગત્યનો મુદ્દો એ છે કે આ બાબતની માહિતી આપવાનું જ પૂરતું નથી. મહિલાઓ અને છોકરીઓને વ્યવહાર ઉકેલની જરૂર હોય છે.

૩. કોને માટે આ સંચાર કરવાનો છે?

યુવાન છોકરીઓ અને મહિલાઓ. આ લોકો સામાન્ય રીતે હંમેશાં કોઈ પણ રંગની કાપડ વાપરે છે. તેમને તેમની આ રીતમાં પરિવર્તન કરવા માટે સમજાવવાની જરૂર છે.

૪. આ કેવી રીતે કરવામાં આવશે?

અ. કિશોરીઓ અને મહિલાઓ સાથે બેઠક યોજીને વાતચીત કરીને તથા માસિક રક્તસ્રાવના ગાળા દરમ્યાન રાખવાની જરૂરી કાળજી વિશે માહિતી આપવામાં આવશે.

આ. સેનિટરી નેપકિન કે કાપડનું પેડ બનાવવામાં આવશે. જે વસ્તુ સ્થાનિક રીતે આસાનીથી મળી જતી હોય તેમાંથી તે બનાવવામાં આવશે. તેની ડિઝાઈન પણ આસાન હોય કે જેથી બહુ ઝડપથી તેને સીવી શકાય.

૫. ક્યારે અથવા ક્યાં આ સંચાર કરવામાં આવશે?

અ. ૨૦થી ૨૫ મહિલાઓ કે છોકરીઓનાં નાનાં નાનાં જૂથોમાં આ વિશેનું સત્ર લેવામાં આવશે.

આ. આ સત્ર કોઈ વૃક્ષ નીચે કે ખુલ્લામાં નહિ પણ કોઈ ઓરડામાં લેવામાં આવશે કે જેથી છોકરીઓ આ બાબત વિશે અંદરોઅંદર ચર્ચા કરી શકે અને જાતે તેમનું પેડ સીવી શકે.

શ્રી અર્પૂલ ઓઝા

એ.કે.આર.એસ.પી., અમદાવાદ, ગુજરાત

આગાખાન ગ્રામ સમર્થન કાર્યક્રમ (એ.કે.આર.એસ.પી.) છેલ્લાં ૨૧ વર્ષથી ગ્રામ વિકાસના ક્ષેત્રે કામ કરતી સંસ્થા છે. તેનાં આરંભનાં વર્ષોમાં પ્રત્યક્ષ સંપર્ક ગ્રામીણ સમુદાયો સુધી પહોંચવા માટેનો સૌથી અસરકારક માર્ગ સાબિત થયો હતો. પરંતુ જેમ જેમ સંસ્થાનો વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ વધુ વસ્તી સુધી નિશ્ચિત સંદેશાઓ સાથે પહોંચવાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ.

જાગૃતિ ફેલાવવા માટે સંચાર એક અગત્યનું સાધન બન્યું હતું. લોકોને સંવેદનશીલ બનાવવા અને ક્ષેત્રમાંના સફળ પ્રયોગોની આપ-લે કરવા માટે પણ એ એક અગત્યનું સાધન બની ગયું છે. છેલ્લાં ૧૦ વર્ષ દરમિયાન સંચારનો એક સાધન તરીકે વ્યાપક ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એ.કે.આર.એસ.પી.ની એક સંસ્થા તરીકે એમ સમજતી થઈ કે સ્થાનિક મનોરંજનનાં સાધનોનો ઉપયોગ સંચાર માટેનો સૌથી અસરકારક માર્ગ છે. એથી જ પ્રદેશે પ્રદેશે અને સમુદાયે સમુદાયે માધ્યમ જુદું જુદું હોય છે.

જૂનાગઢમાં લોક ડાયરો, ટ્રેક્ટર યાત્રા અને પ્રદર્શનો વિવિધ સંદેશાઓ લોકો સુધી પહોંચાડવામાં ભારે સફળ રહ્યાં છે. જ્યારે સુરેન્દ્રનગરમાં શેરી નાટકો અને પદયાત્રાઓ ખૂબ અસરકારક બની રહી છે. દક્ષિણ ગુજરાતમાં આદિવાસી પટામાં પ્રેરક ગીતો, શેરી નાટકો અને રેડિયો કાર્યક્રમ દૂરસુદૂરના પ્રદેશોમાં પહોંચવામાં સફળતા મેળવી છે.

રસપ્રદ બાબત એ છે કે સમુદાયે આ તમામ કાર્યક્રમોમાં સારો એવો રસ લીધો છે અને ખેડૂતો તથા મહિલાઓનાં મંડળોએ તે યોજવાની ભૂમિકા પણ ભજવી. સમુદાય આ પ્રસંગોને વિવિધ પ્રશ્નો અને મુદ્દાઓ તેમના લોકોમાં ઉઠાવવા માટેની ઘટના તરીકે જુએ છે અને તેઓ સરકારને પણ તેમાં ધ્યાનમાં રાખે છે.

૨૦૦૬માં યોજવામાં આવેલા કેટલાક કાર્યક્રમો

જૂનાગઢ

જૂનાગઢની મનોરંજનની તરાહને આધારે એમ જણાયું છે કે લોક ડાયરો અને શેરી નાટકો રાત્રે જ યોજાય તો એ સારી બાબત બની રહે છે કારણ કે તે સમયે બધા મુક્ત હોય છે. તે વખતે લોકો એ કાર્યક્રમ માણે છે એટલું જ નહિ પણ તેઓ વધારે સારી રીતે તેમને આપવામાં આવેલો સંદેશો સમજે છે. ગયે વર્ષે ‘વિશ્વ જળ દિન’ નિમિત્તે ૧૮ ટ્રેક્ટરોની એક રેલી કાઢવામાં આવી હતી. આ રેલી ૧૬ જેટલાં ખૂબ જ ખારાશવાળી જમીન ધરાવતાં ગામોમાંથી પસાર થઈ

હતી, અને આ રેલીનું ૪૦ ટકા ખર્ચ સમુદાયે પોતે ઉઠાવ્યું હતું. તે એમ બતાવે છે કે સમુદાય આ જાગૃતિનું મૂલ્ય સમજે છે.

આટલાં વર્ષો દરમિયાન આંતરરાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ મહિલા દિનની ઉજવણી કરવામાં આવી છે. તે ગામોમાં એક વાર્ષિક પ્રસંગ બની રહી છે. આ વર્ષે ૨૨ ગામોની ૧૬૦૦ મહિલાઓએ આવા બે પ્રસંગોમાં ભાગ લીધો હતો. એ પ્રસંગોમાં પાણીનો સંગ્રહ, પીવાના પાણીની પ્રાપ્યતા, ખેતીની રીતો, આરોગ્ય અને સ્ત્રી-પુરુષ ભેદભાવો વિશે વાતો કરવામાં આવી હતી. ‘કચ્છ મહિલા વિકાસ સંગઠન’, ‘સ્નેહ’ અને ‘આગાખાન હેલ્થ સર્વિસિસ’ને વિવિધ મુદ્દાઓ વિશે તેમનાં મંતવ્યો રજૂ કરવા માટે નિમંત્રણો આપવામાં આવ્યાં હતા. ડૉ. ઉસાદદિયાએ એચઆઈવી-એઈડ્સ, સફાઈ અને સ્ત્રી-પુરુષ ભેદભાવના મુદ્દાઓ વિશે રજૂઆત કરી હતી.

૨૦૦૬માં ‘ઉદ્યોગ મેળો’ નામના નવા વિચારની શરૂઆત થઈ. આ મેળામાં નાના પાયાની આવક સર્જનની પ્રવૃત્તિઓને એક જ છત્ર હેઠળ રજૂ કરવા ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરાયું હતું. તેનો હેતુ સમુદાયોને એવા નવા વિચારો આપવાનો હતો કે જેઓ ખેતીની પરંપરાગત રીતો સંસાધનોના અભાવે છોડી રહ્યા છે. આવક સર્જનની પ્રવૃત્તિઓ ઉપરાંત, ખેતીની સુધારેલી રીતો, જળ સંગ્રહની રીતો અને ખારાશ વધતી જતી રોકવાની રીતો ઉપર પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરાયું હતું અને તેમનું નિદર્શન પણ કરાયું હતું. પાંચ દિવસ સુધી ખારાશના પ્રતિરોધ અંગેનો સંદેશો આપતાં ચોપાનિયાં સોમનાથ મંદિરની નજીકના એક સ્ટોલ પરથી વહેંચવામાં આવ્યાં.

દરરોજ ૫૦૦૦ લોકો આ મંદિરની મુલાકાતે આવે છે તેથી એ સંદેશો દૂરસુદૂર સુધી પહોંચ્યો. ૧૧ તાલુકાઓમાં ખારાશના પ્રતિરોધ અંગેનું એક શેરી નાટક ભજવવામાં આવ્યું હતું. લગભગ ૪૦૦૦ લોકોએ એના શો જોયા હતા. તેમાં એ.કે.આર.એસ.પી. અને સરકાર સાથેની સમુદાયોની ભાગીદારી ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરાયું હતું. એ ઉપરાંત, ત્રણ લોક ડાયરો યોજવામાં આવ્યા હતા. તેનો હેતુ મેઘલ નદીના પુનરુત્થાનનો હતો. તેમાં અનેક લોકગીતો ગાવામાં આવ્યાં હતાં.

આ પ્રદેશમાં ખેતી એક અગત્યનો વિષય છે કે જ્યાં વરસાદ ખૂબ જ અનિયમિત છે. તેથી ત્યાં વરસાદ અગાઉ વાવેતર વિશે ખાસ ઝુંબેશ ચલાવવામાં આવી. સફળ ખેડૂતોની કહાણીઓ પણ તેમાં રજૂ થઈ. ખાસ કરીને જેમણે ટપક સિંચાઈ દ્વારા સારો પાક લાણ્યો હતો એમની વાતો રજૂ કરવામાં આવી. તલાલામાં વિદ્યુત ઉત્પાદન પર પ્રતિબંધ છે માટે વૈકલ્પિક ઊર્જા એ મુખ્ય મુદ્દો છે. તલાલા એ આરક્ષિત વન

વિસ્તાર છે તેથી ત્યાં આ પ્રતિબંધ હોવાને લીધે વૈકલ્પિક ઊર્જાની શક્યતાઓ અને લાભો વિશે એક પ્રદર્શન યોજવામાં આવ્યું હતું.

સુરેન્દ્રનગર

સૌરાષ્ટ્રના આ લગભગ સૂકા પ્રદેશમાં શેરી નાટકો ખૂબ જ અસરકારક રહ્યાં છે. તેનું કારણ એ છે કે તેમાં લોકોની સાક્ષરતાનું પ્રમાણ નીચું છે. તેને પરિણામે જાગૃતિમાં વધારો થયો છે. આ વર્ષે ૪૬ ગામોમાં દસ નાટકો ભજવવામાં આવ્યાં હતાં. તેનો હેતુ બચત અને ધિરાણનો ખ્યાલ લોકપ્રિય બનાવવાનો હતો. ઉપરાંત, દુષ્કાળનો સામનો કેવી રીતે કરવો અને તેમાં તે પ્રવૃત્તિ કેવી રીતે મદદરૂપ થશે તે પણ સમજાવવાનો હતો.

આ નાટકોની લોકો ઉપર ખાસી અસર થઈ છે. કેટલાક લોકોએ તેમનાં ગામોમાં આવાં જૂથો શરૂ કરવાની જરૂરિયાત અનુભવી હતી. રસપ્રદ બાબત એ છે કે કેટલાંક જૂથોએ આ પ્રવૃત્તિમાંથી રસ ગુમાવી દીધો પરંતુ તેમણે તેની ચર્ચા શરૂ કરી. તેમણે બચત અને ધિરાણની પ્રવૃત્તિઓ ફરી શરૂ કરવામાં રસ લીધો હતો. ગામમાં સામાજિક ખર્ચાઓ ઘટાડવાના મુદ્દા પણ ચર્ચાઓ થઈ હતી. લોકોએ એ મુદ્દો આસાનીથી સ્વીકારી લીધો અને તેના અમલની શરૂઆત કરી. હવે લોકો સામાજિક ખર્ચા ઘટાડવા માટે અનેક સૂચનો લઈને આવે છે.

તમામ ચાર તાલુકામાં આંતરરાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ મહિલા દિનની ઉજવણી કરવામાં આવી હતી કે જેથી મહિલાઓ વધુ સારી ભાગીદારી નોંધાવે. મોટે ભાગે સ્ત્રીઓ નજીકના નગર સુધી જ જતી હોય છે. આ પ્રયાસને ખાસી સફળતા મળી. મહિલાઓએ તેમાં ખૂબ ભાગ લીધો. આરોગ્ય, બચત, ધિરાણ, નાના અને સીમાંત ખેડૂતો માટે આવક સર્જન અને વિશ્વના બજારની તેમના જીવન ઉપરની અસર વગેરે જેવા મુદ્દાઓ વિશે તેમાં ચર્ચા કરવામાં આવી હતી.

નિમંત્રિતોએ અનેક મુદ્દાઓ સ્પષ્ટ કર્યાં હતાં. ખાસ કરીને પુરુષોના વલણમાં ફેરફાર નોંધાયો હતો કે જેઓ આ કાર્યક્રમમાં આવ્યા હતા. આ પ્રસંગની સારામાં સારી બાબત એ હતી કે મહિલાઓએ જરૂરી મુદ્દાઓ વિશે સરકારી અધિકારીઓ સમક્ષ સતત રજૂઆતો કરી અને તેમણે પોતાને જરૂરી એવી માહિતી ભેગી કરી.

નેત્રંગ

દક્ષિણ ગુજરાતના વસાવા આદિવાસીઓ માટે રેડિયો કાર્યક્રમનો આરંભ એક મોટી સફળતા બની રહ્યો છે. આદિવાસીઓ માટે આ કાર્યક્રમ એક સીમાચિહ્ન બની રહ્યો છે. તેનું કારણ એ છે કે તેઓ

તેમની માહિતીની જરૂરિયાતો સફળ રીતે અને સ્વતંત્ર રીતે ઓળખતા થયા છે. કારણ કે એ જ માહિતી વિશે કાર્યક્રમો બનાવવામાં આવે છે. આદિવાસી યુવાનોની રેડિયો ટુકડી જુદાં જુદાં ગામોમાં આદિવાસીઓની મુલાકાત લે છે અને તેમનાં મંતવ્યો જાણે છે. આ ટુકડીને અને આ કાર્યક્રમને ખૂબ જ સારો પ્રતિભાવ મળ્યો છે.

દરેક કાર્યક્રમ બાદ ખૂબ જ મોટી સંખ્યામાં પર ફોન આવતા હોય છે તેના પરથી એ સાબિત થાય છે. માહિતી પૂરી પાડવા ઉપરાંત રેડિયો કાર્યક્રમે લોકોમાં જાગૃતિ ફેલાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી છે. ‘સારી ગ્રામસભા’ નામનું એક નાટક લોકોએ પોતે તૈયાર કર્યું અને શાસનના મુદ્દા વિશે આ રીતે તેમણે અભિવ્યક્તિ કરી. ‘અંકુર ખેડૂત મહામંડળ’ દ્વારા રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગાર બાંધધરી યોજના વિશે જાગૃતિ ફેલાવવા એક સાયકલ રેલીનું આયોજન કરાયું હતું.

તેમાં તેમણે ખેતીનાં સાધનોનું ગ્રંથાલય ઉપયોગમાં લીધું હતું. આ ગ્રંથાલય ટ્રેક્ટર અને અન્ય સાધનો ખૂબ જ થોડી કિંમતે આદિવાસી ખેડૂતોને ભાડે આપવામાં આવે છે. આ યાત્રાએ ખૂબ જ જાગૃતિ ઊભી કરી અને ગયા વર્ષે કરતાં સાધનોના ઉપયોગમાં ખાસી વધારો નોંધાયો. દક્ષિણ ગુજરાતમાં મહિલાઓ અને ખેડૂતોનાં મહામંડળોએ બચત ઝુંબેશનું આયોજન કર્યું. તેને પરિણામે આ પ્રદેશનાં મોટા ભાગનાં જૂથોમાં માસિક બચત વધારે સારી રીતે એકત્ર થઈ. એકંદરે ગ્રામ વિકાસના હેતુ માટે ટેકો ઊભો કરવા સંચાર સાધનોનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવી રહ્યો છે અને ગ્રામીણ ગુજરાત માહિતીપ્રદ નિર્ણય કરે તેવું વાતાવરણ ઊભું થાય તેવો પ્રયત્ન કરાયો છે.

સ્ટાલિન કે. અને જેસિકા મેબેરી

દૃષ્ટિ મિડિયા કલેક્ટિવ અને વિડિયો વોલન્ટિયર્સ

વિડિયોગ્રાફીને સામુદાયિક સંચારના માધ્યમ તરીકે ઉપયોગમાં લેવા માટેનો પ્રયાસ વિડિયો વોલન્ટિયર્સ દ્વારા કરવામાં આવે છે. સમગ્ર ભારતમાં પૂર્ણ સમયના વિડિયો પ્રશિક્ષકો આ સંસ્થા હેઠળ કામ કરે છે. તેનો ઈરાદો વૈશ્વિક સ્તરે સામાજિક માધ્યમ નેટવર્ક સાથે જોડાવાનો અને ગરીબો તથા છેવાડાના લોકોનો અવાજ સ્થાનિક તેમજ વૈશ્વિક સ્તરે રજૂ કરવાનો છે. લોકો સામુદાયિક વિડિયોનો ઉપયોગ જ્ઞાનની આપ-લે કરવા, સ્થાનિક સંસ્કૃતિ અને વ્યવહારોને સમજવા તથા સામાજિક પરિવર્તન માટે માહિતી પ્રાપ્ત કરવા માટે કરે તે હેતુથી વિડિયોનો ઉપયોગ સંસ્થા દ્વારા કરવામાં આવે છે. જાન્યુઆરી ૨૦૦૬ સુધીમાં વિવિધ બિન-સરકારી સંગઠનો સાથે ૬ તાલીમો યોજવામાં આવી અને તેમાં ૧૬ પરિયોજનાઓ હાથ ધરવામાં આવી. આ બિન-સરકારી સંગઠનોએ વિડિયોનો એક સાધન તરીકે ઉપયોગ

તેમના પોતાના કામ માટે જે તે ક્ષેત્રમાં કર્યો. વિકસતા દેશોમાં કોમ્યુનિટી વિડિયો યુનિટ (સી.વી.યુ.) વિકસાવવામાં આ બંને સંસ્થાઓએ મહત્વની ભૂમિકા ભજવી છે. જે તે બિન-સરકારી સંગઠન તેમના ક્ષેત્રમાંથી પથી ૧૦ સભ્યોને પસંદ કરે છે અને તેમને તાલીમ અપાય છે. પછી તેઓ સામુદાયિક વિડિયો નિર્માતા તરીકે કામ કરે છે. તેઓ વિડિયો મેગેઝિન માટે સંશોધન, શૂટિંગ, પટકથા લેખન, સંપાદન અને વિતરણનું કામ કરે છે. આ રીતે આ વિડિયો મેગેઝિન સ્થાનિક જન માધ્યમ તરીકે જાગૃતિ ફેલાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. એવો જ એક દાખલો અહીં દર્શાવ્યો છે.

‘સ્નેહ પ્રજા વિડિયો’ નામે એક સામુદાયિક વિડિયો પ્રોજેક્ટ આંધ્ર પ્રદેશમાં ‘વેલુગુ’ સંગઠન ખાતે યોજાયો હતો. એપ્રિલ-મે, ૨૦૦૫ દરમ્યાન ‘વિડિયો વોલન્ટિયર્સ’ દ્વારા સંગઠનના કાર્યકરોને અને સમુદાયના લોકોને તાલીમ આપવામાં આવી હતી. આંધ્ર પ્રદેશની રાજ્ય સરકાર દ્વારા લઘુ ધિરાણનો જે કાર્યક્રમ અમલમાં મૂકવામાં આવે છે તેની ભાગીદારીમાં આ પ્રોજેક્ટ હાથ ધરાયો હતો.

આ કાર્યક્રમમાં આશરે ૬૦ લાખ મહિલાઓ સામેલ છે. દર મહિને એક જ જિલ્લામાં આશરે ૭૫,૦૦૦થી ૧ લાખ મહિલાઓ વિડિયો જુએ અને જાગૃત થાય તે એનો ઉદ્દેશ હતો. આ કાર્યક્રમ પછીથી રાજ્યના તમામ જિલ્લાઓમાં ચાલે એ પણ એનો ઉદ્દેશ હતો. તેનો ઉદ્દેશ સ્થાનિક જરૂરિયાતો અનુસાર સંચાર કરવાનો અને તે પ્રકારનું માધ્યમ વિકસાવવાનો હતો અને એમાં સ્થાનિક જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનો પણ હતો. ‘વિડિયો વોલન્ટિયર્સ’ની સહભાગી સંસ્થા તરીકે અમદાવાદની ‘દૃષ્ટિ’ સંસ્થાએ તેમાં તાલીમ આપવાનું કામ કર્યું.

આંધ્ર પ્રદેશમાં ૧૧ મહિલાઓને માસિક વિડિયો મેગેઝિનનું શૂટિંગ કરવા, મુલાકાતો લેવા અને તેનું લેખનકાર્ય કરવા માટે તાલીમ આપવામાં આવી. તેમનાં પોતાનાં બાળ લગ્નો હતાં અને ‘વેલુગુ’ સંસ્થા માટે તેમને તાલીમ અપાઈ હતી. તેમણે અડધા કલાકની વિડિયો તૈયાર કરી અને તે શા માટે બાળ લગ્નો અટકાવવાં જોઈએ તેને માટે હતી. ‘વેલુગુ’ના આ માસિક વિડિયો મેગેઝિનમાં સમુદાયના પ્રશ્નોને આવરી લેવામાં આવે છે અને દર મહિને ૧૫૦થી વધુ ગામોમાં તે દર્શવવામાં આવે છે, અને સ્થાનિક સમસ્યાઓને ઉકેલવાનું કામ કરવામાં આવે છે. આ સામુદાયિક વિડિયો નિર્માતાઓનું પ્રથમ સૂત્ર એ છે કે ‘આપણી સમસ્યાઓ વિશે બોલતા થવું એ એમને ઉકેલવાનું પ્રથમ પગલું છે.’

જે ૧૧ મહિલાઓને તાલીમ આપવામાં આવી તેઓ ‘વેલુગુ’ દ્વારા ચલાવાતાં સ્વસહાય જૂથોની સભ્ય હતી અને માંડ સાતમું ધોરણ

ભણેલી હતી. તેમને સામુદાયિક સમાચારપત્ર લખવા માટે પસંદ કરાઈ હતી અને પછી પાંચ સપ્તાહની આ વિડિયો તાલીમ માટે પસંદ કરાઈ હતી. આ માસિક વિડિયો સામયિકમાં દસ્તાવેજી ફિલ્મ, ગીતો, ચર્ચા, વાર્તા, પત્રો વગેરે બધાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. દર મહિને આ સામયિકમાં જુદા જુદા વિષયનો સમાવેશ કરવામાં આવતો હતો: જેમ કે, સ્ત્રી-પુરુષ ભેદભાવ, અંધશ્રદ્ધા, વાવણી, મદ્યપાન અને લઘુ ધિરાણની સફળ કહાણીઓ.

આ કાર્યક્રમ ખૂબ જ પ્રતિભાવાત્મક અને દ્વિમાર્ગી હતો. લોકો તેમના પ્રતિભાવો આપતા હતા, દલીલો કરતા હતા, સમસ્યાઓનો ઉકેલ દર્શાવતા હતા, સામયિકમાં કઈ કહાણી કે સમસ્યાનો સમાવેશ કરવો જોઈએ તેનું સૂચન પણ કરતા હતા. તેમને શું ગમ્યું અને શું ન ગમ્યું તે પણ જણાવતા હતા. એક મહિલા રિપોર્ટર એનું સંપાદન કરવાનું કામ કરે. એવા જ એક મહિલા રિપોર્ટરે પછીથી કહ્યું કે, “અત્યાર સુધી મહિલાઓના અવાજને દબાવી દેવાયો હતો અને હવે તે મુક્ત થયો છે.”

તાલીમ દરમ્યાન જ બાળ લગ્ન વિશે એક વિડિયો મેગેઝિન તૈયાર થયું અને બે ગામોમાં તે દર્શાવવામાં આવ્યું. ગામના જ ઘરની બહારની દિવાલ પર જ્યારે તે દર્શાવાયું ત્યારે લગભગ ૧૦૦૦ લોકો ભેગા થયા હતા. વિડિયો મેગેઝિન દર્શાવાયા પછી બધા લોકો ચર્ચા કરતા જોવા મળતા. ઘણા લોકો તો પોતાના ગામની બાળ લગ્નોની કહાણીનો તેમાં સમાવેશ કરવા માટે વિનંતી કરતા હતા. કોઈની પાસે એ સમસ્યાનો ઉકેલ નહોતો, પણ બધા એ પ્રશ્ન વિશે ચર્ચા કરતા થયા હતા.

આ એક એવો પ્રોજેક્ટ હતો કે જેમાં સમુદાયના સભ્યો પોતે જ તેમના વિડિયો મેગેઝિનની વિગતો નક્કી કરે, તેમની જ પોતાની કહાણીઓ કહે અને એ જ લોકો સમક્ષ રજૂ થાય અને પછી કહાણીઓ કહે અને એ જ લોકો સમક્ષ રજૂ થાય અને પછી તેમને વિશે લોકોનો પ્રતિભાવ માગવામાં આવે. એ પ્રતિભાવોને આધારે નવા અંકમાં સુધારા-વધારા થાય. ગ્રામ વિસ્તારોમાં મોટે ભાગે ઘરેલૂ હિંસા, જ્ઞાતિગત ભેદભાવો, આરોગ્ય સંભાળના અધિકાર અને સરકારને કેવી રીતે જવાબદાર બનાવવી વગેરે જેવા વિષયો વિશે ચર્ચા થતી જ નથી. આ વિડિયો મેગેઝિને એ વિશે ગામ લોકોમાં ચર્ચાનો આરંભ કર્યો એ જ એક મોટી સિદ્ધિ હતી. આમ, સામાજિક અને આર્થિક પ્રશ્નોની ચર્ચા પંચાયત અને ચૂંટણીના પરિઘની બહાર થવા માંડી. વળી, ૩૩ ટકા અનામત પંચાયતોમાં મહિલાઓ માટે હોવા છતાં મહિલાઓને સ્પર્શતા પ્રશ્નોની ચર્ચા કદી પણ પંચાયતોમાં થતા નહોતી. વિડિયો મેગેઝિનને પરિણામે હવે એ પ્રશ્નો જાહેર ચર્ચાનો વિષય બન્યા.

શ્રી સંજય દવે 'ચરખા'

સમૂહ માધ્યમોને લોકશાહીનો ચોથો અને મહત્વનો આધારસ્તંભ ગણવામાં આવે છે. સમૂહ માધ્યમો શબ્દની શક્તિથી લોકમત કેળવવાનું કામ કરે છે. શબ્દોમાં અનોખી તાકાત રહેલી છે એ આપણે સૌ ક્યાંક ને ક્યાંક અનુભવીએ છીએ. તેથી વિકાસલક્ષી મુદ્દાઓ અને પ્રયાસોને વાચા આપવા માટે આપણે સમૂહ માધ્યમો સાથે નાતો રાખવો રહ્યો. કોઈ એક વિસ્તારમાં થયેલા કોઈ એક નોંધપાત્ર કાર્ય અને પ્રયાસ વિશે મુખ્ય પ્રવાહના કોઈ અખબારમાં આલેખન થાય તો તે બીજા અનેક લોકોને તેવું ઉમદા કામ કરવાની પ્રેરણા પૂરી પાડી શકે. આપણે એક વિકાસલક્ષી કાર્યકર તરીકે તે માટે બે રીતે ભૂમિકા ભજવી શકીએ:

- (૧) કોઈ વિકાસલક્ષી મુદ્દા કે પ્રયાસ વિશે અનુભવના આધારે જાતે જ આલેખન કરીને તે લખાણ મુખ્ય પ્રવાહના અખબારમાં પ્રકાશિત કરાવવું.
- (૨) કોઈ અખબારના તંત્રી કે પત્રકારનો સંપર્ક સાધી કોઈ મુદ્દા કે પ્રયાસ વિશે તેમના દ્વારા આલેખન કરાવી શકાય.

ઉપરોક્ત બન્ને રીતમાંથી કોઈ પણ રીત અજમાવીએ ત્યારે નીચેની કેટલીક બાબતો ધ્યાનમાં લેવાથી આપણે સમૂહ માધ્યમોનો અસરકારક ઉપયોગ કરી શકીશું:

- (૧) કોઈ પણ અખબારને કોઈ વ્યક્તિના પ્રતિભાવ કે વિચાર માત્રમાં રસ નથી. તેમને સાચી ઘટના કે સાચાં ઉદાહરણો ટાંકીને તેની સાથે રજૂ કરેલા વિચારો પ્રકાશિત કરવામાં વધુ રસ પડે. વાચકને પણ નક્કર ઉદાહરણોથી વાત વધારે સારી રીતે સમજાય.
- (૨) કોઈ પણ લખાણમાં આંકડા કે કોઈ સંશોધનનાં તારણોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે ત્યારે તેનો સ્રોત અચૂક લખવો જોઈએ. સ્રોત લખવાથી લખાણની વિશ્વસનીયતા વધશે અને પ્રકાશિત થવાની શક્યતા વધી જશે.
- (૩) આપણે મોકલેલા લખાણની એક નકલ આપણી પાસે અચૂક રાખવી જોઈએ. ઉપરાંત, લખાણ મોકલતાં પહેલાં તે એક વાર ચોક્કસ વાંચી લેવું.
- (૪) કોઈ પણ મુદ્દા કે પ્રયાસને સમૂહ માધ્યમોમાં વાચા આપવા માટે વારંવાર પ્રયત્નો કરવા પડે. વિકાસલક્ષી મુદ્દાને માધ્યમોમાં સ્થાન અપાવવા માટે આશાવાદી વલણ, ઉત્સાહ અને ધીરજ

અત્યાચારનો ભોગ બનેલા દલિત યુવાનની વહારે

અમદાવાદ જિલ્લાના ધોળકા તાલુકામાં ચલોડા ગામ આવેલું છે. સામાન્ય રીતે દરેક ગામમાં જ્યારે ગ્રામ સભા યોજાય ત્યારે ગ્રામજનો તેમના વિકાસ વિશેના પ્રશ્નોની રજૂઆત કરે છે. આ જ રીતે આ ગામમાં નિત્યક્રમ મુજબ ગ્રામ સભા યોજાઈ ત્યારે વણકર વાસના વિવિધ પ્રશ્નો અંગે તે જ ફળિયાના દલિત યુવાન અજીતભાઈએ ફરિયાદ કરી.

આ વાસમાં ૫૦૦થી ૬૦૦ ઘરો વચ્ચે એક બોર હતો. વળી, તેની મોટર બગડી જાય ત્યારે લોકોને બીજા ફળિયામાં કે વાડીમાં પાણી ભરવા જવું પડતું હતું. આ મુશ્કેલીનો ઉકેલ આવે તે માટે દલિત યુવાને પ્રથમ વાર સમસ્યા રજૂ કરી.

આ રજૂઆતની તેમના ઉપર અવળી અસર ઊભી થઈ. આ જ ગામની કહેવાતી ઊંચી જાતિના લોકો સમક્ષ રજૂઆત કરવા બદલ થોડા દિવસ પછી આ યુવાનને ગામનાં જ મહિલા સરપંચ કુંકુબહેનના પતિ દ્વારા ઢોર માર મારવામાં આવ્યો. તેને ગ્રામ સભામાં કરેલી ફરિયાદ પાછી ખેંચી લેવા અનેક વખત અનેક પ્રકારની ધમકીઓ પણ આપવામાં આવી.

પોલિસે અજીતભાઈની ફરિયાદનો અસ્વીકાર કરતાં તેઓએ જ્યુડિશિયલ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ ફરિયાદ નોંધાવી. તેમ છતાં, છ મહિના સુધી દલિત યુવાનને કોઈ જ ન્યાય મળ્યો નહીં. આ બનાવની જાણ 'ઉન્નતિ'ના ધોળકા સ્થિત 'પંચાયત સંદર્ભ કેન્દ્ર' મારફતે 'ચરખા' ને થઈ.

આ સમસ્યાને વાચા આપવા માટે મુખ્ય પ્રવાહનાં અખબારોમાં માહિતી આપવામાં આવી. 'સંદેશ' દૈનિકના પત્રકારે રસ દાખવી તેના સમાચાર પ્રકાશિત કર્યા. પરિણામે, અત્યાચાર આચરતાં તત્વોની આંખ ઊઘડી અને દલિત ફળિયાના લોકોમાં આત્મવિશ્વાસ આવ્યો. દલિતો ઉપર અત્યાચાર કે ભેદભાવ દાખવનારા લોકો ઉપર ધાક બેઠી.

આવી હકારાત્મક અસરો વિશે પણ 'સંદેશ'માં ફરી વાર આલેખન કરવામાં આવ્યું. આમ થવાથી અત્યાચારનો ભોગ બનનાર યુવાનમાં આત્મવિશ્વાસનો સંચાર થયો અને તેનામાં અન્યાય સામે લડવાની હિંમત વધી.

- રાખીને પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.
- (૫) આપણા પ્રયાસોથી આપણે લખેલું કે સૂચવેલું લખાણ પ્રકાશિત થાય તો પ્રકાશિત કરનાર પત્રકારને અથવા તે અખબારમાં આપણે જેમને જાણતા હોઈએ તે પત્રકારને ફોન કરીને આભાર વ્યક્ત કરવો જોઈએ. આપણે પત્ર લખીને પણ તેમને બિરદાવી શકીએ. આમ, કરવાથી જે તે પત્રકારને વધુ ને વધુ વિકાસલક્ષી આલેખન કરવાનું પ્રોત્સાહન મળશે અને તેઓ ભવિષ્યમાં આવા જ પ્રકારનું લેખન કાર્ય કરવા માટે તમારો સંપર્ક કરવા માટેનો પ્રયત્ન કરશે.
- (૬) પ્રકાશિત લખાણમાં જો કોઈ માહિતીદોષ રહ્યો હોય તો પણ આપણે તે તરફ જે તે પત્રકારનું નમ્રતાપૂર્વક ધ્યાન દોરી શકીએ.
- (૭) પત્રકાર મિત્રોને વિકાસલક્ષી મુદ્દાઓ વિશે આલેખન કરવાના નવા નવા વિષયો જણાવતા રહેવું. આમ કરવાથી અરસપરસ ઘનિષ્ઠ સંબંધ કેળવાય છે અને વધુ વિકાસલક્ષી પ્રયાસોને આપણે વાચ્યા અપાવી શકીએ છીએ.
- (૮) કોઈ એક વિષય અંગે આપણા પ્રયત્નોથી અખબારમાં કંઈક પ્રકાશિત થયું હોય અને તેની વ્યાપક અસરો થઈ હોય અથવા પરિસ્થિતિમાં બદલાવ આવ્યો હોય તો તે અંગેની જાણ પણ જે તે પત્રકારને કરવી જોઈએ. આમ કરવાથી આવેલા બદલાવની વાત પણ અખબારમાં પ્રકાશિત થઈ શકે. પરિણામે, વિકાસના આપણા પ્રયાસને વેગ મળે. આ બાબત અહીં આપેલા ઉદાહરણથી વધારે સ્પષ્ટ થશે.
- (૯) તંત્રીપાના ઉપર લેખ પ્રગટ થાય તેવી અપેક્ષા રાખવાને બદલે આપણી વાત, પ્રયાસ કે વિચાર સમાચાર રૂપે પ્રકાશિત થાય તો વ્યાપક જનસમુદાય સુધી તે પહોંચે. કારણ કે, તંત્રી પાના ઉપર પ્રકાશિત થતાં લખાણોનો એક ચોક્કસ વાચક વર્ગ હોય છે. આમ આદમીને વ્યાપક રીતે પહોંચવા માટે સમાચાર જ શ્રેષ્ઠ માધ્યમ બની શકે એમ મારું માનવું છે.
- (૧૦) આપણી પાસે કોઈ નક્કર વાત, વિષય કે મુદ્દો હોય તો જ પત્રકાર પરિષદ યોજવી જોઈએ. ખાસ તો એ ધ્યાનમાં રાખવું કે, આપણે રજૂ કરવા માંગીએ છીએ તે મુદ્દામાં ‘ન્યૂઝ વેલ્યુ’ (સમાચારનું તત્ત્વ) હોય.

છેલ્લે, સૌથી મહત્વની બાબત એ છે કે કોઈ પણ અખબાર કે ટીવી ચેનલમાં વિકાસલક્ષી મુદ્દો ઉજાગર કરવા માટે પૂરતી તૈયારી, પૂરતી સામગ્રી અને સંનિષ્ઠ પ્રયાસનું સંયોજન થાય તે જરૂરી છે. ઉપરાંત, નિયમિત રીતે પત્રકારો સાથે સંપર્કમાં રહીને સંવાદ રચતા રહેવાનું પણ એટલું જ જરૂરી છે.

સંપર્ક:

૧. સુશ્રી મમતા જેટલી
મંત્રી,
વિવિધા - મહિલા આલેખન એવમ્ સંદર્ભ કેન્દ્ર,
૩૩૫, મહાવીરનગર-૨, મહારાણી ફાર્મ, દુર્ગાપુરા,
જયપુર - ૩૦૨૦૧૮.
ઈમેલ: vividha_2001@yahoo.com
૨. સુશ્રી લક્ષ્મી મૂર્તિ
સ્થાપક
વિકલ્પ ડિઝાઈન,
૨૧૪, પંચરત્ન કોમ્પ્લેક્સ, બેડલા રોડ,
ઉદયપુર - ૩૧૩૦૦૪, રાજસ્થાન
ફોન: ૦૨૮૪-૨૪૫૧૪૧૧
ઈમેલ: lakshmi@vikalpdesign.com
વેબસાઈટ: www.vikalpdesign.com
૩. શ્રી અપૂર્વ ઓઝા
નિયામક,
એ.કે.આર.એસ.પી.,
૮૦૨, કર્મા કોમ્પ્લેક્સ,
મહાલક્ષ્મી મ્યુનિસિપલ માર્કેટ સામે, મહાલક્ષ્મી ચાર રસ્તા,
પાલડી, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૭, ગુજરાત
ઈમેલ: apoorva@akrspirg
૪. શ્રી સ્ટાલિન કે.
દૃષ્ટિ મિડિયા કલેક્ટિવ
૫૦૩, અવધેષ હાઉસ, શીખ ગુરુદ્વારા સામે,
થલતેજ, અમદાવાદ
ઈમેલ: drishtiad1@gmail.com
૫. સુશ્રી જેસિકા મેબેરી
વિડિયો વોલન્ટિયર્સ
ઈમેલ: jessica@videovolunteers.org,
info@videovolunteers.org
૬. શ્રી સંજય દવે
‘ચરખા’, ૭૦૨, સાકાર-૪, એમ.જે.લાયબ્રેરી સામે,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૬.

આઈસીડીએસ અંગે સર્વોચ્ચ અદાલતનો હુકમ

સંકલિત બાળ વિકાસ યોજનાનાં બાળકો, સગર્ભા સ્ત્રીઓ અને સ્તનપાન કરાવતી માતાઓને પૂરક પોષણ આપવા સહિતની આરોગ્યની જાળવણી માટેની એક મહત્વની યોજના છે. આ યોજનાને સાર્વત્રિક બનાવવા અને સુદૃઢ રીતે ચલાવવા માટે ભારત સરકાર અને રાજ્ય સરકારો પર દબાણ લાવવા માગતી એક અરજી પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબર્ટીઝ (પીયુસીઓલ) દ્વારા સર્વોચ્ચ અદાલતમાં કરાઈ હતી. આ અરજીના સંદર્ભમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે જે હુકમ તાજેતરમાં આપ્યો છે તેની વિગતો સેક્રેટરિએટ, રાઈટ ટુ ફૂડ દ્વારા આપવામાં આવી છે તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ **શ્રી હેમન્તકુમાર શાહ** દ્વારા અહીં આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રસ્તાવના

પીયુસીએલ દ્વારા જે રિટ પિટિશન ૨૦૦૧માં કરાઈ હતી તેના સંદર્ભમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે એક વચગાળાનો હુકમ બહાર પાડ્યો હતો અને આઈસીડીએસ (સંકલિત બાળ વિકાસ યોજના)ને સાર્વત્રિક બનાવવા માટે જણાવ્યું હતું. તે હુકમમાં બે મુદ્દાઓનો સમાવેશ થતો હતો: (૧) દરેક વસાહતમાં એક ચાલુ આંગણવાડી હોવી જોઈએ. (૨) આઈસીડીએસ સેવાઓને છ વર્ષની વય સુધીનાં તમામ બાળકો, તમામ સગર્ભા સ્ત્રીઓ કે તમામ સ્તનપાન કરાવતી સ્ત્રીઓ અને તમામ કિશોરીઓ સુધી વિસ્તારવી જોઈએ.

કમિશનરોનો અહેવાલ

આ હુકમનો તા.૨૯-૪-૨૦૦૪ અને તા.૭-૧૦-૨૦૦૪ના રોજ પુનરુચ્ચાર કરવામાં આવ્યો અને વધુ હુકમો આપવામાં આવ્યાં. આ સંદર્ભમાં આ કેસ અંગે નિમાયેલા કમિશનર ડૉ. એન. સી. સક્ષેના અને વિશેષ કમિશનર શ્રી હર્ષ મંદર દ્વારા સર્વોચ્ચ અદાલતને તા.૧૯-૭-૨૦૦૬ના રોજ જે અહેવાલ સુપરત કરાયો. તેમાં જે વિગતો રજૂ કરાઈ છે તે મુજબ સમગ્ર દેશમાં ગ્રામ વિસ્તારોમાં આદિવાસી વિસ્તારોમાં ૨,૦૨,૨૭૬ અને અન્ય વિસ્તારોમાં ૧૨,૧૯,૧૩૦ આંગણવાડીઓની જરૂર છે, જ્યારે શહેરી વિસ્તારોમાં ૨,૯૭,૦૨૩ આંગણવાડીઓની જરૂર છે. તેમણે તેમના અહેવાલમાં જે વિગતો આ અંગે આપી છે તેમાં ગુજરાત અને રાજસ્થાન વિશેની વિગતો તારવીને આ સાથેના કોઠામાં આપવામાં આવી છે. કમિશનરોએ તેમના અહેવાલમાં ૨૦૦૧ની વસ્તી ગણતરીના આંકડા ધ્યાનમાં લઈને આંગણવાડી સ્થાપવા માટેનાં સરકારી ધોરણો અનુસાર કેટલી

આંગણવાડીઓની જરૂર છે તેનો અંદાજ મૂક્યો છે. આ અહેવાલમાં સર્વોચ્ચ અદાલતને કરાયેલી ભલામણો નીચે મુજબ છે:

૧. જે આંગણવાડીઓની જરૂર છે તેમની સંખ્યા ૧૪ લાખ જેટલી છે એ બાબત ઉપર ભાર મૂકવો. વર્તમાન ધોરણો અનુસાર આઈસીડીએસને સાર્વત્રિક બનાવવા માટે ઓછામાં ઓછી આટલી આંગણવાડીઓ તો જોઈએ જ.
૨. ત્રણ વર્ષમાં આંગણવાડીઓની સંખ્યા ૧૪ લાખ થાય તે માટે ભારત સરકારને આદેશ આપવો.
૩. ભારત સરકારને આંગણવાડીના સ્થાન અંગે આંગણવાડી ઊભી કરવા માટે નવાં ધોરણો ઘડવા માટે આદેશ આપવો. આ માટે તેમણે આ કમિશનરો સાથે પરામર્શ કરવો. સુધારેલાં ધોરણો સાર્વત્રિકીકરણ સાથે એ અર્થમાં સુસંગત હોવાં જોઈએ કે એ ધોરણોનો અમલ એ રીતે થાય કે જેથી તમામ બાળકો અને તમામ સ્ત્રીઓને આંગણવાડીની સવલતો મળી રહે.
૪. આઈસીડીએસના સાર્વત્રિકીકરણનો અર્થ એ છે કે એ યોજના હેઠળ જે સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે તે તમામ સેવાઓ છ વર્ષની વય સુધીનાં તમામ બાળકો, તમામ સગર્ભા સ્ત્રીઓ, તમામ સ્તનપાન કરાવતી સ્ત્રીઓ અને તમામ કિશોરીઓને પ્રાપ્ત થાય; માત્ર પૂરક પોષણની સેવા નહિ.
૫. તમામ રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના મુખ્ય સચિવોને એવો આદેશ આપવો કે તેઓ સર્વોચ્ચ અદાલતમાં શપથનામાં રજૂ કરે કે જેમાં અનુસૂચિત જાતિઓ અને અનુસૂચિત જનજાતિઓની બહુમતી હોય તેવી તમામ વસાહતોની, તેમાંની આંગણવાડીઓની સંખ્યાની અને બે વર્ષના ગાળામાં એ તમામ વસાહતોમાં આંગણવાડીઓ કામ કરતી થઈ જાય તે માટેની

આઈસીડીએસને સાર્વત્રિક બનાવવા માટે જરૂરી આંગણવાડીઓ

સંખ્યા	ગુજરાત	રાજસ્થાન
૧. આદિવાસીઓની વધુ વસ્તી હોય તેવી ગ્રામીણ વસાહતોમાં	૧૪,૧૩૬	૧૪,૦૮૬
૨. અન્ય ગ્રામીણ વસાહતોમાં	૩૭,૮૫૪	૬૯,૬૬૧
૩. શહેરી વિસ્તારોમાં	૧૯,૭૦૫	૧૩,૮૬૦
કુલ	૭૧,૬૯૫	૯૭,૬૦૭

કાર્યલક્ષી યોજનાની વિગતો હોય.

૬. તા.૭-૧૦-૨૦૦૪ના રોજ સર્વોચ્ચ અદાલતે જે વચગાળાનો હુકમ આપ્યો હતો તેમાં એમ જણાવ્યું હતું કે, “આંગણવાડીઓમાં પોષણનો પુરવઠો પૂરો પાડવા માટે કોન્ટ્રેક્ટરોનો ઉપયોગ નહિ કરવામાં આવે અને ગ્રામીણ સમુદાયો, સ્વસહાય જૂથો તથા મહિલા મંડળોનો ઉપયોગ કરીને અનાજ ખરીદવામાં આવે તથા ભોજન તૈયાર કરવામાં આવે. તમામ રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના મુખ્ય સચિવોને આ સંદર્ભમાં તેમણે ક્યાં પગલાં લીધાં તે અંગે શપથનામું સર્વોચ્ચ અદાલતમાં સુપરત કરે. મુખ્ય સચિવોએ સ્થાનિક સમુદાયો દ્વારા વિકેન્દ્રિત ઢબે એસએનપીનો પુરવઠો અપાય તે માટેનો સમયબદ્ધ કાર્યક્રમ ઘડી કાઢવો જોઈએ.

સર્વોચ્ચ અદાલતનો હુકમ

ઉપરોક્ત અહેવાલના સંદર્ભમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે તા.૧૩-૧૨-૦૬ના રોજ જે હુકમ કર્યો છે તેમાં નીચેના મુદ્દાઓનો સમાવેશ થાય છે:

- (૧) ભારત સરકાર તબક્કાવાર ઓછામાં ઓછા ૧૪ લાખ આંગણવાડી કેન્દ્રો મંજૂર કરશે અને ચલાવશે. એ કામ તેણે ડિસેમ્બર-૨૦૦૫ સુધીમાં પૂરું કરવાનું રહેશે. એમ કરવામાં કેન્દ્ર સરકારે આદિવાસીઓ અને દલિતોની વસાહતોને ઓળખીને તેમને પ્રાથમિકતા આપવાની રહેશે.
- (૨) ભારત સરકારે એ ધ્યાન રાખવાનું રહેશે કે આંગણવાડી કેન્દ્રોની સ્થાપના માટે જે વસ્તીનું ધોરણ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે તે કોઈ પણ સંજોગોમાં ઊંચું લઈ જવામાં ન આવે. દર ૧૦૦૦ની વસ્તીએ એક આંગણવાડી હોય તેવી ઉપલી ટોચ મર્યાદા જાળવીને ૩૦૦ની વસ્તીએ નવું આંગણવાડી કેન્દ્ર ખોલાય તેવી લઘુત્તમ મર્યાદાને પણ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.
- (૩) ૬ વર્ષથી નીચેની વયનાં તમામ બાળકો, તમામ સગર્ભા સ્ત્રીઓ અને તમામ સ્તનપાન કરાવતી સ્ત્રીઓ અને તમામ કિશોરીઓને સંકલિત બાળ વિકાસ યોજના હેઠળની તમામ સેવાઓ ઉપલબ્ધ થવી જોઈએ. આ સેવાઓમાં પૂરક પોષણ, બાળ વિકાસ ઉપર દેખરેખ, પોષણ અને આરોગ્ય શિક્ષણ, રસીકરણ, રેફરલ અને પૂર્વ-પ્રાથમિક શિક્ષણ વગેરેનો સમાવેશ થાય.
- (૪) તમામ રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો સંકલિત બાળ વિકાસ યોજનાનો સંપૂર્ણ રીતે અમલ કરશે. તેમાં આ મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં લેવાશે: (૧) પૂરક પોષણ માટે બાળક દીઠ રોજના કમ-સ-કમ રૂ.૨નું ખર્ચ કરાશે અને તેટલી ફાળવણી કરાશે અને તેમાંથી બાળક દીઠ રોજના રૂ.૧નો ફાળો કેન્દ્ર સરકાર આપશે. (૨) તીવ્રતમ અપોષણ ધરાવતા બાળક દીઠ પૂરક પોષણ માટે રોજના કમ-સ-કમ રૂ.૨.૭૦ની ફાળવણી કરાશે. તેમાં કેન્દ્ર સરકાર બાળક દીઠ રોજના રૂ.૧.૩૫ પ્રમાણે ફાળો આપશે.

(૩) દરેક સગર્ભા સ્ત્રી, સ્તનપાન કરાવતી સ્ત્રી અને કિશોરી દીઠ પૂરક પોષણ માટે કિશોરી દીઠ રૂ.૨.૩૦ની ફાળવણી કરાશે અને ખર્ચ કરાશે અને તેમાં કેન્દ્ર સરકાર રૂ.૧.૧૫નું પ્રદાન આપશે.

- (૫) બિહાર, ઝારખંડ, મધ્ય પ્રદેશ, મણિપુર, પંજાબ, પશ્ચિમ બંગાળ, આસામ, હરિયાણા અને ઉત્તર પ્રદેશના મુખ્ય સચિવો અદાલત સમક્ષ વ્યક્તિગત રીતે ઉપસ્થિત થઈને એ બાબતનો ખુલાસો કરશે કે સંકલિત બાળ વિકાસ યોજના (આઈસીડીએસ)ના સંપૂર્ણ અમલ માટેના આ અદાલતના હુકમોનું પાલન શા માટે કરવામાં આવ્યું નથી.
- (૬) તમામ રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના મુખ્ય સચિવોને એવી એફિડેવિટ (શપથનામું) રજૂ કરવાનો આદેશ આપવામાં આવે છે કે જેમાં આ વિગતો હોય: અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિનાં પરિવારોની વસાહતો, તે વસાહતોમાંનાં આંગણવાડી કેન્દ્રો, બે વર્ષમાં એ તમામ વસાહતોમાં આંગણવાડી કેન્દ્રો કામ કરતાં થાય તે માટેની કાર્યલક્ષી યોજના.
- (૭) તમામ રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના મુખ્ય સચિવોને આ અદાલતના ૭-૧૦-૨૦૦૪ના હુકમના સંદર્ભમાં લેવાયેલાં પગલાંની વિગતો આપતું શપથનામું સુપરત કરવા માટે આદેશ આપવામાં આવે છે. એ હુકમમાં એવો આદેશ આપવામાં આવ્યો હતો કે આંગણવાડી કેન્દ્રોમાં પોષણ પૂરું પાડવા માટે યીજવસ્તુઓનો પુરવઠો પૂરો પાડવા માટે કોન્ટ્રેક્ટરોનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે નહિ અને અનાજ ખરીદવા તથા ભોજન તૈયાર કરવા માટે મહિલા મંડળો, સ્વસહાય જૂથો અને ગ્રામીણ સમુદાયોનો ઉપયોગ કરવા માટે જ આઈસીડીએસનું ભંડોળ વાપરવામાં આવશે. તમામ રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના મુખ્ય સચિવોએ સ્થાનિક સમુદાય દ્વારા પુરવઠો પૂરો પાડવાની વ્યવસ્થાનું વિકેન્દ્રીકરણ કરવા માટેનું સમયપત્રક દર્શાવવાનું રહેશે.
- (૮) ૧૫ રાજ્યો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ તા.૭-૧૦-૨૦૦૪ના હુકમનું પાલન કરીને કોઈ શપથનામું સુપરત કર્યું નથી એ એક ચિંતાની બાબત છે. આ રાજ્યોમાં ઓરિસ્સા, ઉત્તર પંજાબ, મણિપુર, તામિલનાડુ, આંધ્ર પ્રદેશ, મિઝોરમ, હરિયાણા, બિહાર અને દિલ્લી તથા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોમાં લક્ષદ્વીપનો સમાવેશ થાય છે. હવે ચાર જ સપ્તાહમાં જે તે મુખ્ય સચિવ દ્વારા જવાબ નોંધાવવામાં આવશે અને શા માટે અદાલતના અનાદરની કાર્યવાહી ના કરવી તે અંગેનો તેમાં ખુલાસો આપવામાં આવશે.

સંદર્ભ: સેક્રેટરિએટ, રાઈટ ટુ ફૂડ કેમ્પેઈન, ક્યૂ-૨૧-બી, ટોપ ફ્લોર, જંગપુરા એક્સટેન્શન, નવી દિલ્લી ૧૧૦૦૧૪. ફોન: ૦૧૧-૪૩૫૦૧૩૩૫. ઈમેલ: righttofood@gmail.com, વેબસાઈટ: www.righttofoodindia.org

લઘુ ધિરાણ અને સંયુક્ત વીમા વિશેના અભ્યાસક્રમો

લઘુધિરાણ અને સંયુક્ત વીમો એ સામાજિક સલામતી માટેની અગત્યની વ્યવસ્થાઓ છે. આ વ્યવસ્થાઓ વધારે સક્ષમ રીતે ચાલે તો ગરીબો, વંચિતો અને પીડિતોને માટે રોજગારીની તકો વધે અને સલામતીની શક્યતાઓ વધે. પરિણામે અનેક બિન-સરકારી સંગઠનો બચત અને ધિરાણની પ્રવૃત્તિઓ કરે છે અને સાથે સાથે ગરીબો માટેના વીમાની વ્યવસ્થા કરે છે. આ કામ કરવા માટે કુશળ કાર્યકરોની આવશ્યકતા છે. તેથી તેમને માટે તાલીમની પણ જરૂર છે. આવી તાલીમ મદુરાઈની 'તાતા-ધાન એકેડમી' દ્વારા આપવામાં આવે છે. તેને અંગેની વિગતો અહીં આપવામાં આવી છે.

'તાતા-ધાન એકેડમી' શું છે?

'તાતા-ધાન એકેડમી'ની સ્થાપના 'ધાન ફાઉન્ડેશન' અને સર રતન તાતા ટ્રસ્ટ-મુંબઈ દ્વારા થયેલી છે. તે વિકાસ સંચાલન વિશે ૨૩ માસ લાંબો એક વિદ્યાકીય કાર્યક્રમ ચલાવે છે અને તેનો ઈરાદો યુવાન સ્નાતકોને વિકાસના ક્ષેત્રે વ્યવસાયી બનાવવાનો છે. આ કાર્યક્રમનું નામ પીડીએમ છે. અત્યાર સુધીમાં આ કાર્યક્રમની પાંચ બેચ બહાર પડી ચૂકી છે. આ ઉપરાંત, આ સંસ્થા ટૂંકા ગાળાના કાર્યક્રમો પણ વિકાસ સંચાલન માટે ચલાવે છે. તેમાં નીચેના કાર્યક્રમોનો સમાવેશ થાય છે:

- (૧) ડેવલપમેન્ટ મેનેજમેન્ટ અપસ્કેલિંગ એપ્રિસિએશન પ્રોગ્રામ (ડીએમએપી).
- (૨) આર્ટ ઓફ અપસ્કેલિંગ માઈક્રોફાયનાન્સ (એઆરટી).
- (૩) સોશ્યલ ડેવલપમેન્ટ રિસર્ચ કેપેસિટી બીલ્ડિંગ (એસડીઆરસી).
- (૪) લીડરશિપ એજ્યુકેશન ઈન એડવાન્સિંગ ડેવલપમેન્ટ (એલઈએડી).

આ કાર્યક્રમોનો હેતુ વિકાસ ક્ષેત્રને વ્યવસાયી બનાવવાનો અને ખાસ કરીને બિન-સરકારી સંગઠનોને વ્યવસાયી બનાવવાનો છે કે જેથી તેમની કાર્યક્ષમતા અને અસરકારકતા વધે.

'આસ્કમી' શું છે?

'તાતા-ધાન એકેડમી' દ્વારા આ કેન્દ્રની સ્થાપના લઘુ વીમા વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા માટે કરવામાં આવી છે. તેનું મુખ્ય કામ સંશોધન અને વિકાસ, તાલીમ અને શિક્ષણ દ્વારા ક્ષમતા વર્ધન, નીતિવિષયક હિમાયત અને કર્મશીલો વચ્ચેના નેટવર્કિંગનું છે. 'આસ્કમી'નું પૂરું

નામ છે: 'એશિયન નોલેજ સેન્ટર ફોર મ્યુચ્યુઅલ ઈન્શ્યોરન્સ'. આ કેન્દ્ર દ્વારા ચલાવવામાં આવતા બે કાર્યક્રમોની વિગતો નીચે મુજબ છે:

૧. આર્ટ ઓફ અપસ્કેલિંગ માઈક્રોફાયનાન્સ

આ કાર્યક્રમ લઘુ ધિરાણ સંસ્થાઓ, સરકારી સંસ્થાઓ, બિન-સરકારી સંગઠનો, વિકાસલક્ષી નાણાં સંસ્થાઓ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંગઠનોના વરિષ્ઠ કાર્યકરો માટે ચાલે છે. આ કાર્યક્રમ ૧૧ દિવસનો હોય છે. તેમાં ત્રણ વિષયોને આવરી લેવામાં આવે છે:

૧. લઘુ ધિરાણના વ્યાપમાં વધારો.
૨. ગરીબીમાં ઘટાડા માટે લઘુ ધિરાણ.
૩. વિકાસલક્ષી ધિરાણ તરીકે લઘુ ધિરાણ.

આ કાર્યક્રમની ફી ભારતીય વિદ્યાર્થીઓ માટે રૂ.૮૦,૦૦ છે. તેમાં ટ્યુશન ફી, તાલીમ સામગ્રી, નિવાસ-ભોજન, ક્ષેત્રીય મુલાકાત, ઐતિહાસિક સ્થળોના દર્શનનો સમાવેશ થાય છે.

૨. સંયુક્ત વીમો (મ્યુચ્યુઅલ ઈન્સ્યોરન્સ)

આ કાર્યક્રમ લઘુ ધિરાણ સંસ્થાઓ, બિન-સરકારી સંગઠનો, રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય દાતાઓ, જાહેર અને ખાનગી વીમા કંપનીઓ, વ્યાપારી અને વિકાસલક્ષી બેંકો, સરકારો, દ્વિપક્ષી અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓના વરિષ્ઠ કાર્યકરો માટે હોય છે. આ કાર્યક્રમ ૯ દિવસનો હોય છે. તેમાં નીચે મુજબનાં ૪ મોડ્યુલનો સમાવેશ થાય છે:

૧. ગરીબો માટે સામાજિક સલામતી.
૨. કામગીરીનાં સાધનો અને પદ્ધતિઓ.
૩. સંયુક્ત વીમો.
૪. પોલિસી વિકાસ.

આ કાર્યક્રમની ફી ૧૦૦૦ ડોલર છે કે જેમાં ટ્યુશન ફી, તાલીમ સામગ્રી, નિવાસ-ભોજન, ક્ષેત્રીય મુલાકાત અને ઐતિહાસિક સ્થળોના દર્શનનો સમાવેશ થાય છે.

વધુ વિગતો માટે સંપર્ક સાધો: એએસકેએમઆઈ, તાતા-ધાન એકેડમી, બોઈઝ ટાઉન કેમ્પસ, પુલ્લયુ, મદુરાઈ-૬૨૮૦૧૬, તામિલનાડુ, ભારત. ફોન નં.૦૪૫૨-૨૪૭૫૨૧૮, ૨૪૭૫૩૧૮. ફેક્સ: ૦૪૫૨-૨૬૦૨૨૪૭. ઈમેલ: info@askmi.in

આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની ઉજવણી

દર વર્ષે રાજસ્થાનમાં અને ગુજરાતમાં 'ઉન્નતિ વિકાસ શિક્ષણ સંગઠન' અને સ્થાનિક સહભાગી સંસ્થાઓ ટમી માર્ચે આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની ઉજવણી કરે છે. આ ઉજવણીનો ઉદ્દેશ દલિત સંદર્ભ કેન્દ્રોને વધારે દૃશ્યમાન બનાવવાનો છે અને સાથે સાથે પંચાયતોમાં ચૂંટાનારાં મહિલા પ્રતિનિધિઓને મહિલાઓના સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય વિકાસ માટે વધારે કાર્યક્ષમ બનાવવાનો છે. અહીં આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની ઉજવણીનો અહેવાલ આપવામાં આવ્યો છે.

'ઉન્નતિ' દ્વારા સંમેલન

'ઉન્નતિ વિકાસ શિક્ષણ સંગઠન' - જોધપુર દ્વારા છેલ્લાં ૫ વર્ષોથી પંચાયતોનાં મહિલા પ્રતિનિધિઓના એક જિલ્લા સ્તરના સંમેલનનું આયોજન આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિન નિમિત્તે કરવામાં આવે છે. આ વર્ષે જોધપુરની ૧૦ સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ પણ આ સંમેલનમાં જોડાઈ. લગભગ ૮૦૦ મહિલાઓએ આ સંમેલનમાં ભાગ લીધો. આ સંમેલનનો ઉદ્દેશ એ હતો કે મહિલા પ્રતિનિધિઓમાં આત્મવિશ્વાસ ઊભો થાય અને મહિલાઓની સમસ્યાઓ વિશેની તેમની સમજ વધે અને સ્વશાસનમાં તેમની ભાગીદારીમાં વધારો થાય. આ સંમેલનનું સંચાલન સુશ્રી શમ્પા બટબ્યાલે કર્યું હતું.

સુશ્રી પેપકંવરે સંમેલનમાં ઉપસ્થિત લોકોનું સ્વાગત કર્યું અને કાર્યક્રમનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ કર્યો. સુશ્રી રેખા વૈષ્ણવે સહભાગીઓનો પરિચય કરાવ્યો. આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિન શા માટે મનાવવામાં આવે છે તેની પાશ્વભૂમિકા તેમણે સમજાવી. તેમણે જણાવ્યું કે મહિલાઓની સુરક્ષા, સામાજિક

પ્રગતિ, માનવ અધિકારો અને આઝાદી તથા સમાન સહભાગિતા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની ઉજવણી કરવામાં આવે છે. તેમણે 'ઉન્નતિ'ના ઉદ્દેશો અને કામગીરી વિશે પણ રજૂઆત કરી.

મંદૌર તાલુકા પંચાયતનાં સભ્ય સુશ્રી અરુણા ચૌધરીએ કહ્યું કે ૧૦૦ દિવસો પુરુષોના છે પણ ઘણા સંઘર્ષ પછી એક દિવસ મહિલાઓને મળ્યો છે તેથી આજે અહીં ઉપસ્થિત તમામ મહિલાઓએ એવો સંકલ્પ કરવાની જરૂર છે કે બાળ લગ્નો નહિ થવા દઈએ અને ભૂણ હત્યા પણ નહિ થવા દઈએ.

સામાજિક કુરિવાજો દૂર કરવા માટે તમામ મહિલા પ્રતિનિધિઓએ આગળ આવીને કામ કરવું પડશે. 'યુવા શક્તિ સંગઠન' દ્વારા છોકરીઓના શિક્ષણમાં વધારો કરવા માટે એક નાટક રજૂ કરવામાં આવ્યું. તેમાંથી એ શીખ મળતી હતી કે છોકરીઓને ખૂબ ભણાવીને તેમને આજના સમાજમાં આગળ લાવવી જોઈએ.

'માનવ અધિકાર માર્ગદર્શન સમિતિ'નાં સુશ્રી મનોરમાજીએ યૌન શોષણ સામેના ઉપાયો બતાવ્યા. તેમણે કહ્યું કે મહિલાઓ પર અત્યાચાર કરનારાઓ સામે સંબંધિત ઉચ્ચ અધિકારીઓ સમક્ષ ફરિયાદ કરવી જોઈએ અને બિન-સરકારી સંગઠનો પાસેથી માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. 'મારવાડ વુમન વેલફેર સોસાયટી'નાં સુશ્રી રશીદાબાનુએ ઘરેલૂ હિંસા રોકવા વિશે વાત કરી.

તેમણે વધુમાં એમ કહ્યું કે આજથી થોડાં વર્ષો અગાઉ આ ઉત્સવ મનાવવામાં આવતો નહોતો પણ જેમ જેમ મહિલાઓમાં જાગૃતિ વધતી ગઈ તેમ તેમ આ ઉત્સવનું આયોજન વધતું ગયું. ઘરેલૂ હિંસા રોકવા માટે ૧૬-૧૦-૨૦૦૬ના રોજ એક કાયદો કરવામાં આવ્યો છે. તેમણે એ વિશે ઉપસ્થિત મહિલાઓને માર્ગદર્શન આપ્યું.

દિલ્લીની 'પ્રિયા' સંસ્થાનાં સુશ્રી તુલિકાજીએ કહ્યું કે એવું નથી કે આજે મહિલા દિવસ છે અને બાકીના બધા દિવસો પુરુષોના દિવસો છે. બધા દિવસો બંનેના છે. મહિલાઓ પછાત છે તેથી આ દિવસ તેમના દ્વારા મનાવવામાં આવે છે. સમાજે સ્ત્રીઓ અને પુરુષો એમ બે વર્ગોમાં લોકોને વહેંચી દીધા છે. એટલે તમામ તાકાત, રૂપિયા અને પદ પુરુષો પાસે છે અને મહિલાઓ પાસે ઘરની જવાબદારી છે. આ

ભેદભાવને ત્યારે જ દૂર કરી શકાય કે જ્યારે સ્ત્રીઓ અને પુરુષો સમાન છે એવી માનસિકતા ઊભી કરવામાં આવે. સ્ત્રીઓ પાસે પણ એ જ અધિકાર હોવા જોઈએ કે જે પુરુષો પાસે છે.

કાર્યક્રમની વચ્ચે વચ્ચે બિકાનેરથી આવેલી એક ટુકડીએ મનોરંજન માટે ગીતો-નાટકો રજૂ કર્યાં. તેમાં સ્ત્રી ભૂષા હત્યા અને પંચાયતી રાજ ઉપરનાં ગીતોનો સમાવેશ પણ થતો હતો.

જોધપુર જિલ્લાના વિભાગીય કમિશનર અને જિલ્લા પ્રમુખ પણ આ કાર્યક્રમમાં આવ્યાં હતાં. સમારંભના મુખ્ય અતિથિ વિભાગીય કમિશનર સુશ્રી મતિકરણ સોનીગુપ્તાએ ગ્રામ વિસ્તારોમાંથી આવેલી મહિલાઓને કહ્યું કે ભારતના બંધારણમાં મહિલાઓને કશાય ભેદભાવ વિના પુરુષોની સમક્ષ દરજ્જો અપાયો છે. મહિલાઓએ કદી પણ પોતાને અસહાય સમજવી ન જોઈએ.

ભારતીય ગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે નારીની પૂજા કરવી જોઈએ, પરંતુ તેને પૂજાની સાથે સાથે સન્માનની જરૂરિયાત છે. જે સમાજમાં મહિલાઓનું સન્માન થાય છે એ સમાજ કદી પણ પછાત રહેતો નથી. સમાજમાં પરિવર્તન લાવવું હોય તો મહિલાઓએ પોતાના વિચારો બદલવા જોઈએ. પરિવર્તન માટે પુરુષ, ઘર અને સમાજના સહયોગની જરૂર છે. આજે શાસન-પ્રશાસનમાં મહિલાઓનું પ્રતિનિધિત્વ છે પણ મહિલાઓ પછાત છે તેથી વિકાસના દરેક ક્ષેત્રમાં મહિલાઓની ભાગીદારી આવશ્યક છે.

કાર્યક્રમનાં અધ્યક્ષા જિલ્લા પંચાયતના પ્રમુખ સુશ્રી અમિતા ચૌધરીએ કહ્યું કે પંચાયતોમાં અપાયેલી અનામતનો લાભ લઈને મહિલાઓએ વિકાસના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં ભાગ લેવો જોઈએ. મહિલાઓએ પોતાના અધિકારો પ્રાપ્ત કરવા માટે સંઘર્ષ કરવો પડશે. હોપારડીનાં સરપંચ સુશ્રી દમયંતિ પાલીવાલે કહ્યું કે મહિલાઓએ જાગૃત બનીને સાથે

મળીને કામ કરવાની જરૂર છે. જો બધા સરપંચો અને સભ્યો એકેક મહિલા ઉપર પણ ધ્યાન આપે તો પણ દેશની ઉન્નતિ શક્ય છે. આજે રાજસ્થાનમાં તમામ ઉચ્ચ પદો પર મહિલાઓ છે અને છતાં મહિલાઓમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ ઓછું છે. આપણે સાવધાન રહીને કામ કરવાની જરૂર છે.

જોધપુર જિલ્લાના જે સરપંચો, પંચાયત સભ્યો, તાલુકા પંચાયતોના સભ્યો અને જિલ્લા પંચાયતોના સભ્યો હાજર હતા તેમનાં ૧૦ મહિલા પ્રતિનિધિઓએ પણ પોતપોતાના અનુભવો વ્યક્ત કર્યાં.

સંદર્ભ મહિલા સ્વરૂપે સુશ્રી ગંગા ગુપ્તા અને સુશ્રી કમલા રંગાએ મહિલાઓનો ઉત્સાહ વધારવા માટે શિક્ષણ લેવા ઉપર અને પોતાને કમજોર ન સમજવા ઉપર ભાર મૂક્યો તથા સ્ત્રી ભૂષા હત્યા, દહેજ પ્રથા અને બાળવિવાહ જેવા સામાજિક કુરિવાજો દૂર કરવા જણાવ્યું.

‘ઉન્નતિ’ના શ્રી જગદીશસિંહે ઉપસ્થિત તમામ મહેમાનોનો આભાર માન્યો હતો અને કાર્યક્રમ પત્યા બાદ સૌ કલેક્ટર કચેરીએ ગયા હતા અને વિભાગીય કમિશનરને મહિલાઓ સાથે સંબંધિત સમસ્યાઓ વિશે માહિતી આપી હતી. તેમણે એ સમસ્યાઓ ઉકેલવા માટે ખાતરી આપી હતી. વધુ વિગત માટે સંપર્ક: ‘ઉન્નતિ’, જોધપૂર.

વસુંધરા સેવા સમિતિ દ્વારા ‘મહિલા ઉત્સવ’

‘વસુંધરા સેવા સમિતિ’ અને ‘દલિત સંદર્ભ કેન્દ્ર’ - કલ્યાણપુર, રાજસ્થાનના સંયુક્ત ઉપક્રમે સવારના ૧૦થી સાંજના ૭ સુધી ‘મહિલા ઉત્સવ’નું આયોજન મારવાડ ખાતે કરવામાં આવ્યું હતું. આ ઉત્સવમાં ૧૭ ગામોની ૧૫૭ મહિલાઓ, ૫૧ પુરુષો અને ૭૩ બાળકોએ ભાગ લીધો હતો. ઉત્સવના મુખ્ય મહેમાન તરીકે જયપુરના રાજસ્થાન મહિલા મોરચાનાં ઉપાધ્યક્ષા સુશ્રી વનિતા સેઠ ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં. ‘વસુંધરા સેવા સમિતિ’ના મંત્રી અને ‘દલિત સંદર્ભ કેન્દ્ર’ના કાર્યકર્તા શ્રી પી. આર. બારુપાલે સૌનું સ્વાગત કર્યું હતું અને ‘મહિલા ઉત્સવ’ના આયોજનના ઉદ્દેશો નીચે મુજબ જણાવ્યા હતા:

૧. ગ્રામીણ ક્ષેત્રે વિકાસ અંગે કામ કરનારી મહિલાઓ તેમના અધિકારો વિશે જાણકારી પ્રાપ્ત કરે.
૨. મહિલાઓ સાથે સંબંધિત વિવિધ સરકારી યોજનાઓ અને કાયદાઓ વિશે માહિતી આપવી.
૩. મહિલાઓને મુખ્ય પ્રવાહમાં જોડવી તથા તેમનામાં આર્થિક, શૈક્ષણિક, સામાજિક અને રાજકીય જાગૃતિ ઊભી કરવી.
૪. ગ્રામીણ મહિલા પ્રતિનિધિઓ પરસ્પર જાણકારી મેળવે અને એક જ મંચ પર આવીને સંગઠિત બને.
૫. સામાજિક વિકાસમાં મહિલાઓની સહભાગિતા સુનિશ્ચિત કરવી.

મુખ્ય અતિથિપદ્ધેથી બોલતાં સુશ્રી વનિતા સેઠે મહિલાઓને શિક્ષિત બનીને સંગઠિત થઈને સંઘર્ષ કરવાનું આસ્વાન કર્યું. વિશેષ અતિથિ રાજસ્થાન સમાજ કલ્યાણ બોર્ડનાં સદસ્યા સુશ્રી સરલા ડોડીદારે જનની સુરક્ષા યોજના જેવી બોર્ડ દ્વારા અમલમાં મુકાતી વિવિધ યોજનાઓ વિશે માહિતી આપી હતી. સાથે સાથે તેમણે મહિલાઓ પરના અત્યાચાર, ઘરેલૂ હિંસા, બાલ પાલનહાર, શિશુ પાલનહાર વગેરે વિશે સવિસ્તાર માહિતી આપી.

સમારંભનું અધ્યક્ષસ્થાન સંભાળતાં જેસલમેર તાલુકા પંચાયતનાં ઉપપ્રમુખ સુશ્રી ઓમકંવરજીએ પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થા વિશે જાણકારી આપી અને ગ્રામ સભામાં આવીને મહિલાઓ શાસનમાં ભાગીદાર થાય તે માટે આસ્વાન કર્યું. તેમણે એમ પણ જણાવ્યું કે વર્તમાન સરકારે મહિલાઓને અધિકારો આપવા માટે જમીનની નોંધણીમાં જો માલિક મહિલા હોય તો નોંધણી ફી માં ૫૦ ટકાની રાહત આપી છે જ્યારે ‘ઈન્દિરા આવાસ યોજના’માં પણ બંધાતું મકાન મહિલાની માલિકીનું જ બને છે.

પંચાયતોનાં મહિલા પ્રતિનિધિઓએ પણ આ ઉત્સવમાં સંબોધનો કર્યાં હતાં. બાગાવાસથી આવેલાં સુશ્રી સુશીલાબહેને કહ્યું હતું કે પુરુષો શરાબનો નશો કરીને મહિલાઓ પર અત્યાચાર કરે છે. આથી દિવસે દિવસે મહિલાઓ પરના અત્યાચારો વધતા જાય છે. શરાબના નશાને લીધે બાળકોનું શિક્ષણ પણ થતું નથી. તેથી જો મહિલાઓ સંગઠિત થઈને ઠેકા પ્રથાનો વિરોધ કરે તો ગામોમાં ચાલતી નાની-નાની શરાબની દુકાનો બંધ થઈ જાય. આ મહિલા ઉત્સવમાં નીચે મુજબની કાર્યલક્ષી યોજના ઘડાઈ:

૧. જે ગામોમાં સાર્વજનિક સ્થાનોએ ભેદભાવ આચરાતો હોય ત્યાં તે દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.
 ૨. આંગણવાડી કેન્દ્રોની સૂચિ બનાવવી,
 ૩. આરોગ્ય અને પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા અંગે ગ્રામ સંગઠનો સાથે મળીને કાર્યલક્ષી યોજના બનાવવી અને સરકારી વિભાગોને પત્રો લખવા.
 ૪. દરેક ગામમાં મહિલા બેઠકોનું આયોજન કરવું.
 ૫. દરેક ગામમાં મહિલા સંગઠન બનાવવું અને દર મહિને તેની બેઠકો યોજવી.
- વધુ વિગત માટે સંપર્ક: વસુંધરા સેવા સમિતિ, પો.કલ્યાણપુર, વાયા પંછપદરા, જિ.બાડમેર, રાજસ્થાન. ફોન: ૦૨૮૮૦-૨૫૫૨૨૬.

‘આઈડિયા’ દ્વારા આયોજિત ‘મહિલા ઉત્સવ’

૨૦૦૪થી ‘આઈડિયા’ દ્વારા દર વર્ષે આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની ઉજવણી કરવામાં આવે છે. આ વર્ષે પણ ‘ઓક્સફામ ઈન્ડિયા ટ્રસ્ટ-

અમદાવાદ’ ના સહયોગથી એ દિવસે ‘મહિલા ઉત્સવ’નું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. તેના ઉદ્દેશો આ મુજબ હતા:

૧. આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની પશ્ચાદ્ભૂમિકા અને તેના મહત્ત્વ વિશે જાણકારી આપવી અને જાગૃતિ વધારવી.
૨. મહિલાઓની ચિંતાજનક સ્થિતિ પ્રત્યે મહિલા પ્રતિનિધિઓને સંવેદનશીલ બનાવવાં.
૩. મહિલા નેતાઓની ભૂમિકા સાર્વજનિક ક્ષેત્રમાં અને ખાસ કરીને મહિલાઓના પ્રશ્નોની બાબતમાં શી છે તેની સ્પષ્ટતા કરવી.

આ ‘મહિલા ઉત્સવ’માં બાડમેર જિલ્લાની લગભગ ૫૦૦ મહિલાઓએ ભાગ લીધો હતો. તેનું ઉદ્ઘાટન બાલોતરાની નગરપાલિકાના અધ્યક્ષ સુશ્રી પ્રભા સિંઘવી કર્યું હતું. તેમાં અતિથિ વિશેષ તરીકે રાજસ્થાનની વડી અદાલતનાં કાર્યકારી સુશ્રી ઈન્દિરા ચારણ, રાજ્ય અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિ વિકાસ નિગમના સભ્ય શ્રી બાબુલાલ નામા અને બામસીનની ગ્રામ પંચાયતનાં સરપંચ સુશ્રી મોહિની દેવી ગર્ગ ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં.

સુશ્રી પ્રભા સિંઘવીએ કહ્યું હતું કે ભારતમાં નારીને પૂજ્ય માનવામાં આવી છે અને સ્વતંત્ર ભારતમાં તેમને અનેક અધિકારો આપવામાં આવ્યા છે પરંતુ મહિલાઓમાં શિક્ષણ અને જાગૃતિનો અભાવ છે અને પોતાના અધિકારો વિશે જાણકારીનો અભાવ છે. આજે મહિલાઓની માનસિકતા જ એવી છે કે જેથી મહિલાઓ જ મહિલાઓની દુશ્મન બની રહી છે.

સમાજમાં ભણેલી-ગણેલી મહિલાઓની એ જવાબદારી છે કે તે પોતાના પરિચિતો અને પોતાના સમાજમાં શિક્ષણનું મહત્ત્વ સમજાવે અને મહિલાઓમાં શિક્ષણ વધારવા માટેનો પ્રયત્ન કરે. હાલ મહિલાઓ પર થઈ રહેલા અત્યાચારોમાં મહિલાઓ પણ એટલી જ દોષિત છે કારણ કે સ્ત્રી ભૂણ હત્યામાં સૌથી વધુ ભૂમિકા મહિલાઓ જ ભજવે છે. એટલે મહિલાઓએ જ માનસિકતા બદલવી પડશે.

શ્રી બાબુલાલ નામાએ ‘આઈડિયા’ દ્વારા થઈ રહેલા પ્રયાસોની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે મહિલાઓએ સંઘર્ષ કરવાની જરૂર છે અને પોતાના અધિકારો માટે જાગૃત થવાની જરૂર છે. પુરુષોએ પણ મહિલાઓ પ્રત્યે પોતાનું વલણ બદલવાની જરૂર છે. ‘દલિત સંદર્ભ કેન્દ્ર’નાં સુશ્રી રાધાદેવીએ જણાવ્યું હતું કે સંગઠનમાં જ શક્તિ છે અને તેથી મહિલાઓએ પોતાની રોજિંદી સમસ્યાઓના નિવારણ માટે પોતાનું સંગઠન મજબૂત કરવાની જરૂર છે. સંગઠનના માધ્યમથી જ અધિકારો મેળવી શકાશે. ‘મહિલા ઉત્સવ’ને અંતે એક આવેદનપત્ર રાજસ્થાનનાં મુખ્ય મંત્રીને ઉપબંડ અધિકારી દ્વારા અપાયું. આ આવેદનપત્રમાં નીચે

મુજબની માગણીઓ રજૂ કરાઈ હતી:

૧. દરેક પોલિસ સ્ટેશન અને પોલિસ ચોકીમાં બે મહિલા કોન્સ્ટેબલ તો હોય જ.
૨. પ્રશાસને મહિલાઓ પ્રત્યે સંવેદનશીલ બનવું જોઈએ અને તે માટે જરૂરી કાયદો ઘડવા બિન-સરકારી સંગઠનોની મદદ લેવી.
૩. દર વર્ષે ગ્રામ પંચાયત આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની ઉજવણી કરે તેવો આદેશ જારી કરવો.
૪. આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિને સરકારી રજા જાહેર કરવામાં આવે.
૫. આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિને સરકારી તથા ખાનગી બસોમાં મહિલાઓને વિનામૂલ્યે પ્રવાસ કરવાની છૂટ આપવામાં આવે.
૬. મહિલાઓ પરના અત્યાચારોના જે કિસ્સા લાંબા સમયથી ચાલતા હોય તેમને માટે ખાસ અદાલતો સ્થાપવામાં આવે.
૭. રાષ્ટ્રીય પોષક આહાર કાર્યક્રમમાં દલિત મહિલાઓ સાથે થતા ભેદભાવનો અંત લાવવામાં આવે.

‘મહિલા ઉત્સવ’ને અંતે નીચે મુજબ કાર્યલક્ષી યોજના ઘડાઈ:

૧. આગામી મહિલા ઉત્સવ બે દિવસનો રહેશે.
૨. મહિલાઓની સમસ્યાઓ વિશે ૭મી માર્ચે પ્રશાસન સાથે સંવાદ થશે. તે દિવસે સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ પણ યોજાશે.
૩. ૮મી માર્ચે બીજા દિવસે નિયમિતપણે યોજાતા કાર્યક્રમો યોજાશે.

વધુ વિગત માટે સંપર્ક: આઈડિયા, બસ સ્ટેન્ડની બાજુમાં, બાલોતરા-૩૪૪ ૨૨, જિ.બાડમેર, રાજસ્થાન. ફોન: ૦૨૯૮૮-૨૨૦૦૯૭.

શેરગઢમાં મહિલા મેળો

‘જય ભીમ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ડેવલપમેન્ટ એજ્યુકેશન’ અને ‘મહિલા અધિકાર મંચ’ દ્વારા શેરગઢ તાલુકામાં એક મહિલા મેળાનું આયોજન દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ કરવામાં આવ્યું હતું. આ મેળાના ઉદ્દેશો નીચે મુજબ હતા:

૧. મહિલાઓમાં તેમના અધિકારો પ્રત્યે જાગૃતિ લાવવી.
૨. મહિલાઓમાં એકતાની લાગણી ઊભી કરવી.
૩. મહિલાઓનાં સંગઠનોને મજબૂત કરવાં.
૪. મહિલાઓ પરના અત્યાચારો અને તેમની સામેના ભેદભાવો સામે અવાજ ઉઠાવવો.
૫. સ્ત્રી-ભૂષા હત્યા સામે જાગૃતિ ફેલાવવી.

કાર્યક્રમ સવારના ૯.૦૦ વાગ્યાથી શરૂ થયો હતો અને સાંજ સુધી ચાલ્યો હતો. આ કાર્યક્રમમાં જોધપુર શહેરની જુદી જુદી લાયન્સ કલબો, જોધપુરની ‘મરુધર ગંગા સોસાયટી’, જોધપુરની ‘ગ્રામીણ વિજ્ઞાન વિકાસ સમિતિ’, શેરગઢની ‘એસડીએમ’, જોધપુરની ‘ઉન્નતિ’, દિલ્લીના ‘દલિત ફાઉન્ડેશન’ અને સિંધરીની ‘પ્રયાસ’ના પ્રતિનિધિઓએ તેમ જ કેનેડાના એક સંશોધક અને લેખક શ્રી મિશેલે નિષ્ણાત વ્યક્તિઓ તરીકે હાજરી આપી હતી.

મહિલા મેળાનું ઉદ્ઘાટન ‘ગ્રામીણ વિજ્ઞાન વિકાસ સમિતિ’નાં સુશ્રી શશી ત્યાગીએ કર્યું હતું. ‘જય ભીમ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ડેવલપમેન્ટ એજ્યુકેશન’નાં મંત્રી સુશ્રી પ્રેમલતા રાઠોડે સંગઠન વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું અને ભીમરાવ આંબેડકરના મહિલાઓના અધિકારો વિશેના યોગદાન વિશે સમજૂતી આપી હતી. ઘરેલૂ હિંસા વિશે જસુ દેવી, પાણી દેવી, ચેની દેવી અને શાંતિ દેવીએ એક નાટક ભજવ્યું હતું. તેમણે બાળ લગ્ન વિશે પણ એક નાટક ભજવ્યું હતું. વળી, દલિત મહિલાઓના અધિકારોના ક્ષેત્રે કામ કરનારી મહિલાઓનું આ પ્રસંગે સન્માન કરાવ્યું હતું. ઈન્દ્રાદેવી, ચેની દેવી અને પાણી દેવી જેવી સ્થાનિક મહિલા નેતાઓએ ઘરેલૂ હિંસા વિશેના કિસ્સાઓની વાત કરી હતી. ચેની દેવી ઉપર ઠાકુરના છોકરાએ બળાત્કારનો પ્રયાસ કર્યો હતો. પણ તેઓ કેવી રીતે છટક્યાં અને ફરિયાદ કરી અને છેવટે ગુનેગારોની ઘરપકડ થઈ તેને વિશે તેમણે વાત કરી હતી. પાણી દેવીએ પણ તેમના અનુભવોની વાત કરી હતી.

લાયન્સ કલ્બનાં સુશ્રી સંજુ પરિહારે જણાવ્યું હતું કે હવે સમય બદલાઈ ગયો છે. શહેરોમાં સ્ત્રીઓ અનેક પ્રકારની તાકાત અને સત્તા ધરાવે છે અને તેઓ તેમના પતિ કે અન્ય સગાંઓની ગુલામ બનીને રહેતી નથી. શા માટે ગામડાંની સ્થિતિ જુદી છે એવો સવાલ તેમણે ઊભો કર્યો હતો. આ કાર્યક્રમથી સહભાગીઓને નીચેની બાબતો શીખવા મળી હતી:

૧. જે વ્યક્તિ કંઈક કરવાનું નક્કી કરી દે છે તેને માટે કશું જ અશક્ય નથી.
૨. 'દલિત અધિકાર મંચ' માનસિક અને શારીરિક શોષણ તથા ભેદભાવો તથા અત્યાચારો સામે લડે છે.
૩. સ્ત્રી ભૂણ હત્યા અને બાળ લગ્નો રોકવાં જોઈએ.
૪. એકતામાં જ શક્તિ રહેલી છે.

આ મેળામાંથી સંગઠનને નીચે બાબતો શીખવા મળી:

૧. આ પ્રકારના કાર્યક્રમો નિયમિતપણે યોજાવા જોઈએ.
 ૨. મહિલાઓ પ્રતિભાવંત છે અને જો તેમને તક આપવામાં આવે તો તેઓ પોતાની વાત સારી રીતે રજૂ કરી શકે છે.
 ૩. મહિલાઓ એક અને સંગઠિત થઈ હોય એમ લાગે છે.
- વધુ વિગત માટે સંપર્ક: જય ભીમ શિક્ષણ સંસ્થાન, ગાંધી ચોક, પો.શેરગઢ, સિંઘ કોલોની, શેરગઢ, જિ.જોધપૂર, રાજસ્થાન.
ફોન: ૦૨૯૨૯-૨૪૩૪૮૮.

ગ્રામ્ય વિકાસ ટ્રસ્ટ દ્વારા મહિલા દિનની ઉજવણી

જામનગર જિલ્લાના ઓખામંડળ અને કલ્યાણપુર તાલુકામાં મહિલાઓના વિકાસ માટે કામ કરનારી સંસ્થા 'ગ્રામ્ય વિકાસ ટ્રસ્ટ' દ્વારા ૮મી માર્ચે આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની ઉજવણી કરવામાં આવી હતી. આ કાર્યક્રમમાં બે તાલુકાના ૨૨ ગામોના ૪૨ મહિલા મંડળોમાંથી ૨૧૬ બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. આ કાર્યક્રમમાં દ્વારકા નગરપાલિકાના પ્રમુખ, સ્ટેટ બેંક ઓફ સૌરાષ્ટ્ર અને બેંક ઓફ બરોડાના મેનેજરો,

ગ્રામ્ય વિકાસ ટ્રસ્ટના અધ્યક્ષ અને ટ્રસ્ટીઓ, વાસ્મોના અધિકારી વગેરેએ હાજરી આપી હતી. મહિલા મંડળોના બહેનોએ જુદાં જુદાં જૂથોની રચના કરીને મહિલાઓના અધિકારો, મહિલાઓના દરજ્જા અને તેમની આરોગ્યની પરિસ્થિતિ વિશે ચર્ચા કરી હતી. તેમણે તેમના અધિકારો પ્રાપ્ત કરવા માટે જે સંઘર્ષ કર્યો હતો તેની રજૂઆત પણ કરી હતી. રૂપેણ બંદરનાં સુશ્રી લાખીબહેન વાઘેલાએ બંદર વિસ્તારમાં બહેનોની પરિસ્થિતિ વિશે રજૂઆત કરી હતી. ઉપરાંત, વરવાળાના ઝવેરનગરનાં સુશ્રી રૂપીબહેન વાઘેલાએ દેવીપૂજક જ્ઞાતિના લોકોને ગામમાં પડતી મુસીબતો વિશે વાતો કરી હતી. આ ઉપરાંત અનેક બહેનોએ પોતાની સંઘર્ષ યાત્રા અને વિકાસ યાત્રાના અનુભવો સંભળાવ્યા હતા. તેમણે બચત અને ધિરાણ મંડળીઓમાં થતી કામગીરીઓ અને તેનાથી થતા લાભો વિશે પણ રજૂઆત કરી હતી.

કાર્યક્રમમાં સંસ્થાના કાર્યકરો અને સ્થાનિક જૂથના બહેનો દ્વારા 'હિંસાને પેલે પાર' નામનું નાટક રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં વ્યસન, સ્ત્રીભૂણ હત્યા, હિંસા, મહિલાઓનું શોષણ વગેરે અંગેની પરિસ્થિતિની રજૂઆત કરવામાં આવી હતી. મહેમાન વક્તાઓએ પોતાનાં વક્તવ્યોમાં સ્ત્રીભૂણ હત્યા રોકવા, દીકરીને બચાવવા, દીકરીને ભણાવવા, સ્ત્રીઓને શોષણમાંથી મુક્ત કરવા, બચત અને ધિરાણની પ્રવૃત્તિ કરીને રોજગારી દ્વારા વિકાસ કરવા ઉપર ભાર મૂક્યો હતો. તેમણે સરકારી યોજનાઓને ગામેગામ પહોંચાડવા માટે મહિલાઓ સંગઠિત થાય તેની જરૂરિયાત જણાવી હતી. ૭૩મા બંધારણ સુધારા પછી પંચાયતોમાં મહિલાઓની ભાગીદારી દ્વારા પંચાયતો સક્રિય બને તે બાબત ઉપર પણ વક્તાઓએ ભાર મૂક્યો હતો.

વધુ વિગત માટે સંપર્ક: ગ્રામ્ય વિકાસ ટ્રસ્ટ, બસ સ્ટેન્ડની બાજુમાં, દ્વારકા - ૩૬૧૩૩૫, જિ. જામનગર. ફોન: ૦૨૯૨૯-૨૩૬૫૫૧/૫૫૨. ઈમેલ: gvtwarka@yahoo.com

સાંપ્રત પ્રવાહ

ગ્રામીણ વિકાસના દૃષ્ટિકોણથી બજેટની સમાલોચના
એકેઆરએસપી દ્વારા અમદાવાદમાં ૨૮મી ફેબ્રુઆરીએ અમદાવાદ મેનેજમેન્ટ એસોસીએશન ખાતે કેન્દ્રીય બજેટ ૨૦૦૭-૦૮ની સમાલોચના કરવાનો એક કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો હતો.

આ બેઠકના ઉદ્દેશો નીચે મુજબના હતા: ૧. ગ્રામીણ લોકો માટે કેન્દ્રીય બજેટને સરળ બનાવવું. ૨. ગ્રામીણ લોકોના જીવનને બજેટ કેવી રીતે અસર કરશે તે તપાસવું. ૩. ગ્રામીણ ભારતની જરૂરિયાતો પ્રત્યે નિર્ણાયકતાઓનું ધ્યાન દોરવું.

ઉપરોક્ત હેતુઓને ધ્યાનમાં રાખીને અર્થશાસ્ત્રીઓ, વિકાસના ક્ષેત્રે કામ કરનારા વ્યવસાયીઓ અને ગ્રામીણ નેતાઓને બજેટ વિશે તેમનાં મંતવ્યો વ્યક્ત કરવા માટે નિમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. નાણાં પ્રધાને બજેટ રજૂ કર્યું તે પહેલાં વિકાસના ક્ષેત્રે કામ કરનારા વ્યવસાયીઓએ બજેટમાં તેમની શી અપેક્ષાઓ હતી તે વ્યક્ત કરી, અર્થશાસ્ત્રીઓએ ગ્રામીણ લોકોના જીવન પર બજેટની ફાળવણીની શું અસર પડે છે તેની છણાવટ કરી અને ગ્રામીણ નેતાઓએ મર્યાદિત સાધનોમાંથી મહત્તમ લાભ લેવામાં પડતી મુસીબતો વિશે વાત કરી. પછી બજેટ જોવામાં આવ્યું અને સૌ પ્રથમ અર્થશાસ્ત્રીઓએ ગ્રામજનો માટે બજેટ અંગે સરળ ભાષામાં રજૂઆત કરી. પછી વિકાસના ક્ષેત્રે કામ કરનારાઓએ બજેટ વિશેનાં તેમનાં મંતવ્યો રજૂ કર્યાં અને ગ્રામીણ નેતાઓએ પણ અમુક બાબતો વિશે શંકાઓ વ્યક્ત કરી. જો કે, વિવિધ ક્ષેત્રોમાં થયેલી ફાળવણીઓ વિશે તેમણે નાણાં પ્રધાનની પ્રશંસા કરી.

અર્થશાસ્ત્રીઓએ એમ જણાવ્યું કે બજેટ આર્થિક નીતિનો આધાર છે તેના કરતાં તો એક કામચલાઉ યોજના છે. ખેતી ક્ષેત્ર ઉપર ઓછું ધ્યાન અપાઈ રહ્યું છે એ મુદ્દો વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં ઉઠાવાયો. કેટલાકે એમ પણ જણાવ્યું કે કૃષિ માટેનું બજેટ અલગ હોવું જોઈએ. બીજાઓએ એમ પણ કહ્યું કે ભારત ખેતી પ્રધાન દેશ છે તેથી બજેટ ખેતી પર આધારિત હોવું જોઈએ, ઉદ્યોગ અને સેવા ક્ષેત્ર ઉપર નહિ. કૃષિ, શિક્ષણ અને માળખાગત સવલતો ઉપર વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરાયું. નિષ્ણાતોએ ભંડોળનો પૂરતો ઉપયોગ ન થતો હોવાની અને એ અન્ય ક્ષેત્રોમાં વાળવામાં આવતું હોવાની પણ ફરિયાદ કરી. માનવ અધિકારોના મુદ્દાઓ માટે ભંડોળ ફાળવાતું નથી, સમાજના મોટા ભાગના છેવાડાના વર્ગો માટે ફંડ પ્રાપ્ય બનાવવામાં આવતું નથી.

ગરીબો માટેની યોજનાઓના અમલમાં સમસ્યાઓ છે અને યોજનાઓના અમલની ગુણવત્તા સાથે બજેટને કોઈ સંબંધ નથી વગેરે જેવા મુદ્દાઓ ઉઠાવવામાં આવ્યા હતાં. સમગ્ર કાર્યક્રમને અખબારી પ્રતિનિધિઓ અને વીજાણુ માધ્યમોના પ્રતિનિધિઓએ પણ નિહાળ્યો હતો અને વિગતે પ્રસારિત પણ કર્યો હતો. તેનું રેકોર્ડિંગ કરીને પછીથી એકેઆરએસપીના કાર્યક્ષેત્રના ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં પણ તેનું નિદર્શન કરવામાં આવ્યું હતું.

વધુ વિગત માટે સંપર્ક: એ.કે.આર.એસ.પી., ૯૦૨, કર્મા કોમ્પ્લેક્સ, મહાલક્ષ્મી મ્યુનિસિપલ માર્કેટ સામે, મહાલક્ષ્મી ચાર રસ્તા, પાલડી, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૭, ગુજરાત

સામુદાયિક રેડિયો સ્ટેશન

કેન્દ્ર સરકારના માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલયે સામુદાયિક રેડિયો સ્ટેશનો સ્થાપવા માટે અરજીઓ મંગાવી છે. આ રેડિયો સ્ટેશન સુસ્થાપિત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, રાજ્યની કૃષિ યુનિવર્સિટીઓ, આઈસીએઆરની સંસ્થાઓ, કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્રો તથા નાગરિક સમાજનાં સંગઠનો અને સ્વૈચ્છિક સંગઠનો પાસેથી મંગાવવામાં આવી છે. જે નાગરિક સંગઠનો કે સ્વૈચ્છિક સંગઠનો નીચે મુજબના સિદ્ધાંતોને અનુસરતાં હશે તેમને રેડિયો સ્ટેશન સ્થાપવા માટેની મંજૂરી મળશે:

૧. તે સ્પષ્ટપણે બિન-નફાજનક સંગઠન હોવું જોઈએ અને છેલ્લાં ત્રણ વર્ષ દરમિયાનની સમુદાયની સેવાની તેની સારી કામગીરી હોવી જોઈએ.
૨. તે જે સામુદાયિક રેડિયો સ્ટેશન ઊભું કરે તે અમુક નિશ્ચિત સ્થાનિક સમુદાયની સેવા માટે હોવું જોઈએ.
૩. એ સ્ટેશન જે સ્થાનિક સમુદાય માટે ઊભું થવાનું છે તે સમુદાયને અનુકૂળ એવું તેનું માલિકીનું અને સંચાલનનું માળખું હોવું જોઈએ.
૪. પ્રસારણ માટેના કાર્યક્રમો જે તે સમુદાયની શૈક્ષણિક, વિકાસલક્ષી, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક જરૂરિયાતોને સંતોષનારા હોવા જોઈએ.
૫. તે એક કાનૂની સંસ્થા હોવી જોઈએ. એટલે કે સોસાયટીઝ એક્ટ કે અન્ય કોઈ કાયદા હેઠળ તે નોંધાયેલી હોવી જોઈએ.

આ અંગેની વિગતવાર માર્ગરેખાઓ અને અરજીપત્રક મંત્રાલયની વેબસાઈટ www.mib.nic.in ઉપર મળી શકે છે. સંસ્થાઓ અને સંગઠનોએ નિશ્ચિત માળખામાં જ રૂ.૨૫૦૦ની ફી સાથે અરજી

કરવાની છે. તેનો ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ પે એન્ડ એકાઉન્ટ્સ ઓફિસર, માહિતી અને પ્રસારણ મંત્રાલય, નવી દિલ્લીને નામે મોકલવાનો છે.

સચકી યાદે, યાદોં કા સચ

૨૦૦૨માં ગોધરાના હત્યાકાંડ પછી ગુજરાતમાં થયેલાં રમખાણોને ૫ વર્ષ પૂરાં થવા નિમિત્તે ૨૬મી ફેબ્રુઆરીથી ૩ માર્ચ-૨૦૦૭ દરમ્યાન આ કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો હતો:

૨૬મી જાન્યુઆરી: અમદાવાદમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં હીરક મહોત્સવ હોલ ખાતે ૧૮૫૭ના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનાં ૧૫૦ વર્ષ, સત્યાગ્રહનાં ૧૦૦ વર્ષ અને ગુજરાતનાં રમખાણોનાં ૫ વર્ષની ઘટનાઓના સંદર્ભમાં એક ચર્ચાસભા બપોરે ૧-૦૦થી ૪-૦૦ દરમ્યાન યોજાઈ હતી.

૨૭મી ફેબ્રુઆરી: અમદાવાદમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં હીરક મહોત્સવ હોલ ખાતે જ ‘આંતરરાષ્ટ્રીય ફોજદારી ન્યાય અદાલત અને ગુજરાત-૨૦૦૨’ વિશે એક પરિસંવાદનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. એ ઉપરાંત ‘કબીરકી યાદે’ ભાગ-૧નું મંચન થયું.

૨૮મી ફેબ્રુઆરી: શાંતિ અને ન્યાય વિશેની ફિલ્મોનું દર્શન અમદાવાદની ગુફામાં કરવામાં આવ્યું અને દર્પણ એકેડેમીમાં નટરાણીમાં રંગકર્મી દ્વારા ‘લાજો’ નાટક ભજવવામાં આવ્યું. એ ઉપરાંત ‘કબીરકી યાદે’ ભાગ-૨નું મંચન થયું, તથા અમદાવાદના કલાકારો દ્વારા એક શેરી નાટક ભજવાયું.

૧ માર્ચ: ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં હીરક મહોત્સવ હોલ ખાતે રાષ્ટ્રીય બહુભાષી કવિ સંમેલન ‘પ્રતિરોધકે શબ્દ’ યોજાયું.

૨ માર્ચ: અમદાવાદમાં પાલડી ખાતેના મહેંદી નવાજ જંગ હોલ ખાતે હિંસા સામેની ફિલ્મોનું દર્શન થયું અને ગુજરાતીમાં ‘ફાયનલ સોલ્યુશન’નો

પ્રથમ શો થયો. એ ઉપરાંત આંબેડકર હોલ ખાતે ‘પિતા-પુત્ર ઔર ધર્મચુદ્ધ’ ફિલ્મ દર્શાવવામાં આવી.

૩ માર્ચ: છેલ્લા દિવસે ‘રામ કે નામ’ ફિલ્મ દર્શવાઈ અને અમદાવાદમાં સરદાર બાગ ખાતે શાંતિ, સત્ય અને ન્યાય માટે ધરણા યોજાયા.

આ સમગ્ર કાર્યક્રમ દરમ્યાન શેરી નાટક કરતાં ૩ જૂથો દ્વારા ચાર શેરી નાટકો અમદાવાદમાં જુદાં જુદાં ૧૩ સ્થળોએ ભજવવામાં આવ્યાં હતાં. તેમની વ્યવસ્થાની જવાબદારી જુદાં જુદાં સંગઠનોએ ઉપાડી લીધી હતી. તમામ કાર્યક્રમોનું સંચાલન શ્રી હિરેન ગાંધીએ કર્યું હતું.

વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓના અધિકારો વિશેનો ‘સંયુક્ત રાષ્ટ્રો’નો ઠરાવ

૩૧-૩-૨૦૦૭ના રોજ ભારતે અન્ય ૮૧ દેશો સાથે ‘સંયુક્ત રાષ્ટ્રો’ના વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓના અધિકારો વિશેના ઠરાવ (કન્વેન્શન) ઉપર સહીઓ કરી છે. એક વાર આવો ઠરાવ થાય પછી તે જે તે દેશની સરકાર પાસે જાય છે અને સરકારો તેને તે માન્ય કરે છે. ૨૦ દેશો એ ઠરાવને માન્ય કરે એટલે ઠરાવ અમલમાં આવે છે. ‘સંયુક્ત રાષ્ટ્રો’માં માનવ અધિકારો અંગેનો આ ૨૧મી સદીનો સૌથી મહત્વનો ઠરાવ છે. ઠરાવના આરંભે જ આટલા બધા દેશોએ સહીઓ કરી હોય એવું આ પહેલી વાર બન્યું છે. વિકલાંગતાના સંદર્ભમાં માનવ અધિકારોને તે વધુ વિગતે સમજાવે છે. આ ઠરાવ એમ દર્શાવે છે કે વિકલાંગતાના અધિકારો એ નાના વિશેષ અધિકારો કે સખાવત નથી. આ ઠરાવમાં એવી જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે કે જેથી વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓને અન્ય વ્યક્તિઓ જેવી જ તકો પ્રાપ્ત થાય અને તેઓ પણ

શ્રી અનિલભાઈ શાહને શ્રદ્ધાંજલિ

‘ડેવલપમેન્ટ સપોર્ટ સેન્ટર’ના સ્થાપક અધ્યક્ષ અને ‘આગાખાન રૂરલ સપોર્ટ પ્રોગ્રામ’ ભારતનાં પ્રથમ ચીફ એક્ઝિક્યુટિવ શ્રી અનિલભાઈ સી. શાહનું તાજેતરમાં જ અવસાન થયું. આ બંને બિન-સરકારી સંગઠનોએ રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય સ્તરે સમુદાય દ્વારા સંચાલિત પ્રાકૃતિક સંસાધનોના ઔચિત્યનું નિદર્શન કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી છે. આઈ.એ.એસ. અધિકારી તરીકે તેમણે ખેતી, ગ્રામ વિકાસ અને ઉદ્યોગો જેવા સરકારી વિભાગોમાં ઉચ્ચ હોદ્દાઓ શોભાવ્યા હતા.

શ્રી અનિલભાઈએ ક્ષેત્રીય સ્તરના પ્રશ્નોને રાષ્ટ્રીય સ્તરની નીતિઓ સાથે જોડવામાં અને મહત્વની નીતિઓ અને કાર્યવાહીઓમાં સુધારા કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી હતી. ખાસ કરીને, સંયુક્ત વન સંચાલન, જળસ્રાવ સંચાલન અને સહભાગી સિંચાઈ સંચાલન જેવાં ક્ષેત્રોમાં રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય સ્તરે આ ફેરફારો લાવવામાં તેઓ અગ્રણી રહ્યાં હતા. ઉપરાંત, તેમણે વિકાસ ક્ષેત્રના કર્મશીલો, વિદ્યાજગતના વિદ્વાનો અને સરકારી અધિકારીઓમાં સહભાગી ગ્રામીણ મૂલ્યાંકન જેવી સહભાગી પદ્ધતિઓને લોકપ્રિય બનાવી હતી. તેઓ એક અચ્છા લેખક અને સંશોધક પણ હતા. તેમણે સરકારમાંના તેમના અનુભવો તથા પ્રાકૃતિક સંસાધન સંચાલન સાથે સંબંધિત એવા મુદ્દાઓ વિશે અંગ્રેજી અને ગુજરાતીમાં આશરે ૧૦૦થી વધારે અભ્યાસપત્રો અને લેખો લખ્યાં છે. પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા તેમના આત્માને ચિર શાંતિ અર્પે એ જ અભ્યર્થના.

સમાજમાં પોતાનું મૂલ્યવાન પ્રદાન આપી શકે. કુલ ૩૯ કલમોના આ ઠરાવમાં વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓના અધિકારોનો અમલ કેવી રીતે કરવો તેની જોગવાઈ કરાઈ છે. તેમાં રોજગારી, શિક્ષણ, આરોગ્ય સેવાઓ, પરિવહન અને ન્યાયનાં ક્ષેત્રો સહિત જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં વિકલાંગો સાથે થતા ભેદભાવને ગેરકાનૂની ઠરાવાયો છે. તેમાં જાહેર સ્થળો અને મકાનોને વિકલાંગો પહોંચી શકે તેવાં બનાવવા ઉપર અને માહિતી તથા સંચારના માળખામાં સુધારા ઉપર ભાર મૂકાયો છે.

‘પ્રિયા’ દ્વારા રજત જયંતિની ઉજવણી નિમિત્તે સંમેલન

અમદાવાદમાં અમદાવાદ મેનેજમેન્ટ એસોસિએશન ખાતે તા.૭.૧.૨૦૦૭ના રોજ દિલ્લીની ‘પ્રિયા’ સંસ્થા દ્વારા તેની સ્થાપનાના ૨૫ વર્ષની ઉજવણી નિમિત્તે ‘સ્થાનિક શાસનમાં મહિલાઓની સહભાગિતા અને નેતૃત્વ’ વિશે એક સંમેલનનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. ૧૯૮૨માં સ્થપાયેલી આ સંસ્થાએ આ ઉજવણી નિમિત્તે ‘જ્ઞાન એ જ સત્તા’ એવા સૂત્ર સાથે સમગ્ર દેશમાં વિવિધ સંમેલનોનું આયોજન કર્યું હતું. ગુજરાતમાં ‘ઉન્નતિ’ દ્વારા આ સંમેલનનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. આ સંમેલનમાં ગુજરાતના વિવિધ જિલ્લાઓમાંથી ૨૮૧ વ્યક્તિઓએ હાજરી આપી હતી. ગુજરાત વિદ્યાપીઠના કુલનાયક ડો. સુદર્શન આયંગર સંમેલનના મુખ્ય અતિથિ હતા અને શ્રી ડી. થંગપત્ર અતિથિ વિશેષ હતા. સંમેલનનું સંચાલન ‘ઉન્નતિ’ના નિયામક શ્રી બિનોય આચાર્યે કર્યું હતું. સંમેલનમાં ‘પ્રિયા’ના સ્થાપક પ્રમુખ ડો. રાજેશ ટંડન અને ‘પ્રિયા’ના અન્ય વરિષ્ઠ કાર્યકર્તાઓ ઉપસ્થિત હતા. સંમેલનના આરંભે ‘પ્રિયા’ની ૨૫ વર્ષની સફર વિશેની એક ફિલ્મ દર્શાવવામાં આવી હતી. આ ફિલ્મમાં ‘પ્રિયા’નાં દર્શન, મૂલ્યો, લક્ષ્યાંકો, હેતુઓ, અભિગમ, વ્યૂહરચના અને નાના કે મોટા સ્તરે સંસ્થા દ્વારા કરવામાં આવેલી વિવિધ દરમ્યાનગીરીઓ વિશેની રજૂઆત કરવામાં

આવી હતી. સંમેલનમાં પ્રથમ સત્રમાં ‘ઈરમા’ના ડો. દેબીપ્રસાદ મિશ્રા, ‘ચેતના’નાં સુશ્રી પલ્લવી પટેલ, ‘એક્શનએઈડ’ના શ્રી જાવેદ અમીર, વી.પી.એસ.એસ.ના શ્રી અશોક ચૌધરી, ‘સાથ’ના શ્રી મયંક જોષી, એસ.ડબલ્યુ.ડી.એફ.નાં સુશ્રી શર્મિષ્ઠા જગાવત વગેરેએ ‘પ્રિયા’ સાથેના તેમના સંબંધો અને સંસ્થા દ્વારા મળેલાં હૂંફ અને માર્ગદર્શનની રજૂઆત કરી હતી. સંમેલનના બીજા સત્રમાં સ્વ-શાસનમાં મહિલાઓની સહભાગિતા અને નેતૃત્વ વિશે ચર્ચાઓ થઈ હતી. આ સત્રનું અધ્યક્ષ સ્થાન ડૉ. સારા અહમદે સંભાળ્યું હતું. તેમાં સુશ્રી સીમન્તીની ખોટ, સુશ્રી પ્રીતી ઓઝા, ડૉ. ઈલા પાઠક, પ્રો. બી. એન. હીરેમઠ વગેરેએ રજૂઆતો કરી હતી. આ સત્રનું સંચાલન ‘ઉન્નતિ’નાં સુશ્રી ગીતા શર્માએ કર્યું હતું. આ સત્રમાં શાસનમાં મહિલાઓની સહભાગિતા અને નેતૃત્વ શાસનને અસરકારક અને કાર્યક્ષમ બનાવવામાં તથા ઉત્તરદાયિત્વ અને પારદર્શિતા ઊભી કરવામાં શું ભૂમિકા ભજવી છે, શું અધિકાર આધારિત મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત થઈ રહ્યા છે અને મહિલાઓ પોતાની અપેક્ષાઓ તથા પોતાના સ્પર્શતા મુદ્દાઓ વ્યવસ્થિત રીતે રજૂ કરવામાં સક્ષમ બની છે - એવા ત્રણ મુદ્દાઓ ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરાયું હતું.

શ્રી રાજેશ ટંડનનું બહુમાન

‘ઈન્સ્ટિટ્યુટ ફોર જેન્ડર જસ્ટિસ’ અને ભારત સરકારના કાયદો અને ન્યાય મંત્રાલયનાં કાનૂની બાબતોના વિભાગના રાષ્ટ્રીય કાનૂની સેવા સત્તામંડળના સંયુક્ત ઉપક્રમે નવી દિલ્લીમાં અશોક હોટલ ખાતે અશોક થિયેટરમાં તા.૮.૩.૨૦૦૭ના રોજ આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની ઉજવણી કરવામાં આવી હતી. આ પ્રસંગે ભારતના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ શ્રી કે. જી. બાલકૃષ્ણન દ્વારા ‘પ્રિયા’ના પ્રમુખ શ્રી રાજેશ ટંડનને સ્વૈચ્છિક સમર્થન, અધિકારોના જ્ઞાન, સામાજિક ન્યાય સંબંધી સુધારાઓ અને મહિલાઓ પ્રત્યે ન્યાયને કેન્દ્રમાં રાખીને વિકાસલક્ષી સામાજિક કાર્ય સાથે નાગરિકો, સમુદાયો, સરકારો અને રાષ્ટ્રોના સશક્તિકરણમાં તેમણે આપેલાં નોંધપાત્ર પ્રદાન બદલ સામાજિક ન્યાય ચંદ્રક એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો.

સંદર્ભ સાહિત્ય

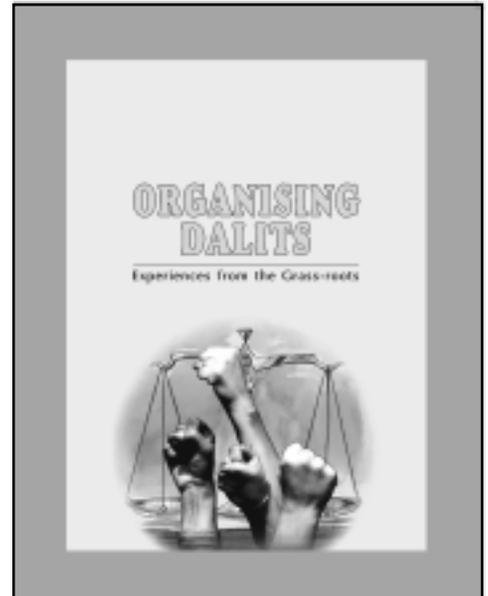
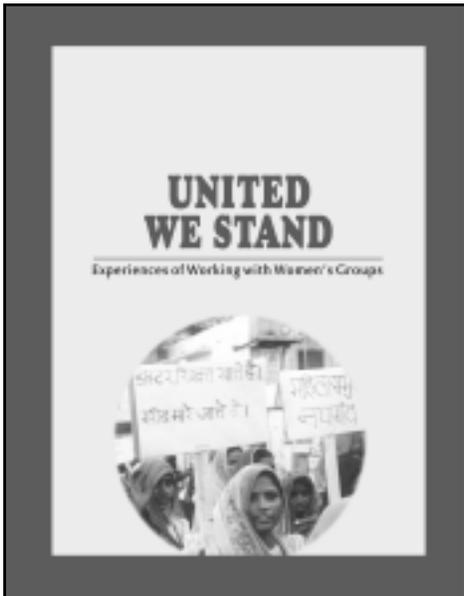
યુનાઈટેડ વી સ્ટેન્ડ

આ અંગ્રેજી પુસ્તક મહિલા જૂથો સાથેના કામના અનુભવો વિશેની વાત કહે છે. વિવિધ બિન-સરકારી સંગઠનોએ તેમના કાર્યક્ષેત્રોમાં મહિલાઓને સક્ષમ બનાવવા માટે જે પ્રયાસો કર્યા છે તે દર્શાવતા ૧૦ લેખોનો સમાવેશ તેમાં કરવામાં આવ્યો છે: (૧) પ્રથમ લેખમાં ભરવાડ સમુદાયની યુવાન છોકરીઓને શિક્ષણ આપવાના નવતર પ્રયોગનું આલેખન સુશ્રી મુરલી શ્રીનિવાસ દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. (૨) બીજા લેખમાં સુશ્રી નિધિ લાભ મહિલાઓનાં સ્વસહાય જૂથોની સક્ષમતાની પ્રક્રિયાનું દસ્તાવેજીકરણ કરે છે. (૩) ત્રીજા લેખમાં સર્વશ્રી વીજી શ્રીનિવાસ, માનસી, પરિણિતા અને અરબિંદસિંહ યુવાન છોકરા-છોકરીઓએ તેમના સમુદાયમાં સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતા માટેનું વાતાવરણ ઊભું કરવા માટે જે પ્રયાસો કર્યા છે તેનું આલેખન કરે છે. (૪) ચોથા લેખમાં સુજીત સરકારે મહિલાઓની ખેતી સિવાયની જીવનનિર્વાહની પ્રવૃત્તિઓને કેવી રીતે પ્રોત્સાહન અપાયું છે તેનું આલેખન કર્યું છે. (૫) સુશ્રી ગીતા મેનન દ્વારા લખાયેલાં પાંચમાં લેખમાં બચત અને ધિરાણ મંડળીઓની રચનાનો 'બિહેવિયરલ સાયન્સ સેન્ટર'નો અનુભવ વિગતે જણાવવામાં આવ્યો છે. (૬) સુશ્રી રીમા નાણાવટી દ્વારા લખાયેલા આ લેખમાં જીવનનિર્વાહની પરિયોજનાઓ કેવી રીતે ટકાઉ બનાવવી તેનો 'સેવા'નો અનુભવ આલેખવામાં આવ્યો છે. (૭) સુશ્રી એલિસ મોરિસ અને સુશ્રી અનુરાધા પતીએ લખેલા આ લેખમાં ગુજરાતના ભૂકંપગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં પુનર્વસનના સંદર્ભમાં મહિલાઓની

પરિસ્થિતિ વિશેનું આલેખન કર્યું છે અને પોતાનાં અવલોકનો દર્શાવ્યા છે. (૮) સુશ્રી કિર્તના વાસુદેવન દ્વારા લખાયેલા એક લેખમાં હસ્તકલા ક્ષેત્રે પોતાના ડિઝાઈન નિષ્ણાત તરીકેના અનુભવો જણાવવામાં આવે છે. (૯) એક બિન-સરકારી સંગઠનના કર્મશીલ તરીકે સુશ્રી ભાનુમતિ રોહિત કેવી રીતે પોતે સક્ષમ બન્યાં તેનું આલેખન આ લેખમાં કરે છે. (૧૦) છેલ્લો લેખ નાગરિક નેતાઓ માટે સ્ત્રી-પુરુષ ભેદભાવના સંદર્ભમાં સંવેદનશીલતા ઊભી કરવા અંગે જે કાર્યશાળા યોજવામાં આવી હતી તેના અહેવાલની વિગતો આપે છે અને સમુદાયના નેતાઓની અભિમુખતા કેવી રીતે ઊભી કરી શકાય તે દર્શાવે છે. પ્રાપ્તિ સ્થાન: 'ઉન્નતિ'. સહયોગ રાશિ: રૂ. ૩૦.

ઓર્ગેનાઈઝિંગ દલિટ્સ

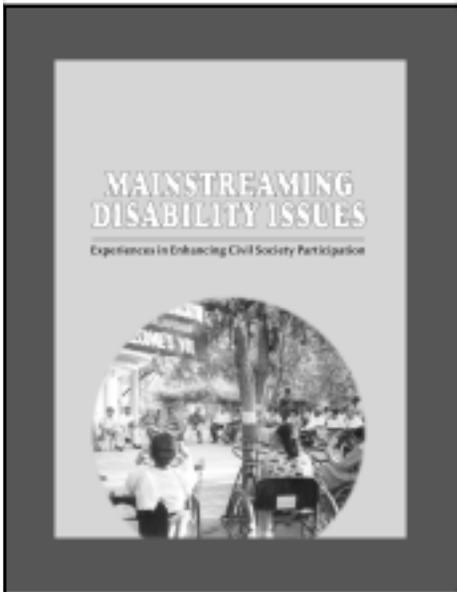
આ અંગ્રેજી પુસ્તકમાં કુલ ૮ લેખો છે. તેમાં નીચેના વિષયોને લેખકો દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યા છે: (૧) દલિતોના પ્રશ્નો અને મુદ્દાઓ અંગે વ્યૂહાત્મક અભિગમ કેવી રીતે અપનાવવો. (૨) ફલૌદીના વણકરો. (૩) અમદાવાદ શહેરમાં સફાઈ કામદારોની કામની અને આરોગ્યની સ્થિતિ. (૪) ગુજરાતના બનાસકાંઠામાં અધિકારો માટે દલિતોની લડાઈ. (૫) સ્થાનિક શાસનમાં દલિતોનું નેતૃત્વ. (૬) પશ્ચિમ રાજસ્થાનમાં દલિતોનું સંગઠન. (૭) ગ્રામીણ રાજસ્થાનમાં અસ્પૃશ્યતા વિશે એક અભ્યાસ. ઉપરોક્ત લેખો અનુક્રમે સર્વશ્રી માર્ટિન મેકવાન, રમેશ થાનવી, એલિસ મોરિસ, દિનેશ પરમાર, તાપસ

સત્યથી અને હિતેન્દ્ર ચૌહાણ દ્વારા લખવામાં આવ્યા છે. દલિતોના પ્રશ્ને સામાજિક વિકાસ અંગે સ્થાનિક સ્તરે જે પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા છે તેની ઝલક આ લેખોમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. છેલ્લે દલિત સામાજિક વિશ્લેષણ વિશે જે કાર્યશાળા યોજવામાં આવી હતી તેની રિઝાઈન આપવામાં આવી છે. દલિત નેતાઓના સામાજિક એકત્રીકરણ અને સંગઠનને માટે શૈક્ષણિક પ્રક્રિયા ઊભી કરવાના ભાગ રૂપે બે દિવસની આ કાર્યશાળા યોજવામાં આવી હતી. આ કાર્યશાળામાં કયા મુદ્દાઓની ચર્ચાઓ થઈ અને જુદાં જુદાં સત્રોમાં કઈ પદ્ધતિઓ નાગરિક નેતાઓના પ્રશિક્ષણ માટે અપનાવવામાં આવી તેની વિગતો આપવામાં આવી છે. પ્રાપ્તિ સ્થાન: 'ઉન્નતિ'. સહયોગ રાશિ: રૂ. ૩૦.

મેઈનસ્ટ્રીમિંગ ડિઝેબિલિટી ઈસ્યુઝ

આ અંગ્રેજી પુસ્તકમાં વિકલાંગતા સાથે સંકળાયેલા વિવિધ પ્રશ્નો અને મુદ્દાઓનું વિગતવાર ચર્ચા કરવામાં આવી છે. તેમાં સર્વશ્રી એલાના ઓફિસર, કેથરિન નૌટન, ડો. એ. પ્રસાદ, ગીતા શર્મા, અરિંદમ મિત્રા, અર્ચના શ્રીવાસ્તવ, એલિસ મોરિસ અને દીપા સોનપાલ દ્વારા છ લેખો લખવામાં આવ્યા છે. આ તમામ લેખો વિકલાંગતા અને આપત્તિઓને લીધે ઊભા થતા પ્રશ્નો, સમુદાય-આધારિત પુનર્વસન, વિકલાંગતા સાથે સંબંધિત મુદ્દાઓને મુખ્ય પ્રવાહની ચર્ચામાં સામેલ કરવામાં સમુદાય-આધારિત સંગઠનોની ભૂમિકા, અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ અને સહભાગી મૂલ્યાંકનના અનુભવો વગેરે જેવા મુદ્દાઓને સ્પર્શે છે. આ ઉપરાંત, વિકલાંગતા અને વિકાસ વિશે અનેક બિન-સરકારી સંગઠનો દ્વારા જે તાલીમો હાથ ધરવામાં આવી હતી તેમને આધારે એક તાલીમ મોડ્યુલ ઘડીને આપવામાં આવ્યું છે. આ મોડ્યુલ 'હેન્ડિકેપ ઈન્ટરનેશનલ' અને 'ઉન્નતિ' દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. છેલ્લે વિકલાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓના લાભ માટે જે ચાર કાયદાઓ

ઘડવામાં આવ્યા છે તેમની વિગતો ટૂંકમાં આપવામાં આવી છે. પ્રાપ્તિ સ્થાન: 'ઉન્નતિ'. સહયોગ રાશિ: રૂ. ૩૦.

ઉપરોક્ત ત્રણેય અંગ્રેજી પુસ્તકો 'ઉન્નતિ' દ્વારા દર ત્રણ મહિને હિન્દી અને ગુજરાતીમાં 'વિચાર' નામે જે સામયિક પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે તેમાં પ્રકાશિત થયેલા લેખોનો અનુવાદ પ્રસ્તુત કરે છે.

પંચાયતો અને સામાજિક ન્યાય

પંચાયત સામાજિક ન્યાય માટે અને સામાજિક વિકાસ માટે કામ કરે તેવા હેતુથી પંચાયતોમાં ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ અને સામાજિક ન્યાય સમિતિઓના અધ્યક્ષો અને સભ્યોના પ્રશિક્ષણના હેતુ સાથે આ પુસ્તિકા લખવામાં આવી છે. પંચાયત શિક્ષણ સંપુટ હેઠળની આ બીજી પુસ્તિકા છે. અગાઉ 'ગ્રામ પંચાયતની નાણાકીય વ્યવસ્થા' શીર્ષક હેઠળ એક પુસ્તિકા પ્રકાશિત થઈ હતી. આ પુસ્તિકામાં આ પ્રકરણોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે: (૧) સામાજિક ન્યાય એટલે શું? (૨) સામાજિક ન્યાય માટે બંધારણીય જોગવાઈઓ. (૩) પંચાયતો અને સામાજિક ન્યાય. (૪) ગુજરાતમાં પંચાયતો અને સામાજિક ન્યાય. (૫) ગ્રામ પંચાયતની સામાજિક ન્યાય સમિતિ. (૬) તાલુકા પંચાયતની સામાજિક ન્યાય સમિતિ. (૭) જિલ્લા પંચાયતની સામાજિક ન્યાય સમિતિ. (૮) પંચાયત કાર્ય દળની ભલામણો. (૯) ગોળમેજી પરિષદોની ભલામણો. (૧૦) સામાજિક ન્યાય નિધિ (૧૧) આદિવાસી વિસ્તારોની પંચાયતો. (૧૨) દ્વિતીય રાજ્ય નાણાં પંચની ભલામણો. (૧૩) સામાજિક ન્યાય સમિતિઓને સક્રિય કેવી રીતે બનાવવી?

પુસ્તિકામાં સામાજિક ન્યાયનો ખ્યાલ સુપેરે સમજાવવામાં આવ્યો છે અને તે સ્થાપવા માટે પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓમાં જે વ્યવસ્થાઓ કરવામાં આવી છે તેની વિગતો આપવામાં આવી છે. ત્રણેય સ્તરની પંચાયતોની સામાજિક ન્યાય સમિતિઓની રચના, કામગીરી, કાર્યવાહી અને જવાબદારીઓ વિશેની માહિતી પણ આપવામાં આવી છે. સામાજિક ન્યાય સમિતિઓ સમાજના નબળા વર્ગોના વિકાસ માટે નાણાં ક્યાંથી મેળવી શકે તેની વિગતો પણ અપાઈ છે. સામાજિક ન્યાય નિધિ તેને માટેનો એક અગત્યનો સ્રોત છે કે જેની રચના જિલ્લા પંચાયતમાં કરવામાં આવે છે. આ નિધિમાંથી સામાજિક ન્યાય સમિતિઓમાં નાણાં મેળવી શકે છે. સૌથી મહત્વની માહિતી ગુજરાત રાજ્યના દ્વિતીય રાજ્ય નાણાં પંચની ભલામણો અંગેની છે. આ નાણાં પંચનો અહેવાલ તા.૧૨-૬-૦૬ના રોજ સરકારને સુપરત કરવામાં આવ્યો છે અને છતાં તેનો અમલ હજુ સરકારે કર્યો નથી. પછાત પંચાયતો માટે અને સામાજિક ન્યાય સમિતિઓ માટે દ્વિતીય રાજ્ય નાણાં પંચે જે ભલામણો તેના અહેવાલમાં કરી છે તેની વિગતો પણ અહીં અપાઈ છે. આ ભલામણોના અમલ માટે સરકાર ઉપર દબાણ આવે એ જ રૂરી

છે. એકંદરે આ પુસ્તિકા પંચાયતોમાં ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ માટે જ નહિ પણ સામાજિક ન્યાયમાં રસ લેનારા તમામ લોકોને ઉપયોગી થાય તેમ છે.

લેખક: હેમન્તકુમાર શાહ, પૃષ્ઠ: ૬૬. પ્રકાશક: બિહેવિરલ સાયન્સ સેન્ટર, સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ કેમ્પસ, નવરંગપુરા, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૮. ફોન: ૦૭૯-૨૬૩૦૪૯૨૮, ૨૬૩૦૩૫૭૭. ફેક્સ: ૦૭૯-૨૬૩૦૭૮૪૫. ઈમેલ: sxnfesad1@sanchatnet.in

હિન્દી વિડિયો ફિલ્મો

‘ઉન્નતિ’ દ્વારા બે હિન્દી ફિલ્મો બનાવવામાં આવી છે. આ બંને ફિલ્મો વિશેની વિગતો નીચે મુજબ છે:

(૧) હમારી ગ્રામસભા: ૨૭ મિનિટની આ હિન્દી ફિલ્મમાં ૭૩મા બંધારણ સુધારા અનુસાર ગ્રામ સભાની પ્રક્રિયા દર્શાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં મહિલા સરપંચ દલિતો અને વંચિત વર્ગોના હિતોને ધ્યાનમાં રાખીને તથા મહિલાઓની સમાનતા અને સહભાગિતાને

પ્રોત્સાહિત કરીને ગ્રામ સભાનું સંચાલન કરે છે. આ વિડિયો ફિલ્મનો ઉપયોગ સામુદાયિક પ્રસંગો તથા પંચાયતી રાજ સાથે સંબંધિત કાર્યશાળાઓ અને તાલીમોમાં કરી શકાય તેમ છે. આ ફિલ્મ દર્શાવ્યા બાદ નીચેના મુદ્દાઓની ચર્ચા થઈ શકે: (અ) શું આ ફિલ્મમાં દર્શાવવામાં આવેલી રીતે જ ગ્રામ સભા થાય છે ખરી? (બ) જો ના તો એ ગ્રામ સભાની પ્રક્રિયા કેવી રીતે જુદી છે? (ક) ફિલ્મમાં દર્શાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયા જો તમે ગ્રામ સભામાં અપનાવવા માંગતા હોવ તો તમારે કઈ કઈ બાબતોનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ? આ ફિલ્મ ગ્રામ પંચાયત, તાલુકા પંચાયતો અને જિલ્લા પંચાયતોને માટે તેમ જ સ્થાનિક સ્વશાસન ક્ષેત્રે કામ કરનારી સરકારી તેમ જ બિન-સરકારી સંસ્થાઓ માટે તથા સ્વશાસન ક્ષેત્રે તાલીમ આપનારી સંસ્થાઓ માટે ઉપયોગી થઈ શકે છે.

(૨) પંચાયત બેઠક: ૨૬ મિનિટની આ હિન્દી ફિલ્મમાં ૭૩માં બંધારણ સુધારા અનુસાર ગ્રામ પંચાયતની બેઠકની પ્રક્રિયા દર્શાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં મહિલા સરપંચ દલિતો અને વંચિત વર્ગોના હિતોને ધ્યાનમાં રાખીને તથા મહિલાઓની સમાનતા અને સહભાગિતાને પ્રોત્સાહિત કરીને ગ્રામ પંચાયતની બેઠકનું સંચાલન કરે છે. આ વિડિયો ફિલ્મનો ઉપયોગ સામુદાયિક પ્રસંગો તથા પંચાયતી રાજ સાથે સંબંધિત કાર્યશાળાઓ અને તાલીમોમાં કરી શકાય તેમ છે. આ ફિલ્મ દર્શાવ્યા બાદ નીચેના મુદ્દાઓની ચર્ચા થઈ શકે: (અ) શું આ ફિલ્મમાં દર્શાવવામાં આવેલી રીતે જ ગ્રામ પંચાયતની બેઠક મળે છે ખરી? (બ) જો ના તો એ ગ્રામ પંચાયતની બેઠકની પ્રક્રિયા કેવી રીતે જુદી છે? (ક) ફિલ્મમાં દર્શાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયા જો તમે ગ્રામ પંચાયતની બેઠક યોજવા અને ચલાવવા માટે અપનાવવા માંગતા હોવ તો તમારે કઈ કઈ બાબતોનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ? આ ફિલ્મ ગ્રામ પંચાયત, તાલુકા પંચાયતો અને જિલ્લા પંચાયતોને માટે તેમ જ સ્થાનિક સ્વશાસન ક્ષેત્રે કામ કરનારી સરકારી તેમ જ બિન-સરકારી સંસ્થાઓ માટે તથા સ્વશાસન ક્ષેત્રે તાલીમ આપનારી સંસ્થાઓ માટે ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે. પ્રાપ્તિ સ્થાન: ‘ઉન્નતિ’, ખાસરા નં. ૬૫૦, રાધાકિષ્ણન પુરમ, લહરિયા રિસોર્ટની બાજુમાં, પાલ-ચોપાસની બાયપાસ લીંક રોડ, જોધપુર, રાજસ્થાન. ઈમેલ: unnati@datainfosys.net

ગુજરાતી વિડિયો ફિલ્મો

‘ઉન્નતિ’ દ્વારા આઠ ગુજરાતી ફિલ્મો બનાવવામાં આવી છે. આ બંને ફિલ્મો વિશેની વિગતો નીચે મુજબ છે:

(૧) ગ્રામસભા: આ એક એનિમેશન ફિલ્મ છે. તેમાં ગ્રામ સભા અંગેના નિયમો અને લોકોની ભાગીદારી કેવી રીતે સુધરે તથા લોકોની સંસ્થા તરીકેનો તેનો હેતુ કેવી રીતે પાર પડે તે દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

(૨) પંચાયત મિટીંગ: આ એક એનિમેશન ફિલ્મ છે. તેમાં ગ્રામ

પંચાયતની બેઠક ચલાવવા માટેના નિયમો દર્શાવવામાં આવ્યા છે. એ ઉપરાંત નિર્ણય પ્રક્રિયામાં પારદર્શિતા અને સહભાગિતા કેવી રીતે ઊભી થાય તે દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

(૩) **નૂતન પ્રભાત:** સામાજિક ન્યાય અંગેની આ ફિલ્મ ત્રણેય સ્તરોની પંચાયતોમાં સામાજિક ન્યાય સમિતિનું શું મહત્વ છે અને અને સમાજના નબળા વર્ગોના આર્થિક અને સામાજિક વિકાસ માટે આ સમિતિ કેવી રીતે ભૂમિકા ભજવી શકે તે સમજાવે છે.

(૪) **સાચું સ્વરાજ:** આ સુશાસન અંગેની ફિલ્મમાં સત્ય ઘટનાઓનું નાટ્યાત્મક રીતે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. પારદર્શિતા, ઉત્તરદાયિત્વ અને નેતૃત્વ જેવા મુદ્દાઓ સુશાસનને કેવી રીતે અસર કરે છે તે તેમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

(૫) **મળે નાની નાની આવકનાં ઝરણાં બને મોટી સરિતા:** પંચાયતોની નાણાકીય સ્થિતિ કેવી રીતે સુધરે અને તેઓ વિકાસનાં કામો કરવા માટે કેવી રીતે સક્ષમ બને તેને વિશેની વાત આ ફિલ્મમાં કરવામાં આવી છે.

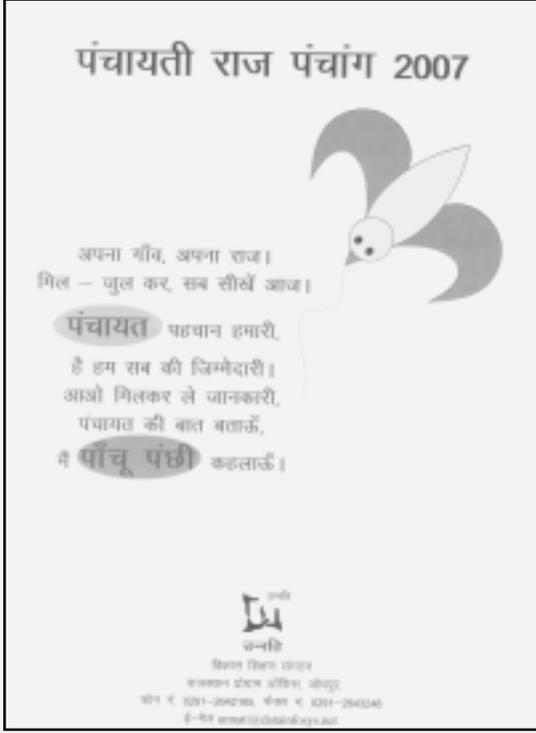
(૬) **આપણા ઘડવેયા આપણે:** ગ્રામ પંચાયતનું બજેટ બનાવવા માટેની કાનૂની જોગવાઈઓ કઈ કઈ છે તેની રૂપરેખા આ ફિલ્મમાં આપવામાં

આવી છે. તે ઉપરાંત, સહભાગી રીતે જ રૂચિયાતોનું મૂલ્યાંકન કેવી રીતે થઈ શકે અને બજેટમાં તેમનો સમાવેશ કેવી રીતે થઈ શકે તેની રજૂઆત આમાં કરવામાં આવી છે. પ્રાપ્તિ સ્થાન: ઉન્નતિ, ૭૦૨, ૭મો માળ, સાકાર-૪, આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૬. ફોન: ૦૭૯-૨૬૫૮૩૩૦૫. ઈમેલ: plsg_unnati@icenet.net

પંચાયતી રાજ પંચાંગ ૨૦૦૭

‘ઉન્નતિ’ દ્વારા હિન્દી ભાષામાં આ પંચાંગ તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. આ પંચાંગનું સૂત્ર છે: ‘અપના ગાંવ અપના રાજ, મિલ-જુલ કર, સબ સીખે આજ. પંચાયત પહચાન હમારી, હૈ હમ સબ કી જિમ્મેદારી. આઓ મિલકર લે જાનકારી, પંચાયત કી બાત બતાઉં, મેં પાંચૂ પંછી કહલાઉં.’

બાર માસના આ કેલેન્ડરમાં દર મહિનાના પાનાની સામે પંચાયતી રાજ વિશેના જુદા જુદા વિષયો વિશેની ટૂંકમાં જાણકારી આપવામાં આવી છે. આ વિષયો નીચે મુજબ છે: પંચાયતી રાજ, પંચાયતી રાજનાં ત્રણ સ્તર, ૭૩મો બંધારણ સુધારો, સરપંચ, વોર્ડ સભા, ગ્રામ

સભા, ગ્રામ સેવક, ગામના વિકાસની યોજના, ગ્રામ પંચાયતનું બજેટ, મહત્વની યોજનાઓ, ગ્રામ પંચાયતના રેકોર્ડ અને રજિસ્ટર, ગ્રામ પંચાયતોની કાયમી સમિતિઓ.

પાંચૂ પંછી એક પ્રતીક છે કે જે સંદેશવાહક છે. તે લોકોને પંચાયતની જાણકારી આપે છે, નિયમ દર્શાવે છે અને પંચાયતી રાજ વ્યવસ્થા સાથે જોડાવા માટે પ્રેરણા આપે છે. પ્રાપ્તિ સ્થાન: ઉન્નતિ, જોધપૂર.

हमारा स्वास्थ्य - हमारे हाथ में

રાજસ્થાનમાં 'ઉન્નતિ'ના કાર્યક્ષેત્રમાં પાણીજન્ય રોગો સામે એક ઝુંબેશ ચલાવવામાં આવી હતી. આ ઝુંબેશના ભાગરૂપે આ એક રંગીન ભીંતપત્ર તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં સ્વચ્છતા અને આરોગ્ય માટે ત્રણ જરૂરી બાબતોની રજૂઆત રંગીન ચિત્રો દ્વારા કરવામાં આવી હતી: (૧) ભોજન પહેલાં, શૌચાલય બાદ અને કામના સમયે બંને હાથ સાબુથી ધોવા જોઈએ. (૨) શૌચ ગયા બાદ મળને માટીથી ઢાંકી દેવો જોઈએ કે જેથી માખીઓ કે અન્ય જંતુઓ બેસે નહિ. જ્યાં પાણી વહેતું હોય તેની નજીક શૌચ જવાથી પાણી ગંદું થાય છે અને રોગો થાય છે. તેથી ત્યાં શૌચ જવું જોઈએ નહિ. (૩) ખાવા માટે જે પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હોય તે વસ્તુઓ અને પાણીને ઢાંકીને રાખવાં જોઈએ કે જેથી તેના ઉપર માખીઓ અને અન્ય જંતુઓ બેસે નહિ તેમ જ તેમાં કચરો પડે નહિ. આ ભીંતપત્ર ઓક્સફામના સહયોગથી અને શેરગઢના જયભીમ વિકાસ શિક્ષણ

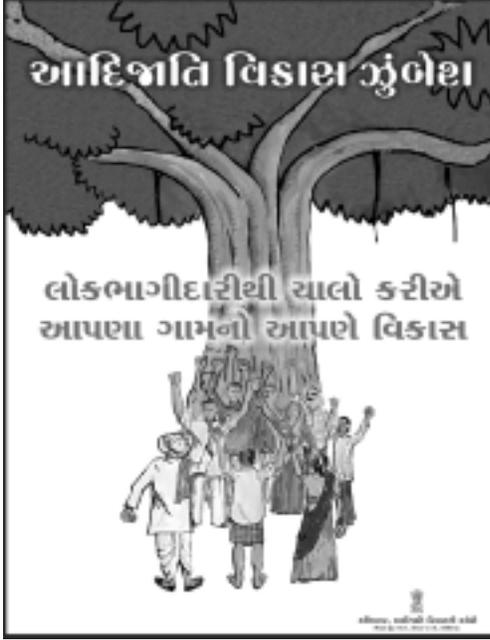

સંસ્થાન તથા સિંધરીના પ્રયાસ સંસ્થાનના સહયોગથી 'ઉન્નતિ' દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. પ્રાપ્તિ સ્થાન: ઉન્નતિ, જોધપૂર.

આદિવાસી વિકાસ માટેનાં ભીંતપત્રો

ગુજરાત સરકાર દ્વારા આદિવાસીઓના વિકાસ માટે જે તરાહ અપનાવવામાં આવી છે તેને ગુજરાત પેટર્ન તરીકે ઓળખવામાં આવે

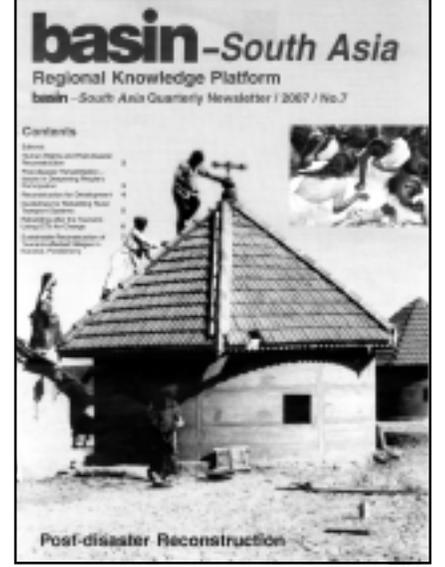

છે. તેમાં જુદી જુદી વિકાસલક્ષી યોજનાઓનો સમાવેશ થાય છે. આ પેટર્નના પ્રચાર માટે ગુજરાત સરકારની આદિજાતિ વિકાસ કચેરીના કમિશનર દ્વારા બે ભીંતપત્રો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે: (૧) આદિજાતિ વિકાસ ઝુંબેશ: લોકભાગીદારીથી ચાલો કરીએ આપણા ગામનો આપણે વિકાસ. (૨) સત્તાના વિકેન્દ્રીકરણ અને લોકભાગીદારી સાથે આદિજાતિનો વિકાસ: તેમાં સામજિક ક્ષેત્ર, માળખાગત સુવિધાઓ અને સેવાઓનું સશક્તિકરણ, વ્યક્તિગત આર્થિક સહાય, કુદરતી સંસાધનોનો વિકાસ, સામાજિક સુરક્ષા અને વસાહત, સહકારી પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન, સામૂહિક આર્થિક સહાય. આ યોજનામાં કેવી રીતે ગ્રામ સભાથી સરકારના નાણાં વિભાગ સુધી મંજૂરી અને નાણાકીય ફાળવણીની વ્યવસ્થા ગોઠવાઈ છે તેના તબક્કા એક આલેખ દ્વારા બતાવવામાં આવ્યા છે. પ્રાપ્તિ સ્થાન: કમિશનર આદિજાતિ વિકાસની કચેરી, બિરસા મુંડા ભવન, સેક્ટર ૧૦-એ, ગાંધીનગર.

બેઝિન-સાઉથ એશિયા - સમાચારપત્ર ૨૦૦૭, નં.૭

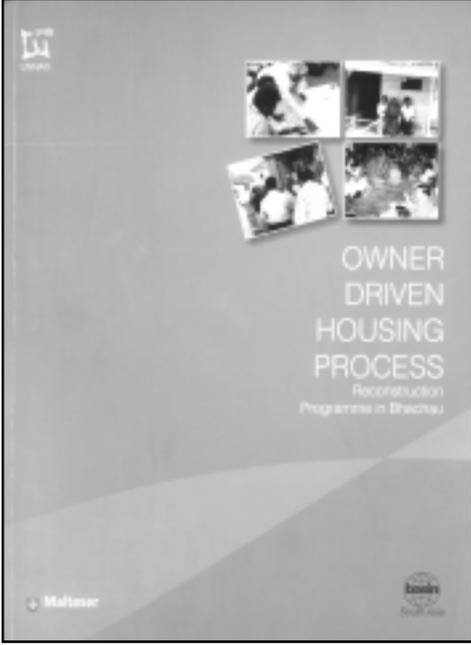
બેઝિન-સાઉથ એશિયા એક પ્રાદેશિક જ્ઞાન મંચ છે. તે દક્ષિણ એશિયામાં ટકાઉ આવાસ અને જીવનનિર્વાહ ગરીબો પ્રાપ્ત કરી શકે તે માટે તેમને સક્ષમ બનાવવા જ્ઞાન વ્યવસ્થાને વિકસાવનારું અને સહિયારા કાર્યને પ્રોત્સાહન આપનારું સંગઠન છે. તેમાં મુખ્યત્વે દક્ષિણ એશિયાની ૧૧ સંસ્થાઓ અને 'સ્વીસ એજન્સી ફોર ડેવલપમેન્ટ એન્ડ કો-ઓપરેશન' જોડાયેલાં છે. આ સંસ્થા દ્વારા જે સમાચારપત્ર દર ત્રણ મહિને પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે તેનો ૨૦૦૭નો નં.૭નો અંક આપત્તિ પછીના પુનર્બાંધકામ વિશેનો છે. આ અંક 'ઉન્નતિ' અને 'ડેવલપમેન્ટ ઓલ્ટરનેટિવ્સ' દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં

આ મુદ્દાઓનો સમાવેશ થાય છે: (૧) માનવ અધિકારો અને આપત્તિ પછીનું પુનર્બાંધકામ. (૨) આપત્તિ પછીનું પુનર્વસન - લોકોની સહભાગિતા વધારવા માટેના મુદ્દાઓ. (૩) વિકાસ માટે પુનર્બાંધકામ. (૪) ગ્રામીણ પરિવાહન વ્યવસ્થાના પુનર્બાંધકામ માટેની માગરિખાઓ. (૫) સુનામી પાછીની પુનર્બાંધકામ - પરિવર્તન માટે આઈ.સી.ટી.નો ઉપયોગ. (૬) પોંડિચેરીના કરાઈકાલમાં સુનામી અસરગ્રસ્ત ગામોમાં ટકાઉ પુનર્બાંધકામ. પ્રાપ્તિ સ્થાન: ડેવલપમેન્ટ ઓલ્ટરનેટિવ્સ, બી-૩૨, તારા કેસેન્ટ, કુતબ ઈન્સ્ટિટ્યુશનલ એરિયા, નવી દિલ્લી - ૧૧૦ ૦૧૬. ઈમેલ: basin@devalt.org

ઓનર ડ્રિવન હાઉસિંગ પ્રોસેસ - રિકન્સ્ટ્રક્શન પ્રોગ્રામ ઈન ભયાઉ

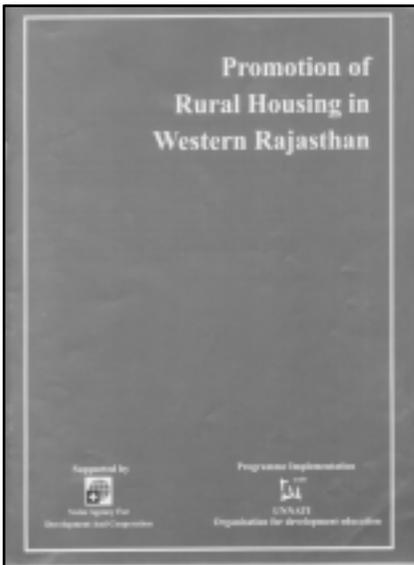
'ઉન્નતિ' દ્વારા અંગ્રેજીમાં પ્રકાશિત આ પુસ્તકમાં 'ઉન્નતિ' દ્વારા ગુજરાતમાં કચ્છ જિલ્લામાં ભયાઉ નગર ખાતે ૨૦૦૧ના ધરતીકંપ બાદ પુનર્વસનની જે પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવી તેની વિગતો આપવામાં આવી છે. ગુજરાતમાં ઘરોના બાંધકામ માટે ઘરના માલિક પોતે જ પ્રક્રિયા હાથ ધરે તેવાં અનેક પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા હતા. આ પ્રયાસોમાંનો એક પ્રયાસ 'ઉન્નતિ' દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો. આ પુસ્તક એમ દર્શાવે છે કે જ્યારે બહારની સંસ્થાઓ આવાસ નિર્માણ માટે જાતે કશું કરવાને બદલે લોકો માટે પ્રેરક બને છે ત્યારે મોટા પાયા પરના આવાસ કાર્યક્રમો પણ ટૂંકા ગાળામાં પૂરા કરી શકાય છે અને સાથે સાથે તેમાં લોકોની ભાગીદારી અને માલિકી બંને ઊભાં થાય છે. માલિકી પ્રેરિત પ્રક્રિયાઓ પુનર્બાંધકામની પરિયોજનાઓમાં વિધાયક અસર ઊભી કરવામાં અને દરમ્યાનગીરીને ટકાઉ બનાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે તે આ પુસ્તકમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આ સમગ્ર કાર્યક્રમનું માળખું, પુનર્બાંધકામના પ્રયાસો, તેને માટે હાથ ધરવામાં આવેલી પ્રક્રિયા અને નવતર પ્રયાસોમાં લોકોની ભાગીદારી વગેરે મુદ્દાઓ દર્શાવવામાં આવ્યા છે. શહેરી આયોજનની પ્રક્રિયા અને વિકાસ યોજનાઓની પદ્ધતિઓમાં કેવી રીતે લોકભાગીદારી ઊભી કરવામાં આવી અને 'ઉન્નતિ' દ્વારા સ્થાપવામાં આવેલા 'નાગરિક

સહયોગ કેન્દ્ર' દ્વારા શી ભૂમિકા ભજવવામાં આવી તેની વિગતો પણ આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે. કઈ મહત્વની પ્રક્રિયાઓ રહી અને તેમાંથી શું શીખવા મળ્યું તે પણ તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે. પ્રકાશક: 'ઉન્નતિ', અમદાવાદ.

પ્રમોશન ઓફ રૂરલ હાઉસિંગ ઈન વેસ્ટર્ન રાજસ્થાન

'ઉન્નતિ' છેલ્લાં ૮ વર્ષથી પશ્ચિમ રાજસ્થાનમાં કામ કરી રહી છે. તેમાં સામાજિક સમાવેશ અને સશક્તિકરણ તથા નાગરિક નેતૃત્વ અને શાસન એ બે વિષયોની આસપાસ તમામ કાર્યક્રમો અને પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે. આ દસ્તાવેજમાં લોકકેન્દ્રી ગ્રામીણ આવાસ અને ગૃહ નિર્માણ વિકાસ વિશે જે પ્રક્રિયાઓ થઈ અને તેમાંથી જે શીખવા મળ્યું તેની રજૂઆત કરવામાં આવી છે. આ કાર્યક્રમ છેલ્લાં બે વર્ષથી સ્વિસ એજન્સી ફોર ડેવલપમેન્ટ એન્ડ કો-ઓપરેશનના ટેકાથી ચાલે છે. રાજસ્થાનનાં બાડમેર અને જોધપુર જિલ્લાઓમાં કાર્યલક્ષી સંશોધનની પ્રવૃત્તિઓ સાથે આ પરિયોજનાનો અમલ પંચાયતો, સ્થાનિક બિન-

સરકારી સંગઠનો અને કારીગરોની ભાગીદારી સાથે કરવામાં આવ્યો છે. આ દસ્તાવેજમાં ગ્રામીણ આવાસ ક્ષેત્રે દરમ્યાનગીરીનો તર્ક શું છે, દરમ્યાનગીરી કયા હેતુઓ સાથે કરવામાં આવી, તેમાં કઈ કઈ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવામાં આવી અને તેનાં શું પરિણામો આવ્યાં તેની વિગતો આપવામાં આવી

છે. એ ઉપરાંત, તેમાં વૈકલ્પિક ટેકનોલોજીની પસંદગી, કારીગરોનાં મંડળોને મજબૂત બનાવવાં તથા તેમની રચના કરવી, સમુદાયની જાગૃતિ અને આવાસ નિર્માણ માટે પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓને મજબૂત કરવી વગેરે કાર્યો વિશે પણ વિગતે જણાવવામાં આવ્યું છે. તે ઉપરાંત તેમાં ભવિષ્યની કઈ યોજનાઓ છે તેની વિગતો પણ આપવામાં આવી છે. નકલ માટે સંપર્ક: 'ઉન્નતિ', ખાસરા નં.૬૫૦, રાધાક્રિષ્ણન પુરમ, લહેરિયા રિસોર્ટ નજીક, પાલ-ઓપાસણી બાય પાસ લીંક રોડ, જોધપુર, રાજસ્થાન.

પંચાયતો અને વિકાસ

'બિહેવિયરલ સાયન્સ સેન્ટર' - અમદાવાદ તરફથી પ્રકાશિત થતા પંચાયત શિક્ષણ સંપુટની આ ત્રીજી પુસ્તિકા છે. તેની પ્રકરણવાર વિગતો આ મુજબ છે: (૧) **પંચાયતો થકી સ્વતંત્રતાનો અહેસાસ:** પંચાયતો સ્વશાસનની સંસ્થાઓ બને અને તેમાં કયા પડકારો છે તે દર્શાવે છે. (૨) **૭૩મો બંધારણીય સુધારો:** બંધારણ સુધારાની કલમવાર સરળ શબ્દોમાં સમજૂતી આ પ્રકરણમાં આપવામાં આવી છે. (૩) **ગ્રામ પંચાયતનાં કામો:** ગુજરાત પંચાયત ધારાની કલમ-૮૮ હેઠળ ગ્રામ પંચાયતે કરવાનાં ૧૧૨ કામોની તેમનાં પેટા શીર્ષકો સાથે યાદી આપવામાં આવી છે. (૪) **તાલુકા પંચાયતનાં કામો:** ગુજરાત પંચાયત ધારાની કલમ-૮૮ મુજબ તાલુકા પંચાયતે જે ૭૩ કામો કરવાનાં છે તેની યાદી અહીં આપવામાં આવી છે. (૫) **જિલ્લા પંચાયતનાં કામો:** ગુજરાત પંચાયત ધારાની કલમ-૮૮ હેઠળ જિલ્લા પંચાયતે ૭૩ કામો કરવાનાં છે તેની યાદી અહીં આપવામાં આવી છે. (૬) **આદિવાસી વિસ્તારો માટેનો કાયદો:** ૧૯૮૬માં સંસદે ૭૩મો બંધારણ સુધારો દેશના આદિવાસી વિસ્તારોમાં લાગુ પાડવા માટે જે કાયદો કર્યો તેની સરળ શબ્દોમાં અહીં રજૂઆત કરવામાં આવી છે. (૭) **વન સંચાલન અને ગૌણ વન પેદાશો:** સંયુક્ત વન સંચાલનમાં ગ્રામ પંચાયતોની ભૂમિકા શી છે અને ભારત સરકાર શું ઈચ્છે છે તેની વિગતો તેમાં અપાઈ છે. (૮) **શિક્ષણ અને પંચાયતો:** આ પ્રકરણમાં ગ્રામ શિક્ષણ સમિતિ, ગ્રામ બાંધકામ સમિતિ અને શાળાનાં મકાનોના નિભાવ અને સમારકામ વિશેની ગ્રામ પંચાયતની ભૂમિકાની ચર્ચા કરાઈ છે. (૯) **પાણી પુરવઠો:** આ પ્રકરણ જળસ્રાવ વિકાસ, પાણી સમિતિ, સ્વજલધારા યોજના અને ગ્રામીણ પાણી પુરવઠા કાર્યક્રમ વિશે વિગતવાર માહિતી આપે છે. (૧૦) **વસ્તી નિયંત્રણ અને પંચાયતોની ભૂમિકા:** ભારત સરકારની અને ગુજરાત સરકારની વસ્તી નીતિઓમાં પંચાયતોની શી ભૂમિકા કલ્પવામાં આવી છે તેની ચર્ચા કરાઈ છે.

લેખક: હેમન્તકુમાર શાહ. પૃષ્ઠ: ૭૦. સહયોગ રાશિ: રૂ.૨૦. પ્રકાશક: બિહેવિયરલ સાયન્સ સેન્ટર, અમદાવાદ.

નાણાકીય વર્ષના અંત ભાગમાં સ્ટાફના વરિષ્ઠ સભ્યો સાથે કાર્યક્રમની સમીક્ષા હાથ ધરવામાં આવી હતી. ચિંતન દરમિયાન એમ જણાયું કે અમે મુખ્યત્વે સામાજિક સમાવેશ અને સશક્તિકરણ તથા નાગરિક નેતૃત્વ અને શાસનના ક્ષેત્રો કામ કરી રહ્યા છીએ. તમામ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓના સ્વરૂપ અને કેન્દ્રમાં આ બે વિષયો છે. છેલ્લા ત્રણ માસ દરમિયાન ‘ઉન્નતિ’ દ્વારા નીચે મુજબની પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવામાં આવી હતી:

૧. દલિત અધિકારો

‘પશ્ચિમ રાજસ્થાનમાં દલિતોના જીવનનિર્વાહની તરાહમાં ફેરફાર’ વિશે એક અભ્યાસ જોધપુર અને બાડમેર જિલ્લાઓમાં જુદી જુદી સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિ ધરાવતા છ સમુદાયો સાથે જોધપુરના ‘રાજસ્થાન મિશન ઓન લાઈવલીહૂડ’ના સહયોગથી હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો. છેલ્લા ત્રણ માસ દરમિયાન જાહેર સ્થળોએ ભેદભાવના ૨૩ કિસ્સામાં, અત્યાચારોનાં ૧૨ કિસ્સામાં (કે જેમાં મહિલાઓ સામેની હિંસાના પાંચ કિસ્સાનો સમાવેશ થાય છે) અને જમીનના દબાણના ૮ નવા કિસ્સામાં ટેકો પૂરો પાડવામાં આવ્યો હતો. છ પરિવારોની ૮૮ વીઘા જમીન છૂટી કરાવવામાં સફળતા પ્રાપ્ત થઈ હતી. વિવિધ સરકારી યોજનાઓનો લાભ પર પરિવારોને અપાવવામાં આવ્યો હતો. પશ્ચિમ રાજસ્થાનમાં જોધપુરમાં શેરગઢ ખાતે અને બાડમેરમાં સિંધરી ખાતે જળસંગ્રહનાં પરંપરાગત માળખાંની ભૂમિકા અને તકો વિશે બે કાર્યશાળાઓ યોજવામાં આવી હતી. તેમાં ૪૩ ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ સહિત ૧૧૨ સહભાગીઓએ ભાગ લીધો હતો. તેમણે આવાં માળખાંને પુનર્જીવિત કરવા માટે એક કાર્યલક્ષી યોજના તૈયાર કરી હતી. ઉપરાંત, સરકારી યોજનાઓનો લાભ લેવાનું પણ નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું. શેરગઢ અને સિંધરીમાં ૪ ગામોમાં ૩૬ જેટલાં જળસંગ્રહનાં માળખાં ઊભાં કરવામાં આવ્યાં હતાં. મહત્તમ વરસાદી પાણી ભેગું થાય તે માટે મોટા જળસ્રાવ વિસ્તારને આવરી લેવામાં આવે છે.

૨. મહિલાઓને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવી

છેલ્લા ત્રણ માસના ગાળા દરમિયાન ત્રણ સહભાગી સંગઠનો માટે ૨૦૦૪-૦૫માં જે નીતિઓ આ અંગે ઘડવામાં આવી હતી તેમની સમીક્ષા સુશ્રી સોફિયા ખાનની સહાયથી કરવામાં આવી. આ સમીક્ષાને આધારે વર્તમાનમાં જે ખાઈઓ નજરે પડે છે તે દૂર કરવા માટેની યોજનાઓ બનાવવામાં આવી. છેલ્લા ૯ માસથી અભિયાનની અંદરની પ્રક્રિયાઓને મજબૂત બનાવવા માટે ૨૪ મહિલા અને ૨૪ પુરુષ સામુદાયિક નેતાઓને ફેલોશિપ પૂરી પાડવામાં આવે છે. તેમાં ક્ષમતાવર્ધનના ટેકા ઉપરાંત નાની રકમનો નાણાકીય ટેકો પણ પૂરો પાડવામાં આવે છે.

૩. વિકલાંગતાના પ્રશ્નોને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવા

વિદ્યાર્થીઓના ઉત્સવ ‘રૂટ્સ’ના ભાગ રૂપે અમદાવાદમાં સી.ઈ.પી.ટી. ખાતે અવરોધમુક્ત પર્યાવરણ વિશે એક અડધા દિવસની અભિમુખતા કાર્યશાળા યોજવામાં આવી હતી. ‘એક્સેસ રિસોર્સ ગ્રૂપ’ના સભ્યોના ટેકા સાથે આ કાર્યશાળા યોજવામાં આવી હતી અને તેમાં ૪૦ વિદ્યાર્થીઓ હાજર રહ્યા હતા. અમદાવાદની આઈ.આઈ.એમ.નું એક્સેસ ઓડિટ આ જૂથના સભ્યો દ્વારા તેની વિનંતીથી કરવામાં આવ્યું હતું. તે અંગેની રજૂઆત ઈન્ટિટ્યુટમાં કરવામાં આવી હતી, તેના આધારે હવે બાંધકામમાં સુધારા કરવામાં આવશે.

૪. આપત્તિ જોખમ સંચાલનના સામાજિક નિર્ધારકો

ભયાઉ તાલુકાનાં દસ ગામોના નવા ચૂંટાયેલા પંચાયત પ્રતિનિધિઓ માટે આપત્તિના સામનાની તૈયારી અને શાસન અંગે એક તાલીમ યોજવામાં આવી હતી. તેમાં ૫૫ નેતાઓએ ભાગ લીધો હતો. બે બચાવ કેન્દ્રો પૂરાં કરવામાં આવ્યાં છે. તે બંને બનિયારી અને લાખારા ખાતે છે. તેમાં જળ સંગ્રહની વ્યવસ્થાઓ અને નવી સમુચિત ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. બાડમેરમાં પૂરગ્રસ્તોના પુનર્વસન પછી ૨૦૨ પરિવારો માટે આવાસનું બાંધકામ કરવામાં આવ્યું. તેમાં સ્થાનિક રીતે પ્રાપ્ય એવી ઓછી ખર્ચાળ ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો.

૫. ગ્રામીણ આવાસ

રાજસ્થાનમાં જોધપુર અને બાડમેર જિલ્લાઓના ચાર તાલુકાઓનાં ૩૦ ગામોમાં આવાસ માટેની ઓછી ખર્ચાળ ટેકનોલોજીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે એક જાગૃતિ ઝુંબેશ ચલાવવામાં આવી હતી. આ ઝુંબેશ દરમિયાન અનેક ભીંતપત્રો, ચોપાનિયાં અને ગીતો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં. સ્ટેબિલાઈઝ્ડ સોઈલ બ્લોક્સ બનાવવા માટે ૨૮ વ્યક્તિઓને તાલીમ આપવામાં આવી હતી અને તેમને તે પછી ટેકો પણ પૂરો પાડવામાં આવી રહ્યો છે.

૬. જીવનનિર્વાહને પ્રોત્સાહન

મહિલા ઉત્પાદક જૂથોને બજાર મળે તે માટે હીરાલક્ષ્મી મેમોરિયલ ક્રાફ્ટ પાર્ક સાથે જોડવામાં આવ્યાં છે. છેલ્લા ત્રણ માસ દરમિયાન તેમનું વેચાણ રૂ. ૪૯,૮૩૦નું થયું છે. આ રકમ દોરી રિવોલ્વિંગ ફંડમાં જમા કરવામાં આવી છે. ૭૦ મહિલા કારીગરોને રૂ. ૧૩,૬૫૨ વેતન તરીકે ચૂકવવામાં આવ્યાં. કેર-ઈન્ડિયા દ્વારા પ્રાપ્ત સહયોગથી કચ્છ મહિલા વિકાસ સંગઠન દ્વારા આયોજિત આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની ઉજવણીમાં ૧૨ મહિલા કારીગરોએ ભાગ લીધો. ઉનાળામાં પહેરી શકાય તેવાં વસ્ત્રોનાં નમૂના તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે અને ઘરની સજાવટ માટેના

કાપડના નમૂનાઓ તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે. કોમ્પ્યુટરની મદદથી ડિઝાઈન તૈયાર કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. ઈન્વેન્ટરી મેનેજમેન્ટની પદ્ધતિ પણ અદ્યતન બનાવવામાં આવી છે.

૭. ગ્રામીણ શાસન

ગુજરાતમાં ડિસેમ્બર-૨૦૦૬માં પંચાયતની ચૂંટણીઓ યોજાઈ. તે પછી અમદાવાદના વિરમગામ, દસકોઈ, ધોળકા તાલુકા, સાબરકાંઠાના ખેડબ્રહ્મા તાલુકા અને કચ્છ જિલ્લાના ભચાઉ તાલુકાની ૨૦૦ ગ્રામ પંચાયતોમાં નવા ચૂંટાયેલા ૮૩૬ પ્રતિનિધિઓને પંચાયતોની કામગીરી, માહિતીના અધિકારના કાયદાની જોગવાઈઓ તથા રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગાર બાંધકામ કાયદાની જોગવાઈઓ વિશે અભિમુખ કરવામાં આવ્યાં. ૭૫ જેટલા સરકારી અધિકારીઓને પ્રશિક્ષક બનવા માટેની તાલીમ આપવામાં આવી કે જેઓ સેટકોમ દ્વારા ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓની તાલીમ આપવામાં કામ કરે. તેમણે ગુજરાતના ૨૫ જિલ્લાઓના આશરે ૮૫૦ જેટલા સરપંચોને તાલીમ આપી. રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગાર બાંધકામ કાનૂનના અમલ અંગેનો એક અભ્યાસ સપ્ટેમ્બર - ઓક્ટોબર - ૨૦૦૬ દરમિયાન સાબરકાંઠા જિલ્લાના હિમ્મતનગર, મોડાસા અને ખેડબ્રહ્મા તાલુકાઓમાં કરવામાં આવ્યો. તેનાં તારણો એક રાજ્ય સ્તરીય પરામર્શ સભામાં રજૂ કરવામાં આવ્યાં.

સુરત અને નવસારી જિલ્લામાં આદિવાસી વિકાસ વિભાગના સહયોગથી આદિજાતિ વિસ્તાર વિકાસ અંગેની એક ઝુંબેશ હાથ ધરવામાં આવી. આદિજાતિ વિકાસ વિભાગના ૩૫ અધિકારીઓ અને બિન-સરકારી સંગઠનોના ૨૧ પ્રતિનિધિઓની એક અભિમુખતા તાલીમ યોજવામાં આવી. આ ઝુંબેશ માટે ભીંતપત્રોના બે સંપુટ અને એક ચોપાનિયું તૈયાર કરવામાં આવ્યાં. નવસારી જિલ્લામાં આ ઝુંબેશ શરૂ કરવા માટે એક જિલ્લા સ્તરીય સમ્મેલન યોજવામાં આવ્યું તેનું ઉદઘાટન આદિજાતિ વિકાસ પ્રધાન શ્રી મંગુભાઈ પટેલે કર્યું હતું. અમદાવાદ જિલ્લાના ધોળકા તાલુકાના નાગરિક નેતાઓએ પાયાની સેવાઓનો પુરવઠો અને ગુણવત્તા સુધરે તે માટે અનેક પ્રયાસો કર્યા છે. દરેક ગામના પ્રવેશ દ્વારે એક બોર્ડ મુકવામાં આવ્યું છે. તમામ સરકારી કર્મચારીઓ તે બોર્ડમાં આવવા અને જવાના સમયે સહી કરે છે. આ બોર્ડ મૂકતાં અગાઉ બધાની સાથે ચર્ચા-વિચારણા કરવામાં આવી હતી. તા.૭.૧.૨૦૦૭ના રોજ અમદાવાદ ખાતે સ્થાનિક શાસનમાં મહિલાઓની સહભાગિતા અને નેતૃત્વ વિશે 'પ્રિયા'ની રજત જયંતી નિમિત્તે એક સમ્મેલન યોજવામાં આવ્યું હતું. (આ સમ્મેલનની વિગતો અન્યત્ર આપવામાં આવી છે.)

રાજસ્થાનમાં રાજ્યના વહીવટી તંત્ર સાથેના સહયોગમાં જોધપુર જિલ્લામાં ખાસ કરીને મહિલાઓ સરપંચ હોય તેવી પંચાયતોમાં જાન્યુઆરી-૨૦૦૭ દરમિયાન ગ્રામ સંપર્ક અભિયાન ચલાવવામાં આવ્યું હતું. માર્ચ માસ દરમિયાન ગ્રામ સભાની ૨૪ બેઠકો યોજવામાં આવી હતી. આ બેઠકોમાં ગરીબીની રેખાની નીચે જીવતા પરિવારોની યાદી તૈયાર કરવાનું કામ થયું હતું. સૂક્ષ્મ સ્તરીય આયોજન અને દુકાળ માટેના બજેટના ઉપયોગ અંગે બે દિવસની એવી આઠ તાલીમ યોજવામાં આવી હતી. તેમાં ૨૨૧ ચૂંટાયેલી મહિલા પ્રતિનિધિઓએ ભાગ લીધો હતો. જાહેર જીવનમાં મહિલાઓની સહભાગિતાને મજબૂત બનાવવા વિશેના એક સંશોધન અભ્યાસના ભાગરૂપે બે કાર્યશાળાઓ સંશોધન કરનારી ટુકડી માટે યોજવામાં આવી હતી. ટુકડીએ સંયુક્ત રીતે સંશોધનનાં સાધનો વિકસાવ્યાં છે. આ સંશોધનને આધારે રાજસ્થાનમાં બાંસવાડા, ટોંક, ઝુનઝુનુ અને જોધપુર જિલ્લાઓમાં માહિતીનું એકત્રીકરણ શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. અન્ય નાગરિક સમાજનાં સંગઠનોના સહયોગમાં વિવિધ સ્થળોએ આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની ઉજવણી કરવામાં આવી હતી. તેનો અહેવાલ અન્યત્ર આપવામાં આવ્યો છે.

૮. શહેરી શાસન

અમદાવાદમાં જવાહરલાલ નહેરુ રાષ્ટ્રીય શહેરી પુનરુત્થાન મિશન અંગે નવી દિલ્લીના 'વાણી'ના સહયોગથી એક પરામર્શ સભા યોજવામાં આવી હતી. તેમાં ખાસ કરીને નાગરિકો તથા નાગરિક સમાજની સંસ્થાઓ જેવાં હિતધારકો સતત સામેલ થાય તે માટેનું તંત્ર વિકસે અને શહેરી વિકાસ યોજના તૈયાર થાય તથા વિગતવાર પરિયોજના અહેવાલો બનાવવામાં આવે અને તેને વિશેની સમજ વિકસે તે માટેનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. 'પ્રિયા' દ્વારા સંકલિત કરવામાં આવી રહેલા રાષ્ટ્રીય સ્તરના એક અભ્યાસના ભાગ રૂપે ગુજરાતમાં ચાર નગરપાલિકાઓ વિશે નાણાકીય વ્યવસ્થા અંગે અભ્યાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો. નાનાં અને મધ્યમ નગરો માટેની શહેરી માળખાગત યોજનાઓની કામગીરી અને સંકલિત આવાસ અને ઝૂંપડપટ્ટી વિકાસ કાર્યક્રમની કામગીરી તથા સુધારાઓની કાર્યસૂચિના અમલ અંગે બે કાર્યશાળાઓ યોજવામાં આવી હતી. હિમ્મતનગર ખાતે યોજવામાં આવેલી કાર્યશાળામાં ૯ નગરપાલિકાઓના ૩૮ કાઉન્સિલરો અને સુરત ખાતે યોજવામાં આવેલી કાર્યશાળામાં ૯ નગરપાલિકાઓના ૩૧ કાઉન્સિલરો હાજર રહ્યા હતા.

જોધપુરમાં પાયાની સેવાઓની પ્રાપ્તિ વધે અને રાજ્યની વિકાસલક્ષી સંસ્થાઓ તથા સમુદાય વચ્ચેનો સંપર્ક વધારે મજબૂત બને તે માટે જાન્યુઆરી-૨૦૦૭માં એક સંપર્ક કેન્દ્ર પ્રતાપનગર વિસ્તારમાં શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. આ કેન્દ્ર ૧.૫ ચો.કિમી.ના વિસ્તારમાં આવેલી ૨૫

વસાહતોને આવરી લેવાનો ઉદ્દેશ ધરાવે છે. આ કેન્દ્રનું સ્થાન શહેરમાંના ૪ વિભાગોમાં આવેલી ઝૂંપડપટ્ટીઓ અંગેના નકશાઓ તૈયાર કર્યા બાદ નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં ઝૂંપડાવાસીઓની સંખ્યા તેમને તે કેટલું નજીક પડે છે તે અને ઝૂંપડપટ્ટીમાં પૂરી પાડવામાં આવતી પાયાની સેવાની સ્થિતિ વગેરે બાબતો પણ ધ્યાનમાં લેવામાં આવી હતી.

૯. ક્ષમતાવર્ધન

પશ્ચિમ રાજસ્થાનનાં ૧૧ બિનસરકારી સંગઠનોના ૩૭ સહભાગીઓ માટે સામાજિક વિશ્લેષણ વિશે એક કાર્યશાળાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું.

૧૦. જ્ઞાન સંસાધન કેન્દ્ર

હાલ જ્ઞાન સંસાધન કેન્દ્રમાં ૫૩૨૪ પુસ્તકો, મિમિયોગ્રાફ, તાલીમ મેન્યુઅલ અને સંસાધન સામગ્રી છે. આ માહિતીનું કોમ્પ્યુટરીકરણ કરવામાં આવ્યું છે અને આંતરિક ઉપયોગ માટે તે પ્રાપ્ય છે. આ કેન્દ્રમાં અન્ય સંસ્થાઓ દ્વારા પ્રકાશિત સમાચારોપત્રો સહિત ૧૭૯ સામયિકો આવે છે. કેન્દ્ર ખાતે તે માત્ર વાચન માટે ઉપલબ્ધ છે.

છેલ્લા ત્રણ માસ દરમિયાન અંગ્રેજીમાં અનેક પુસ્તિકાઓ પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે. ઓનર ડ્રિવન હાઉસિંગ પ્રોસેસ: રિકન્સ્ટ્રક્શન પ્રોગ્રામ ઈન ભયાઉ ઈન કોલાબોરેશન વિથ બેસિન સાઉથ એશિયા એન્ડ ડેવલપમેન્ટ ઓલ્ટરનેટિવ્ઝ, ઓર્ગેનાઈઝિંગ દલિત્સ: એક્સપિરિયન્સિસ ફોમ ધ ગ્રાસ રૂટ, યુનાટેડ વી સ્ટેન્ડ: એક્સપિરિયન્સિસ ઓફ વર્કિંગ વિથ વુમન્સ ગ્રૂપ, મેઈનસ્ટ્રીમિંગ ડિસેબિલીટી ઈશ્યુસ: એક્સપિરિયન્સિસ ઈન એન્હાન્સિંગ સિવિલ સોસાયટી પાર્ટીસિપેશન. બેસિન સાઉથ એશિયાનો ૨૦૦૭નો નં-૭નો અંક ડેવલપમેન્ટ ઓલ્ટરનેટિવ્ઝના સહયોગ સાથે તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. છેલ્લાં ૨ વર્ષ દરમિયાન સ્વિસ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશનના ટેકાથી આવાસ અને ગૃહ નિર્માણ કાર્યક્રમના અમલને પરિણામે જે પ્રક્રિયાઓ થઈ અને જે પદાર્થપાઠ શીખવા મળ્યા તેનું દસ્તાવેજીકરણ કરતી એક પુસ્તિકા 'પ્રમોશન ઓફ રૂરલ હાઉસિંગ ઈન વેસ્ટર્ન રાજસ્થાન' નામે પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે. રાજસ્થાન માટે એક ડિઝાઈન કન્સલ્ટન્ટ સહાયથી પંચાયતી રાજ વિષય અંગે લોકોપયોગી શૈક્ષણિક સામગ્રી તૈયાર કરવા માટે સર્વગ્રાહી સંચાર વ્યૂહરચના તૈયાર કરવામાં આવી છે. આવી ઘણી સામગ્રી તૈયાર કરવામાં આવી છે. જેમ કે, ૨૦૦૭નું કેલેન્ડર અને ૭૩મા બંધારણ સુધારા વિશે પંચાયત ચાલીસા.

હિન્દી અને ગુજરાતીમાં ગ્રામીણ શાસન વિશે અનેક ફિલ્મો તૈયાર કરવામાં આવી છે. હિન્દી ભાષામાં ગ્રામ સભા અને પંચાયત બૈઠક તથા ગુજરાતી ભાષામાં નૂતન પ્રભાત, સાચું સ્વરાજ, મળે નાની નાની આવકનાં ઝરણાં બને મોટી સરિતા, આપણા ઘડવૈયા આપણે જેવી ફિલ્મો બનાવવામાં આવી છે. ગુજરાતી ફિલ્મો સેટકોમની તાલીમ માટે તૈયાર કરવામાં આવી છે. ગુજરાતી ભાષામાં ત્રિમાસિક સમાચારપત્ર 'પંચાયત જગત' પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે.

વિકાસ શિક્ષણ સંગઠન

જી-૧, ૨૦૦, આઝાદ સોસાયટી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫.

ફોન: ૦૭૯-૨૬૭૪૬૧૪૫, ૨૬૭૩૩૨૯૬ ફેક્સ: ૦૭૯-૨૬૭૪૩૭૫૨. ઈ-મેલ: sie@unnati.org, વેબસાઈટ: www.unnati.org

ક્ષેત્રીય કાર્યાલય: ખસરા નં.૬૫૦, રાધાક્રિષ્ણન પુરમ, લહેરિયા રિસોર્ટ નજીક, પાલ-ગોપાસની બાયપાસ લીંક રોડ, જોધપુર - ૩૪૩ ૦૦૮. રાજસ્થાન

ઈ-મેલ: unnati@datainfosys.net

ડિઝાઈન : રમેશ પટેલ, 'ઉન્નતિ'.

મુદ્રણ: બંસીધર ઓફસેટ, અમદાવાદ. ફોન: ૯૮૨૫૧૫૬૪૦૨

આપ લોકશિક્ષણ કે તાલીમ માટે વિચારમાં પ્રકાશિત સામગ્રીનો સહર્ષ ઉપયોગ કરી શકો છો. ઉપયોગ કરનારને વિનંતી કે આ સ્રોતનો ઉલ્લેખ કરવાનું ના ભૂલે તથા પોતાના ઉપયોગથી અમને માહિતગાર કરે કે જેથી અમે પણ કંઈક શીખી શકીએ.